

LEVÉLTÁRI SZEMLE

75. évfolyam

2025. 2. szám

LEVÉLTÁRSZAKMAI FOLYÓIRAT

- Beszámoló a Levéltári Szakfelügyelet 2024. évi tevékenységéről
- Családi fényképgyűjtemények levéltári kezelése
- Levéltári Információs Rendszer (LIR)
- Interjú Láczy Magdolnával és Héjjas Pállal
- A zentai Történelmi Levéltár nemzetközi kapcsolatai

A Levéltári Szemle előfizetési felhívása

Kérjük segítse előfizetésével folyóiratunk megjelenését!

A Levéltári Szemle megrendelhető:

a Magyar Posta Zrt. bármely postahivatalában,
valamint elektronikusan a Magyar Posta webshopjában
[https://eshop.posta.hu/storefront/hirlapok/szakmai-lap/
leveltari-szemle/prodB605100.html](https://eshop.posta.hu/storefront/hirlapok/szakmai-lap/leveltari-szemle/prodB605100.html)

E-mailben: hirlapelofizetes@posta.hu

Telefonon: +36/1 767-8262

Levélben: Magyar Posta Zrt. 1900 Budapest

Belföldi éves előfizetési díj: 4000 Ft

Külföldre történő megrendelés esetén
az előfizetési díj a szállítás költségét is magában foglalja,
amely a Magyar Posta Webshop felületén
a megrendelés helyétől függően automatikusan hozzáadódik
az előfizetési díjhoz.

Korábbi lapszámaink fellelhetők itt:

[https://library.hungaricana.hu/hu/
collection/mltk_leveltari_szemle/](https://library.hungaricana.hu/hu/collection/mltk_leveltari_szemle/)

<http://epa.oszk.hu/01100/01117>

LEVÉLTÁRI SZEMLE

75. évfolyam ■ 2025. 2. szám

LEVÉLTÁRI SZEMLE

A Magyar Nemzeti Levéltár (MNL),
a Magyar Levéltárosok Egyesülete (MLE) és
a Magyar Levéltárak Vezetőinek Tanácsa (MLVT) folyóirata

A megjelenést támogatja:

a Nemzeti Kulturális Alap,
a Rendszerváltás Történetét Kutató Intézet

Nemzeti
Kulturális
Alap

Szerkesztőség:

Kovács Eleonóra, főszerkesztő
Szálkai Tamás, felelős szerkesztő
Németh Ágnes, szerkesztő
Sasfi Csaba, szerkesztő
Világi Dávid, szerkesztő
Kiss Norbert Péter, olvasószerkesztő
Gáty István, műszaki szerkesztő

A szerkesztőség címe:

1014 Budapest, Bécsi kapu tér 2–4.
levszemle@gmail.com

ISSN 0457-6047

Felelős kiadó: az MNL főigazgatója, az MLE és az MLVT elnöke

Nyomdai munkák: Fellini Kft.
Felelős vezető: Marosi Attila

Cseh Gergő Bendegúz	
Beszámoló a Levéltári Szakfelügyelet 2024. évi tevékenységéről	5
FORRÁS ÉS ÉRTÉK	
Nagy Ágnes	
Családi fényképgyűjtemények levéltári kezelése	15
Bodor Gergely	
Egészségügyi intézmények iratainak gyűjtése és levéltári feldolgozása a vármegyei levéltárakban	21
Dékány Szilveszter – Gaálné Barcs Eszter – Suslik Ádám	
Hagyaték a hagyatékban. <i>A Habsburg Ottó Alapítvány gyarapodása a Heinrich von Degenfeld-gyűjteménnyel</i>	39
MŰHELYMUNKÁK	
Havasi-Mészáros Dániel	
Levéltári Információs Rendszer – Az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárának új online adatbázisa	43
LEVÉLTÁR TÖRTÉNET	
Aki a szívében örökre levéltáros marad	
<i>Interjú prof. dr. Lácza Magdolnával – Beszélgetőtárs: Kujbusné Mecsei Éva</i>	62
Emberi sorsok vannak minden egyes lap mögött	
<i>Interjú Héjjas Pállal – Beszélgetőtárs: Schramek László</i>	68
KILÁTÓ	
Fodor István:	
A zentai Történelmi Levéltár nemzetközi kapcsolatai 2014 és 2024 között	76
MÉRLEG	
Chatalbash, Rachel – Hernandez, Susan – Schwenek, Megan (eds):	
Museum Archives: Practice, Issues, Advocacy (Köcze László)	80
Zsigmond Anna: Zsigmond László életútja 1907–1992	
<i>A felkészülés évei a tudós-tanári pályára</i> (Kovács Balázs)	84
Levéltári kalandozások – foglalkozások a történelem nyomában.	
<i>Levéltár-pedagógiai továbbképzés és workshop az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárában</i> (Lengyel Eszter)	86
HÍREK	
Az Év Levéltári Kiadványa és Kiállítása 2024 (Borbély Anikó)	90
Krónika – válogatás a levéltári élet híreiből (Világi Dávid)	96
KÉPMELLÉKLET	

Bodor Gergely, levéltáros

- Budapest Főváros Levéltára

Borbély Anikó, levéltáros

- Budapest Főváros Levéltára

Cseh Gergő Bendegúz, főigazgató

- Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára

Dékány Szilveszter, gyűjteményi főmunkatárs

- Habsburg Ottó Alapítvány

Ifj. Fodor István, igazgató

- Történelmi Levéltár, Zenta

Gaálné Barcs Eszter, főlevéltáros

- Habsburg Ottó Alapítvány

Havasi-Mészáros Dániel, levéltáros

- Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára

Kovács Balázs, kutatási munkatárs

- Rendszerváltás Történetét Kutató Intézet és Levéltár

Köcze László, igazgató

- Magyar Nemzeti Múzeum,
Integrált Múzeumi Szolgáltatási Igazgatóság

Kujbusné Mecsei Éva, ny. igazgató

- Magyar Nemzeti Levéltár Szabolcs-Szatmár-Bereg Vármegyei Levéltára

Lengyel Eszter, közművelődési munkatárs

- Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára

Nagy Ágnes, főlevéltáros

- Budapest Főváros Levéltára

Schramek László, igazgató

- Magyar Nemzeti Levéltár Pest Vármegyei Levéltára

Suslik Ádám, főlevéltáros

- Habsburg Ottó Alapítvány

Világi Dávid, gyűjteményvezető

- Ráth Mátyás Evangélikus Gyűjtemény

Beszámoló a Levéltári Szakfelügyelet 2024. évi tevékenységéről

A Szakfelügyelet általános működése

A Levéltári Szakfelügyelet működésének alapját a Levéltári Kollégiumról és a levéltári szakfelügyeletről szóló 7/2002. (II. 27.) NKÖM rendelet képezi. A 2024. év során ez alapján ellenőrizte az 1995. évi LXVI. törvényben (Ltv.), valamint a 27/2015. (V. 27.) EMMI rendeletben megfogalmazott szakmai követelmények teljesülését a hazai közlevéltárakban, illetve a nyilvános magánlevéltárak egy részében.

A szakfelügyelet 2024. évi ellenőrzési munkájának tematikáját a vezető szakfelügyelő által összeállított, a Levéltári Kollégium egyetértésével és a Kulturális és Innovációs Minisztérium jóváhagyásával kiadott Ellenőrzési terv képezte, amelyet minden hazai működő közlevéltár és nyilvános magánlevéltár előzetesen megkapott.

Az ellenőrzésbe bevont levéltárak körét – az elmúlt évek gyakorlatához hasonlóan – a Magyar Nemzeti Levéltár (MNL) által az Ltv. 17. § (2) c) pontja szerint vezetett nyilvántartás határozta meg. Ebben a nyilvántartásban továbbra sem szerepel az Ltv.-ben nevesített Földügyi és Távérzékelési Levéltár, ezért a vizsgálat erre az intézményre nem terjedt ki. A tavalyi évhez képest az ellenőrzött közlevéltárak száma eggyel emelkedett, mivel Kőszegen a vármegyei levéltárból kivált önálló városi levéltárat is felvettük az ellenőrzési listára.

A szakfelügyelet 2020 és 2024 között lezajlott ötéves ciklusa során egy stratégiai tervet követett, amely évekre lebontva tartalmazta a közlevéltárakban folytatandó vizsgálatok kérdésköreit; ez a terv az ötéves ciklus utolsó évére a levéltári munka alapvető feladatait érintő intézményi, infrastrukturális, finansziális és személyzeti kérdések általános vizsgálatát írta elő a közlevéltárakban.

A nyilvános magánlevéltárak esetében némiképp eltérő az ellenőrzés rendszere: a 40 hazai nyilvános magánlevéltárat két szakfelügyelő ellenőrzi, akik 3 év alatt tudják elvégezni az összes ilyen intézmény vizsgálatát. A jelenlegi ciklusban az ellenőrzés a kutatószolgálat néhány területét, a segédletkészítés és adatbázis-építés kérdéseit, illetve a köziratok átvételének problémáját érintette a következő levéltárakban

- Békéscsabai Evangélikus Gyülekezet Levéltára
- Magyarországi Román Ortodox Egyház Levéltára
- Dunántúli Református Egyházkerület Levéltára
- Dunamelléki Református Egyházkerület Ráday Levéltára
- Magyarországi Unitárius Egyház Levéltára
- Magyar Zsidó Levéltár
- Magyar Ferences Levéltár

- Pannonhalmi Főapátsági Levéltár
- Pécsi Egyházmegyei Levéltár
- Szeged-Csanádi Egyházmegyei Levéltár
- Székesfehérvári Püspöki és Székeskáptalani Levéltár
- Veszprémi Főegyházmegyei Levéltár

A közlevéltári és a magánlevéltári szakfelügyelők az év során elvégzett ellenőrzéseikről szóló jelentéseiket a vezető szakfelügyelőnek küldték el, aki saját megjegyzéseivel kiegészítve továbbította azokat az érintett levéltár fenntartójának.

2024-ben egyedi vizsgálatot nem rendelt el a kultúráért felelős miniszter, így a szakfelügyelet csak az ellenőrzési program szerinti vizsgálatokat valósította meg.

A rendszeres ellenőrzéseken kívül a szakfelügyelet feladatai közé tartozik a levéltári selejtezések ellenőrzése és jóváhagyása is a 7/2002. (II. 27.) NKÖM rendelet 7. § (2) bek. d) pontja alapján. 2024-ben összesen 34 alkalommal érkezett selejtezési terv vagy jegyzőkönyv a szakfelügyelethez. Az illetékes szakfelügyelők a beküldött tervet vagy jegyzőkönyvet véleményezték, majd azokat a vezető szakfelügyelő záradékolta. A selejtezések száma hullámzó tendenciát mutat, hiszen 2022-ben ez a szám 43, 2023-ban pedig 29 volt.

A szakfelügyelet működési költségeit a Magyar Nemzeti Levéltáron keresztül biztosítja a minisztérium a fenti rendelet 15. §-a alapján. Ez az összeg az év során 9 105 000 Ft bérköltség, 1 383 000 Ft járulék, valamint 157 886 Ft kiküldetési kifizetés volt. Összehasonlításként: a szakfelügyelet általános működési költsége nem változott az elmúlt években, és a 2023-ban juttatott 10 millió Ft-os egyszeri többlettámogatást 2024-ben nem tudta biztosítani a minisztérium.

A levéltári szakfelügyelet 2024. évi munkaprogramját a vezető szakfelügyelő (dr. Cseh Gergő Bendegúz), kilenc közlevéltári szakfelügyelő (Batalka Krisztina, Katona Klára, Szepessy dr. Judik Dorottya, Tóth Eszter, dr. Csízi István, dr. Káli Csaba, dr. Jakab Réka, Sáfár Gyula, dr. Sipos András), két magánlevéltári szakfelügyelő (dr. Lakatos Andor, dr. Szabadi István), valamint a szakfelügyeleti titkár (Morvay Diana) hajtotta végre.

Közlevéltárak ellenőrzése

A hazai közlevéltárakban az éves Ellenőrzési terv két feladatot írt elő: az első félévben helyszíni látogatás nélkül, előzetesen kiküldött kérdéssorra adott válaszok összegzésével és értékelésével zajlott a vizsgálat, míg a második félévben minden szakfelügyelő végiglátogatta a saját illetékességébe tartozó intézményeket.

Az első félévi kérdéssor az alábbi témákat tartalmazta:

- A levéltár épületeinek száma, összes alapterületük, raktárkapacitásuk, illetve ezek változása 2019 és 2023 között.
- A levéltári raktárak teljes alapterülete és ennek változása 2019 és 2023 között.
- Rendelkezik-e állományvédelmi és digitalizáló műhellyel a levéltár?
- A levéltárban őrzött iratanyag mennyisége és ennek változása 2019 és 2023 között.

Elektronikusan keletkezett iratok mennyisége a levéltárban és ennek változása a fenti időszakban.

- A levéltár szabad raktári kapacitása és ennek változásai a vizsgált időszakban. A digitális iratok átvételére alkalmas elektronikus tárhely-kapacitás mértéke.
- Rendelkezik-e saját gépkocsival a levéltár?
- A levéltár munkatársainak összlétszáma és ennek változásai 2019 és 2023 között.
- A felső- és középfokú végzettséggel rendelkező szakalkalmazottak, illetve a más munkakörben foglalkoztatottak száma és ennek változásai 2019 és 2023 között.
- Foglalkoztatott-e a vizsgált időszakban a levéltár informatikust, illetve állományvédelmi szakembert?
- Felsőoktatási levéltárak esetében: a levéltár helye az intézményi hierarchiában.
- Rendelkezik-e önálló költségvetéssel a levéltár? Amennyiben nem, részt vesz-e a levéltár vezetője a költségvetés elkészítésében?
- Amennyiben nem rendelkezik önálló költségvetéssel a levéltár, hogyan tudja követni a kiadások és bevételek alakulását? Miképpen történik a működtetéshez szükséges kiadások fedezése?
- Voltak-e a szakmai követelmények szerinti működést veszélyeztető vagy jelentősen nehezítő tényezők a kiadások valamely területét illetően?
- A levéltár dologi költségvetése és ennek alakulása a vizsgált időszakban.
- Beruházásra, felújításra fordított összegek a vizsgált időszakban.
- Történtek-e komolyabb beruházások, felújítások a vizsgált időszakban?
- Könyvkiadásra, kiállítások rendezésére, szakmai rendezvényekre fordított összegek a vizsgált időszakban.
- Informatikai fejlesztésre, beruházásra fordított összegek a vizsgált időszakban. Milyen komolyabb fejlesztések történtek ezen a téren?
- Részesült-e pályázati támogatásban a levéltár a vizsgált időszakban? Ha igen, mikor, milyen témában és milyen összegben?
- Igénybe tudott-e venni az intézmény egyéb finanszírozási forrásokat is konkrét programok megvalósítására?

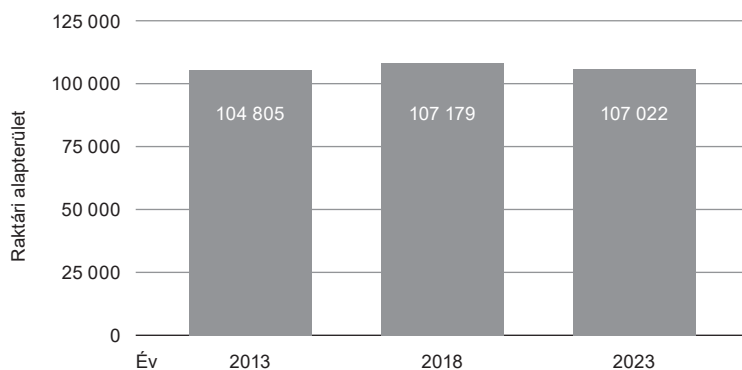
A közlevéltárak ellenőrzésének adatait minden fenntartó megkapta, az alábbiakban néhány fontos, összehasonlításra alkalmas adatot mutatunk be az összegzett jelentésekből. A vizsgált területek közül azokat emeltük ki, amelyek egyértelműen összevethetők korábbi adatokkal, és amelyek esetében figyelemre méltó következtetések vonhatók le. Mindez leginkább a hazai közlevéltárak elhelyezési problémáit, raktári kapacitásukat, az őrzött és átveendő iratmennyiségeket, valamint az ezzel kapcsolatos kihívásokat érintik.

A hazai közlevéltárak által használt épületek számának pontos meghatározása számos bizonytalanságot rejt magában, ezért egzakt mutatóként semmiképp sem tekinthetünk rájuk. Sok közlevéltárban történtek ugyanis átalakulások, több helyen csak épületrészeket, egyes irodákat használnak nagyobb ingatlanokban, vagy külső raktárakat bérelnek változó elrendezésben, esetleg felszámolnak korábbi bérleményeket és másokat vesznek igénybe helyettük. Annyi ezen a téren elmondható, hogy 2019 és 2023 között érdemben

nem változott a magyarországi közlevéltárak által használt épületek száma: ez jelenleg 119 ingatlant jelent, míg a legutóbbi hasonló tárgyú jelentésben 2019-ben 117 épület szerepelt. (Természetesen a közlevéltárak jelentős része nem is egymaga használ egy-egy ingatlant, csak irodákat és raktárakat működtet egy nagyobb, például egyetemi épületben.) Ezek a számok azért sem jelentenek önmagukban sokat, mert vannak közlevéltárak, amelyek korábbi korszerűtlen vagy egyenesen alkalmatlan, szétszórta elhelyezkedő raktárépületeik felszámolása után kevesebb, de korszerűbb épületbe költözhettek. Általánosságban elmondható, hogy a Magyar Nemzeti Levéltár vármegyei levéltáraiban több előrelépés is történt a vizsgált időszakban. Ilyen esetként említendő például a miskolci és a szekszárdi korszerű Tudásközpontok megépülése (bár használatba vételükre már a vizsgált időszakon túl került sor), az MNL Győr-Moson-Sopron Vármegye Győri Levéltára Mosonmagyaróvári Fióklevéltárának új telephelyre költözése vagy Szegeden a Kálvária téri épület levéltárrá alakítása és felújítása. A legtöbb vármegyei levéltárban vagy változatlan állapotok uralkodnak, mint 2019-ben, vagy néhány helyen a régi épületek részleges felújításával, állagmegóvó korszerűsítésével, de érdemi kapacitásbővítés nélkül sikerült javítani az infrastrukturális állapotokon. Ennél nagyobb arányban sikerült infrastrukturális fejlesztéseket végrehajtani ugyanakkor a felsőoktatási levéltárakban, hiszen a Moholy-Nagy Művészeti Egyetemen, a Semmelweis Egyetemen, a Testnevelési és Sporttudományi Egyetemen és a Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetemen is új vagy teljesen felújított raktárakba és/vagy irodahelyiségekbe költözhetett a levéltár.

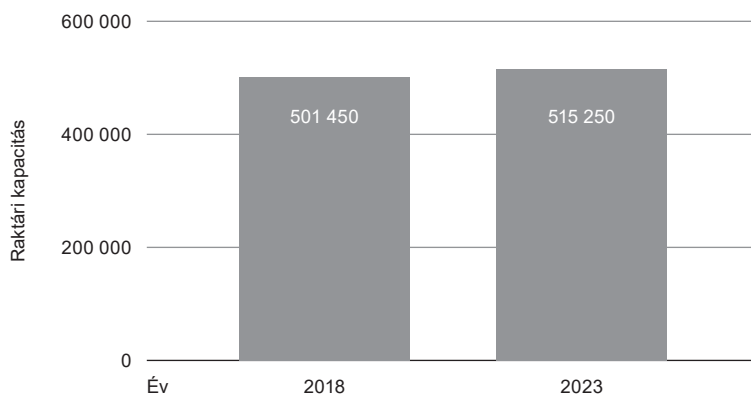
A közlevéltárak infrastrukturális helyzetéről valamivel többet elárulnak a raktári alapterületről készült összesített adatok. Nyilvánvalóan ezek is csak tájékoztató jellegűek, hiszen egy korszerű, tömör állványzattal felszerelt raktár kisebb alapterületen is sokkal nagyobb befogadóképességű, azonban nagy közlevéltári intézmények esetében ilyen típusú fejlesztések gyakorlatilag nem történtek a vizsgált időszakban. A hazai közlevéltárak iratörzű raktárainak alapterülete 2023-ban valamivel több mint 107 ezer m² volt (pontosan 107 021,9 m²), ez hozzávetőleg 2217 m²-es, vagyis 2,1%-os növekedést jelent 2013 óta, viszont az elmúlt 5 évben az összalterület némileg még csökkent is. Az utóbbi tíz év változásait az alábbi grafikon szemlélteti.

• Raktári alapterület változása (m²)

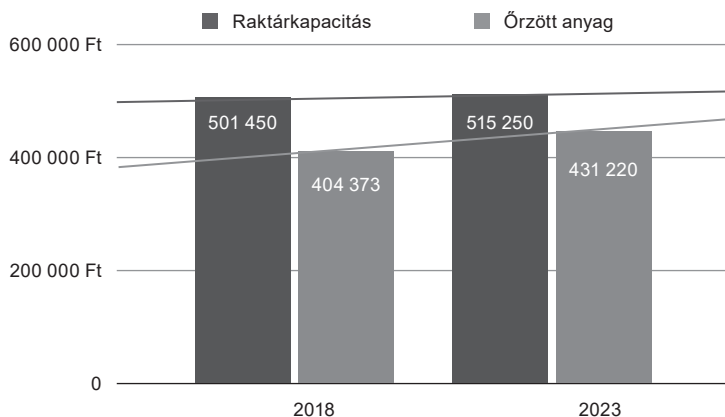
A hazai közlevéltárak infrastrukturális problémáiról többet elárul az iratórző raktárak befogadóképessége. (Az ellenőrzési tervnek ez a pontja nem a szabad, hanem az összkapacitásra vonatkozott, az üres férőhelyekkel később foglalkozunk.) Ebben a tekintetben a hazai közlevéltári szféra összességében gyarapodott, hiszen közel 14 ezer iratfolyóméterrel több a teljes befogadóképesség, mint volt öt évvel ezelőtt. (Az összes közlevéltári befogadóképesség jelenleg 515 250 ifm.) Más szempontból ugyanakkor korántsem tekinthető megnyugtatónak a helyzet. A rendelkezésre álló raktári kapacitás fele olyan gyorsan növekedett az elmúlt években, mint a közlevéltárakban őrzött iratanyag mennyisége, a sokhelyütt elmaradt beszállításokat is tekintve pedig ez a tendencia több mint aggasztó. A befogadó kapacitás mértékének elégtelen növekedése nyilvánvalóan összefüggésben áll a korábban jelzett jelenséggel, amely több helyütt a korábbi telephelyek, külső raktárak felszámolásával és az iratanyag „koncentráálásával”, a meglévő raktárakban való elosztásával járt. A növekedés mértékét az alábbi grafikon ábrázolja.

• Raktári kapacitás változása (ifm)

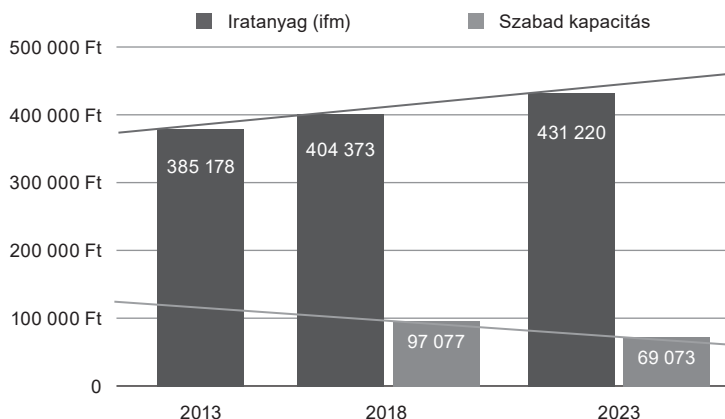
A raktárkapacitás átalakulása részben olyan, korábban országszerte használt, de gazdasági okokból, tulajdonosváltás vagy változó célú felhasználás miatt a levéltári használatból kivont ingatlanok elvesztésének (vagy attól való megszabadulásnak) köszönhető, amelyekből az iratanyagot az adott intézmény egyéb saját telephelyein helyezték el. A szakfelügyeleti jelentések alapján kimutatható az is, hogy míg 2018-ban a hazai közlevéltárak iratórző helyiségeinek „telítettsége” 80,6%-os volt, addig ez a szám 2023-ra 83,6%-ra emelkedett. Az alábbi grafikonon megjelenített trendvonal azt is előrevetíti, hogy változatlan tendenciák mellett – vagyis érdemi kapacitásbővítés nélkül, az iratátvételek jelenlegi ütemével számolva – egy évtizeden belül alig lesz már szabad polc a közlevéltárak raktáraiban. Mindez természetesen hipotetikus felvetés, hiszen nyilvánvalóan nem a telítettség fokozódik a végletekig (mivel sok közlevéltárban már most is itt tartunk), hanem a kintlévőségek, az elmaradt beszállítások mennyisége fog tovább növekedni, ami még inkább akadályozza majd a közlevéltárak törvényszabta feladatellátását.

• Raktárkapacitás és őrzött anyag (ifm)

A magyarországi közlevéltárakban őrzött iratanyag mennyisége az elmúlt tíz évben a szűkös befogadó kapacitás ellenére is folyamatosan emelkedett, sőt az évtized második felében az emelkedés mértéke is fokozódott némileg. 2023 végén a közlevéltárak összesen 431 220 ifm iratanyagot őriztek, ez közel 27 km-rel több, mint 2018-ban és 46 km-rel haladja meg a 2014-es szintet. Mindezzel párhuzamosan folyamatosan csökken az irat-őrző raktárak szabad kapacitása is, ami jelenleg már kevesebb, mint 70 km-t jelent. Ha ezzel a 70 km-es adattal párhuzamba állítjuk azt a tényt, hogy a szakfelügyeleti jelentések már 2022-ben is több mint 155 km mennyiségű kintlévőséget mutattak ki, akkor az iratátvételi kötelezettségek teljesítésének igen súlyos akadályaival szembesülhetünk. Természetesen az iratképző szervekre vagy jogutódjaikra sem lehet végtelenségig terhelni a levéltárárett iratok őrzésének költségeit, ezért féltő, hogy levéltári befogadóképesség híján értékes iratanyagokat fenyegethet a károsodás, rongálódás vagy akár a megsemmisülés veszélye.

• Iratanyag és szabad raktári kapacitás (ifm)

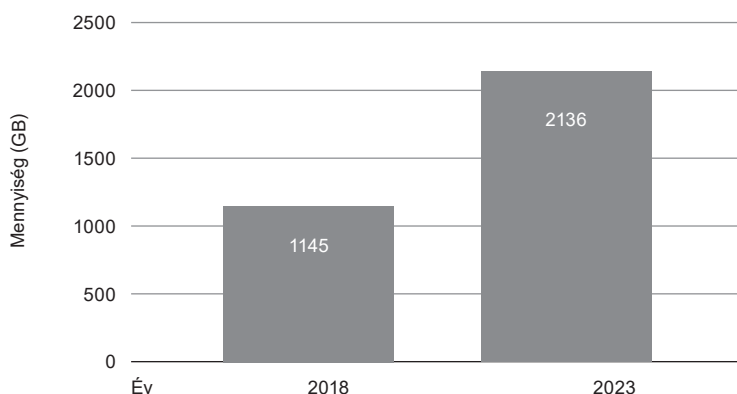
A 2024. évi szakfelügyeleti vizsgálatok után négy olyan közlevéltárról van tudomásunk, ahol gyakorlatilag egyáltalán nincs lehetőség már iratanyagok átvételére, vagyis az intézményvezetők nulla iratfolyó méter szabad kapacitással „rendelkeznek”: ilyen az MNL Győr-Moson-Sopron Vármegye Győri és Soproni Levéltára, a Hadtörténelmi Levéltár és a Székesfehérvár Városi Kutatóintézet és Levéltár.

Az iratanyag mennyiségének és a szabad raktári kapacitások mértékének változását az előző oldal alján lévő grafikon szemlélteti.

A fenti adatok részletesebb áttekintése után ellentmondásnak tűnhet, hogy a közlevéltárakban egyfelől 70 km körüli szabad kapacitást becsültek meg az intézményvezetők, másfelől viszont a teljes raktárkapacitás és az őrzött iratanyag közti különbség ennél több, 84 km körüli. A fenti differencia minden bizonnyal a becsléssel kapcsolatos bizonytalanságra vezethető vissza, hiszen sok közgyűjtemény csak hozzávetőleges pontossággal tartja nyilván, esetenként csak megbecsülni tudja szabad raktári férőhelyeit, ráadásul ennek értelmezése is számos bizonytalanságot rejt magában.

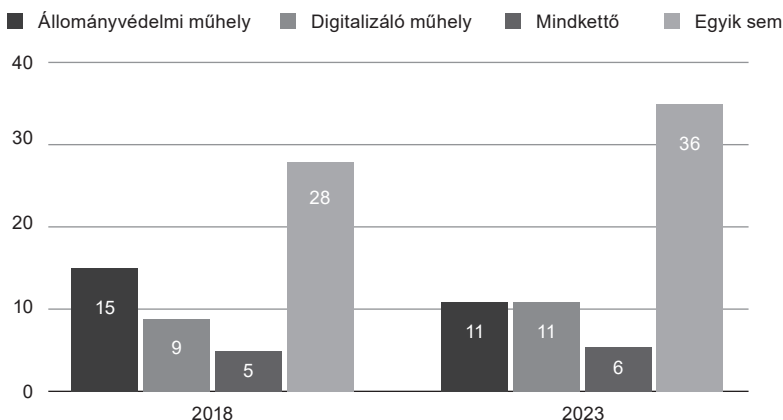
A 2024. évi vizsgálat kiterjedt az elektronikusan keletkezett iratok őrzésére és azok mennyiségére is. Bár továbbra sincs konszenzus ennek az irattípusnak a pontos definíciójában, a beérkezett jelentések alapján megállapítható néhány tendencia. Az adatszolgáltatások alapján egyfelől egyértelmű, hogy továbbra is csak a két nagy közlevéltárban, a Magyar Nemzeti Levéltárban és a BFL-ben indult meg az elektronikus iratkezelő rendszerekben keletkezett digitális iratok átvétele. Felsőoktatási vagy szaklevéltárakban jelenleg még ilyen informatikai infrastruktúrával és szaktudással általában nem rendelkeznek, és leggyakrabban az illetékességi körbe tartozó iratképző szerv sem mutatott hajlandóságot ilyen iratok átadására. E körülmények között is közel 100%-kal nőtt az elektronikus iratok archiválási aránya az elmúlt 5 évben. Mindezt az alábbi ábra szemlélteti.

• Elektronikus iratok mennyisége

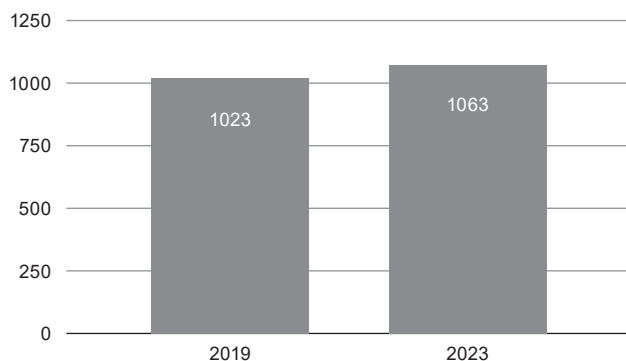
A 2024. évi vizsgálat során a szakfelügyelet felmérte a közlevéltárakban működő (tehát nem csak létező) állományvédelmi, illetve digitalizálóműhelyek számát és ennek változását. A tapasztalatok e téren sem szívderítőek. 2023-ban négygyel kevesebb állományvédelmi műhely működött ténylegesen, mint 5 évvel korábban; összességében pedig nyolccal nőtt azon közlevéltárak száma, amelyekben egyik fajta műhely sem üzemelt már. Az elmúlt években az ezen a téren történt számszerű változásokat az alábbi grafikon illusztrálja.

• Iratanyag és szabad raktári kapacitás (ifm)

A közlevéltárak személyi állományának változásai kapcsán részletes adatsorokkal szolgáltak az intézmények, ezek mélyebb elemzése azonban külön jelentés tárgyát képezhetné. Egy összefoglaló adatot érdemes kiemelni ebből: a magyarországi közlevéltárak státuszlétszáma némi növekedést mutatott az elmúlt 5 évben: jelen pillanatban 1063 fő dolgozik közlevéltári intézményben a korábbi 1023 fővel szemben. Ez az országosan 3,7%-os növekedés nem oszlik el egyenletesen: az MNL-en kívüli közlevéltárakban ugyanez az arány 4,1% emelkedést mutat.

• Létszám – Év

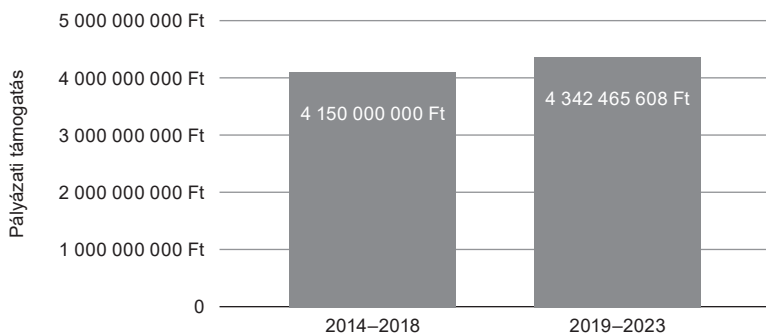

Finanszírozás tekintetében rendkívül összetett a közlevéltári kép, amelynek mélyebb elemzése szintén elvégezhető a jelentések alapján. Jelen összefoglalóban a pályázati források mértékét tudjuk csak szemléltetni, hiszen a fenntartói támogatások mellett számos helyen ebből a bevételi forrásból tudják a levéltárak megvalósítani fejlesztéseiket, közművelődési programjaikat vagy megjelentetni kiadványaikat.

Az 52 közlevéltár közül csak 4 olyan intézmény van, amely egyáltalán nem pályázott külső forrásra, de közülük van egy lényegében működésképtelen felsőoktatási levéltár – MATE Georgikon Könyvtár és Levéltár –, illetve egy speciális helyzetű és feladatkörű – például tudományos, közművelődési, levéltár-pedagógiai funkciókat nem gyakorló – intézmény, a Közjegyzői Levéltár is.

A közlevéltárak összességében az elmúlt 5 évben 4,3 milliárd Ft pályázati támogatásból valósítottak meg fejlesztéseket vagy programokat, míg ez az arány az előző ciklusban 4,1 milliárd forintot tett ki. Az összehasonlítást az alábbi ábra szemlélteti.

● Pályázati támogatás – Év

A fenti pályázati források alapvető fontosságúak voltak a közlevéltárak életében, hiszen enélkül levéltár-pedagógiai, publikációs, digitalizációs programjaikat vagy informatikai fejlesztéseiket gyakorlatilag képtelenek lettek volna kivitelezni.

A fentiekén túl a közlevéltárak többsége, az 52 intézményből 41 (79%) nem tudott egyéb közvetlen forrást bevonni költségvetésébe, leszámítva az alkalmankénti társfinanszírozott kiadványokat vagy rendezvényeket. A fennmaradó 11 közlevéltár összesen mintegy 150 millió Ft egyéb támogatást nyert el egyedi projektek finanszírozására.

Nyilvános magánlevéltárak ellenőrzése

A hazai nyilvános magánlevéltárak közül 2024-ben az alábbi intézményeket vizsgálták meg a szakfelügyelők:

- Békéscsabai Evangélikus Gyülekezet Levéltára
- Magyarországi Román Ortodox Egyház Levéltára
- Dunántúli Református Egyházkerület Levéltára
- Dunamelléki Református Egyházkerület Ráday Levéltára
- Magyarországi Unitárius Egyház Levéltára

-
- Magyar Zsidó Levéltár
 - Magyar Ferences Levéltár
 - Pannonhalmi Főapátsági Levéltár
 - Pécsi Egyházmegyei Levéltár
 - Szeged-Csanádi Egyházmegyei Levéltár
 - Székesfehérvári Püspöki és Székeskáptalani Levéltár
 - Veszprémi Főegyházmegyei Levéltár

Az ellenőrzés tematikája minden esetben a következő volt:

- Változások és átalakulások a kutatószolgálat területén az elmúlt 10 évben. Kutatási szabályzatok változása, kutatói gyakorlatok esetleges átalakulása, digitális és hagyományos kutatási formák hangsúlyváltozásai. Mennyiben és hogyan teljesülnek a 27/2015. (V. 27.) EMMI rendelet 41–45. §-ában megfogalmazott, illetve a jogszabály szerinti egyéb kutatószolgálati követelmények?
- Levéltári segédletek készítése a szakmai követelményrendelet 40. §-a szerint. Levéltári adatbázisok építése, azok állapota, jellemzői, tárolási formái.
- Segédletek, adatbázisok közzététele az intézmény honlapján vagy egyéb tárhelyeken.
- A köziratok átvételének helyzete a levéltárban, iratkezelés-felügyelet a köziratot képző intézményekben.

A megvizsgált 12 levéltár esetéből ugyan általános érvényű következtetéseket nem lehet levonni, néhány tanulságot mégis érdemes összefoglalni ezekből a jelentésekből is.

Az egyik tanulság, hogy a 12 levéltárból 8 már jelenleg is megfelel a rendelet előírásainak a segédletkészítés, a kutatási szabályok és a kötelezően közzéteendő információk tekintetében, a másik 4 levéltár esetében azonban több-kevesebb pótolni valót találtak a szakfelügyelők.

A megvizsgált intézmények közül 3 olyan hely volt, ahol csak minimális mértékben, helyben és régi, nem aktualizált segédletek alapján folytatható kutatás. Ezzel szemben 5 intézményben (42%) már az interneten keresztül történő e-kutatásra is van lehetőség (Veszprémi Főegyházmegyei Levéltár, Székesfehérvári Püspöki és Székeskáptalani Levéltár, Pécsi Egyházmegyei Levéltár, Pannonhalmi Főapátsági Levéltár, Magyar Zsidó Levéltár), nyilvánvalóan persze eltérő adattartalommal. Mindenesetre figyelemre méltó, hogy milyen magas arányban tudták már megteremteni a távoli iratelérés feltételeit ezekben az egyházi levéltárakban.

Az egyházi fenntartású, de közfeladatot ellátó szervek iratainak átvétele, illetve iratkezelésük felügyelete az egyházi levéltárak előtt álló egyik legnagyobb kihívás. E téren is tanulságos a vizsgálat, hiszen a 12 megvizsgált levéltár közül 3 már vett is át ilyen köziratokat, további háromban tervezik, vagy legalábbis rendelkeznek ezirányú nyilatkozatokkal, míg a meglátogatott levéltárak felében, illetve fenntartóiknál nem is terveznek ilyen iratátvételeket.

Nagy Ágnes

Családi fényképgyűjtemények levéltári kezelése*

A Budapest Főváros Levéltárában a 2000-es évek közepe óta rendszeresen folytatott magániratgyűjtés keretében tízezres nagyságrendű fotóállomány gyűlt össze a személyi és családi fondokban. A családi fotógyűjtemények átvétele azonban a kezdetekkor nem járt együtt a rendszeressé váló magániratgyűjtési tevékenységgel. Jó néhány év gyűjtőmunkája után kapott nagyobb hangsúlyt és vált módszeresen részévé a fotógyűjtés a személyi és családi iratok gyűjtésének. Alapját az a tapasztalat képezte, hogy a levéltárba bekerülő anyagokban gyakran jelentek meg családi fotók az iratokhoz kapcsolódva. Magániratgyűjtésünk intenzitásának növekedésével a családi fotógyűjtemények iratokhoz kapcsolt átvétele és az arra való törekvés szervesen ágyazódott be az eljárásunkba.

A magánirati fényképállomány megnövekedése és folyamatos bővülése viszont a gyűjtés és a megőrzés tudatosabbá tételét tette szükségessé. A változatos hordozókra, sokféle technikával, a hazai amatőr és műtermi fotózás jóformán valamennyi időszakában készült felvételek egy nagy terjedelmű strukturálatlan, így átláthatatlan anyagot képeztek. A fotóállományok levéltári kezelésére vonatkozóan ráadásul nincsenek kitaposott utak,¹ Szakmai gyakorlatban kikristályosodott eljárások hiányában egy ilyen terjedelmű és összetételű anyag áttekintése és feldolgozása nehézséget jelent. A „formátlan”, strukturálatlan anyag megfoghatóvá tétele érdekében vágtunk bele első körben egy olyan feltérképezési műveletbe, amely a magánirati fotóállomány időbeli, a különböző hordozók között megoszló, valamint fizikai állapot szerinti tagolódását próbálta megrajzolni, mennyiségi mutatókra is kiterjedően. Miután a fényképek levéltári kezelése minden mást megelőzően állományvédelmi szempontok érvényesítésének igényét vetette fel, ezért felmérésünk elsődlegesen azt a célt tartotta szem előtt, hogy a romlási folyamatok által már legjobban érintett, valamint leginkább veszélyeztetett csoportokat körül tudjuk határolni, és biztosítható legyen minél hosszabb távú megőrzésük.

Ezen elhatározás alapján levéltáros és levéltári restaurátor részvételével 2020-ban kezdtük meg először a családi fondokra (XIII. fondfőcsoport) fókuszálva az azokban őrzött fényképgyűjtemények állományvédelmi feltárását.² Ennek eredményeképpen mintegy 90 családi fondra kiterjedően sikerült feltérképezni a fényképek hordozók szerinti megoszlását és mennyiségét, tárolási módját, valamint fizikai állapotát, így eljutottunk állományvédelmi megfontolások alapján megfelelő tárolásuk kialakításáig.

* A folyóirat 2024. évi 2. számában útjára indított Vizuális Szemle című sorozat a képi források kérdéskörét járja körül többféle szempontból. Ennek következő részeként olvasható e tanulmány.

¹ Németh, 2024: 15.

² A munkában Nagy Ágnes főlevéltáros mellett előbb Balogh Sándor, a BFL volt főrestaurátora, majd dr. Orosz Katalin főrestaurátor vett részt. A felmérés befejezése a koronavírus járvány miatt elhúzódott.

Előzetes ismeretekre támaszkodva feltevésünk az volt, hogy a romlás által legjobban érintett csoportokat a negatívok, az 1860-as évek és az 1920-as évek között keletkezett nagyítások (papírképek) – elsősorban az albuminképek –, valamint az 1960-as és az 1980-as évek között készült színes felvételek (nagyítások) alkotják. E várakozások alapján a feltárás során olyan szempontok szerint haladtunk, mint a felvételek hordozók szerinti besorolása és mennyiségi meghatározása; évkörük behatárolása; fizikai állapotuk alapszintű leírása, mind fizikai, mind kémiai jellegű sérüléseik megállapításával;³ s végül tárolási módjuk áttekintése. A fotókra vonatkozó speciális ismeretekre csak egészen minimálisan támaszkodhattunk e munka során. Levéltárosként mindössze annyi tájékozottsággal rendelkezünk, amennyit egy történészeknek vagy muzeológusoknak szóló fotótörténeti szeminárium keretében lehet elsajátítani,⁴ papírestaurátorként pedig a fotórestaurátori szakképzettség hiánya állított minket kihívások elé. Levéltári keretek között azonban ennél speciálisabb ismeretek többnyire nem mozgósíthatók, viszont a fotók tömeges átnézésével a feltárás hozadéaként gyakorlatot szereztünk a szabad szemmel is látható legalapvetőbb károsodási formák – mint például az ezüstkiválás, a halványodás – felismerésében.

Az állomány hordozók szerinti tagolódása

Magánirati fényképállományunk hordozók szerint a következő halmazokra tagolódik: negatívok, diák, papírképek (nagyítások) és fotóalbumok. A negatívok további kategóriákra bonthatók: üveg- és lágyhordozós negatívokra, az utóbbin belül megkülönböztetve a cellulóznitrátos negatívokat.⁵ Kis halmazt alkotnak a speciális hordozókra részben direktpozitív eljárással készült felvételek, mint a ferrotípiák, az üvegpozitív képek vagy a textilhordozóra készült fotók (pannotípiák). A ferrotípiával szemben – amely úgynevezett gyorsfényképként olcsó, következésképpen könnyebben elérhető volt,⁶ így nagyobb számban készült és maradt fenn –, a speciális, ritkább hordozókra készült képek elenyésző mennyiségben kerülnek be a levéltárba. Egy esetben azonban dagerrotípiák is részét képezte a családi irathagyatéknak, meglehetősen rossz, fotórestaurátori vizsgálatra várakozó állapotban. Installációja nem maradt fenn, s mára maga a kép is láthatatlanná vált az ezüst kiválása folytán.

A hordozók szerinti feltárás eredményeképpen áttekinthetőbb képet kaptunk az állományunkról. A családi fondokban körülhatárolhatóvá vált egy jelenleg nagyjából 800 darabos üvegnegatív-állomány; 2 darab pannotípiák; alig 10 darab ferrotípiák; 1 darab dagerrotípiák; szintén 1 darab kromotípiák; 6 darab üvegpozitív kép; mintegy 150 darab fotóalbum; valamint a cellulóznitrátos negatívok állománya. A tipizálási-kategorizálási

³ Azok pontos definiálása nélkül.

⁴ Stemlerné Balogh Ilonának A fénykép mint történeti forrás című, valamint az Új- és legújabb kori történeti muzeológia szaknak a Nemzeti Múzeum Fotótárában tartott fotótörténeti szemináriumaira utalhatunk.

⁵ A cellulóznitrátos negatívokat érintő állományvédelmi problémákhoz lásd: Kincses, 2000: 68–72.; Stress, 2000: 29–30.

⁶ Kincses, 2000: 35–38. Orosz, 2024: 21–22.; Stemlerné, 2009: 43–44.

problémák a technikák speciális ismeretét igénylő meghatározások nehézségein túlmenően egyes műfajok körülhatárolásának kérdéseit is felvetették. Mindenekelőtt a fotóalbumok műfaji határainak meghúzása kapcsán ütközünk olyan kérdésekbe, amelyek az albumhasználat egykori mindennapi gyakorlatához vezetnek, s már nem is annyira fotótechnikai felkészültséget igényelnek, mint inkább a történetileg változó társadalmi gyakorlat megismerését.

A hordozók szerinti elkülönítésben ugyanakkor a papírképek, a lágyhordozós negatívok és a diák felmérése a mennyiségek nagyságrendje folytán első körben nem jutott szám szerinti eredményhez. E halmazokat illetően várhatóan a digitalizálást is magában foglaló kezelési gyakorlatunk hozhat majd eredményt a nagy terjedelmű családi fotógyűjtesek minden hordozótípusra kiterjedő számszerűsítésében.

Évkörök megállapítása

Különösen nehéz feladatot jelent mélyebb fotótörténeti ismeretek nélkül a fényképállomány évkör szerinti meghatározása, akár csak évtizedek szerinti tagolásban is. A viseletek alapján viszonylag jól elkülöníthető az időben legkorábbi csoport, az 1860-as években született fényképek halmaza. Az 1870-es évektől kezdve, de sokszor még a 20. század második felében keletkezett képekkel kapcsolatban is gondot okoz a levéltárosi munkában a fotók évtizedhez kötése, miközben ideális esetben egy ilyen feltáró munka az amatőr fotózás korszakait kirajzoló képet tudna adni.

Elkülöníthető feladatot jelent a közeljövőre nézve negatívállományunk időbeli tagolása: a hazai amatőr fényképezés különböző időszakaihoz köthető darabok, illetve együttesek körülhatárolása és számszerűsítése. A családi fondokban található cellulóznitrátos negatívok állományvédelmi okokból történő restaurátori felmérése már lezajlott. Ennek köszönhetően a hazai amatőr fotózás 19–20. század fordulója körüli időszakának megismeréséhez már közelebb jutottunk: egy 800 darabos, részben üveg-, részben cellulóznitrátos negatívokból álló gyűjtemény mintaprojektként való feldolgozása, azaz darabonkénti restaurátori felmérése, majd digitalizálása történt meg (XIV.357 Bodrossi Lajos gimnáziumi tanár fényképei).

A fotók állapota

A felmérés egyik meghatározó eredménye, hogy egy nagyobb terjedelmű körülhatárolt állományra vonatkozóan közvetlen tapasztalatot szereztünk a fényképek fizikai jellemzőiről, és megállapítottuk, hogy a levéltárba bekerülő személyi és családi fotógyűjtemények, illetve kisebb mennyiségű fotók állapota nem veti fel komoly állományvédelmi beavatkozás szükségességét. A fotók megállíthatatlan élettani folyamatainak jelenségei – azaz a bennük folyamatosan zajló kémiai, lényegében előregedési folyamatok, amelyek hosszú távon a képek eltűnéséhez vezetnek – tömegesen jelen vannak ugyan az állományban, ezek azonban visszafordíthatatlan, a fotók természetével elkerülhetetlenül együtt járó folyamatok, amelyek mérséklésére a megfelelő tárolás kialakításán és a kép

digitalizálásán túl másfajta beavatkozás nem szükséges. Lényegesen kisebb arányban fordulnak elő olyan esetek, amikor a kép fizikai károsodás miatt igényel kezelést. Ez a rossz körülmények között, azaz pincékben vagy padlásokon, piszkos helyen tárolt fotók esetében jelentkezik, döntően porral vagy sárral való szennyezettség formájában. Emellett előfordul az is, amikor a papír – akár maga a fényérzékeny réteget hordozó papír, akár a karton, amelyre a fotót egykor kasírozták – meghajlik, összepöndörödik: ezekben az esetekben beavatkozás nélkül a kép tartalma is hozzáférhetetlen és digitalizálhatatlan.

A negatívok esetében a károsodások súlyosabb formában jelentkeznek állományunkban, de tömegesnek ezek sem mondhatók. Az üvegnegatívok repedése, törése nem ritka jelenség, a képhordozó réteg leválása viszont lényegesen kevesebbszer fordul elő. A cellulóznitrátos filmek bomlási folyamatával szintén találkozunk az átvizsgált anyagban, azonban ez is elszigetelt, bár elővigyázatosságra és felkészülésre okot adó jelenség.

Az állomány állapotára vonatkozó felmérés a fényképekkel való – részben levéltárosi, részben restauratori – mindennapi munkához elengedhetetlen ismeretek megszerzése irányába is elindított bennünket. Így került sor 2022-ben Sor Zita fotórestaurátor és Flesch Bálint fényképész-fotótörténész részvételével egy háromnapos képzésre Budapest Főváros Levéltárában, valamint dr. Orosz Katalin főrestaurátor nemzetközi fotónegatív-konzerválási képzésen való részvételére a következő évben.⁷

Megfelelő tárolási módok kialakítása

Áttekintést szerezve a szóban forgó állomány hordozók, illetve fotótechnikák szerinti tagolódásáról, már a tárolás tekintetében is külön halmazokat tudunk elkülöníteni: üveg-, cellulóznitrátos és az egyéb lágyhordozós negatívok, diák, papírképek, albumok. Tárolásuk állományvédelmi ajánlásokat figyelembe vevő kialakításában a most már áttekinthető és kezelhető csoportokra szabott munka is elkülönült egymástól.

Élettartamuk minél hosszabb távú megőrzésének biztosítása érdekében már a felmérés előtt megkezdtuk fényképeink fotótárolásra alkalmas tasakokba történő csomagolását. A felmérés nyomán elkülönítettük a negatívokat – mind az üveg-, mind a lágyhordozós negatívokat – a papírképektől, és egy, a nagyobb mértékű hűtési igényeiket kielégítő raktárban helyeztük el őket. (Az üvegnegatívokat a fizikai sérülésüket kiküszöbölő, állított tárolást biztosító fotódobozokban.) Míg a papírképek fotótasakokba helyezése a gyűjtést kísérő iratértékelési munka, illetve a rendezések során akadály nélkül folyamatosan zajlik, s ugyancsak megoldott a fényképalbumok tárolása is (a fotókhoz ajánlott elválasztólapokat helyezünk az albumoldalak közé, s ha szükséges, külön tárolódobozt készítünk a számukra), addig a negatívállomány eredeti tárolóeszközeiből fotótasakokba és megfelelő tárolódobozokba történő átcsomagolása egyelőre megoldásra váró problémát jelent. Bár az üveg- és a lágyhordozós lapnegatívok állományvédelmi szempontból megfelelő tárolását már meg tudtuk oldani, a rollfilmekkel kapcsolatban e téren még nem sikerült előrelépniünk. Utóbbi, nagy mennyiségű iratok őrzése jelenleg is prob-

⁷ Orosz, 2024.

lémát jelent. Tárolásukat illetően többféle fotórestaurátori ajánlással találkozhatunk: kitekercselve és csíkokra vágva; tekercsben, eredeti fém- vagy műanyag dobozukban vagy a fotótároláshoz megfelelő, filmtekercszekhez kialakított papírdobozokban. Mennyiségük miatt a leggazdaságosabb módszer kialakítására lesz szükség a közeljövőben.

Elért eredmények

A családi fondokra irányuló felmérésünk az évek alatt összegyűlt, ugyanakkor folyamatosan bővülő anyagunk strukturálásához vezetett. Kialakult egy olyan kategorizálási-besorolási rendszer, amely speciális szakismeretek nélkül is alkalmazható a levéltárosok által végzett mindennapi munkában, és amelyhez további kapcsolódó munkafolyamatként a tárolás kialakítását és a digitalizálást is hozzá tudjuk kötni. A felmérés ugyanis az állományvédelmi igények rangsorolása mellett a fotóállomány digitalizálásának ütemezéséhez is alapot teremtett. Az állapotromlásnak leginkább kitett anyagok kiszűrése révén már ki tudunk alakítani egy sürgősségi rangsort, amely a digitalizálás tervezésének alapjául szolgál. A leginkább érintett csoportokat az üvegnegatívok, a cellulóznitrátos negatívok, az 1860-as és az 1920-as évek közötti, erős halványodás vagy ezüstkiválás által érintett papírképek, valamint az 1960–1990-es évek között készült színes papírképek képezik. Ezek közül az üvegnegatívok teljes digitalizálása meg is történt, s jelenleg az állományból kiszűrt cellulóznitrátos negatívok digitalizálása van folyamatban.⁸

A magánirati fotóállományunkkal kapcsolatos munka következő szakasza e tapasztalatok birtokában a felmérés folytatása lesz a személyi fondokra kiterjedően (XIV. fondfőcsoport), amely fondfőcsoport a családi fondokhoz képest közel négyszeres állományt jelent. Az első körben állományvédelmi szempontokat követő felmérésünket a továbbiakban a fotók tartalmi feltérképezésének irányába is tovább kell vinnünk. Ez mindenekelőtt az állomány időbeli tagolódásának mélyebb, pontosabb és a hazai műtermi, különösen az amatőr fotózás történetileg változó gyakorlataira reflektáló feltárását jelentheti. A műtermi és amatőr fotózás korszakaira alapuló csoportosítás állományunk átfogó fotótörténeti értékelését tenné lehetővé, a jól reprezentált és a kevésbé megjelenő vagy hiányzó időszakok és gyakorlatok megkülönböztetését is figyelembe véve. Mivel eddig a legtöbb, rendezés során történt feltáró és állományvédelmi megőrző munkát az 1860-as évektől a két világháború közötti időszakig terjedő időintervallum fotóival végeztük, s a hosszú távú megőrzést szolgáló gyakorlataink kialakításában is erre az időszakra fókuszáltunk, ezért különösen fontos lenne egy ilyen jellegű felmérés egy másik időszakra, a 20. század második felében keletkezett fényképeinkre vonatkozóan is.

Ennek alapján a következő lépés az 1960-as évektől, a Kádár-rendszer hétköznapiiban kibontakozó mindennapi fényképezési gyakorlatokat tükröző anyagaink mélyebb feltárása lesz. Ez részben ugyanúgy az állapotfelmérést jelenti, mindenekelőtt az állapotromlás (elszíneződés) által leginkább veszélyeztetett színes fényképek kiszűrését, részben

⁸ E két csoportot már a személyi fondjainkban is körülhatároltuk, így ezek a digitalizálások mindkét magánirati fondfőcsoportunkat (XIII. és XIV. fondfőcsoport) érintették, illetve érintik.

viszont már a tartalmi feltérképezést is. Míg a kezdetektől az 1950-es évek végéig terjedő időszakban az idő előrehaladtával bővülő mértékben ugyan, de társadalmi elterjedtségét és mennyiségi volumenét tekintve korlátozottnak mondható gyakorlatot jelentett a privát fotózás, addig az 1960-as évektől lényegesen elterjedtebbé vált – nemcsak a fotózást gyakorló társadalmi rétegeket, hanem a fotózás mennyiségét illetően is. Ebben az időszakban válik általánossá az az amatőr fotózás, amely egy-egy témáról (tárgyról) sorozatokat készít: jellegzetesek például a kisbabákról, kisgyerekekről egy-egy alkalommal készített pillanatkép-sorozatok vagy a külföldi utazások során készített felvételek tömege. Az ezen időszakban már a társadalom szélesebb rétegei által hozzáférhető mindennapi fényképezés során termelődő fotómennyiség a megelőző időszakokhoz képest szigorú válogatást tesz szükségessé a megőrzés előtt. A tematikus, műfaji összetétel felmérése és ennek alapján egy saját tematikus osztályozási rendszer kidolgozása – a történeti érték szempontjai szerint – a magánirati fondokat elöntő fényképmennyiség keretek közé szorítását segítheti. Ez a fajta, kidolgozásra váró értékelési rendszer a jövőben már a gyűjtés során is lehetővé fogja tenni a módszeres válogatást.

Míg a tárolás terén – a lehetőségeinkhez szabott, s jelenlegi tudásunk szerint – legjobb gyakorlatokat a felmérésünk nyomán vagy már sikerült is kialakítanunk, vagy kialakításuk folyamatban van – mint a cellulóznitrátos negatívok hűtött tárolási feltételeinek megteremtése –, addig a nyilvántartás és digitalizálás terén a munkamódszerek rendszere még kidolgozásra vár.

A hordozók szerinti komplexitás és a mennyiségi nagyságrendek miatt a fényképek rendezése, – a múzeumi, illetve levéltári megközelítések és gyakorlatok eltéréseit szem előtt tartó, arra reflektáló – nyilvántartása, valamint tömeges digitalizálásuk mint egymásra épülő munkafolyamatok egy olyan összetett értékelési rendszer kidolgozását tehetik szükségessé, amelynek egyik tartópillérét a már elvégzett alapszintű állományvédelmi felmérés adhatja.

Szakirodalom

- Kincses, 2000 = Kincses Károly: Hogyan (ne) bánjunk (el) régi fényképeinkkel? Amit a régi fényképekről tudni kell. Bp., 2000. <http://fotomult.c3.hu/negativok/nitrat-film/index.html> (Letöltve: 2024. szeptember 24.)
- Németh, 2024 = Németh Ágnes: Vizuális Szemle. Tanulmányok a vizuális levéltári források kezeléséről. Levéltári Szemle, 2024. 2. sz. 15–17.
- Orosz, 2024 = Orosz Katalin: Fotónegatívok és konzerválásuk – egy nemzetközi kurzus tapasztalatai. Levéltári Szemle, 2024. 2. sz. 18–28.
- Sor – Ormos – Cs. Plank, 2008 = Sor Zita – Ormos József – Cs. Plank Ibolya: Fényképgyűjtemények állományvédelme. Bp., 2008. (Múzeumi Állományvédelmi Füzetek, 6.)
- Stemlerné, 2009 = Stemlerné Balogh Ilona: Történelem és fotográfia. Bp., 2009.
- Stress 2000 = Stress Judit: A fényképszeti dokumentumok anyagai, készítési technikái és a technikák felismerése; károsodásuk, megelőző védelmük és restaurálásuk alapjai. (A könyv- és papírrestaurátor tanfolyam jegyzetei.) Bp., 2000.

Bodor Gergely

Egészségügyi intézmények iratainak gyűjtése és levéltári feldolgozása a vármegyei levéltárakban

Az egészségügyi intézmények mint közfeladatot ellátó szervek hatalmas mennyiségű köziratot keletkeztetnek, és közülük a maradandó értékűek jelentős forrásbázist jelenthetnének a kutatók számára. Tanulmányaim, illetve munkám során azonban azzal szembesültem, hogy a fentiek levéltári gyűjtése hosszú ideig háttérbe szorult, holott a betegek ellátásával foglalkozó intézmények hálózata több évszázados múltra tekint vissza, s jelentős intézményi hálózattal és feladatkörrel rendelkezik mind a mai napig.¹ A közlevéltárak többsége szinte csak érintőlegesen vett át megőrzésre az illetékességébe tartozó betegellátó-intézmények maradandó értékű irataiból. Tanulmányom alapját a 2022-ben megvédett szakdolgozatom² eredményei képezik, amelyben a magyar közlevéltárakban őrzött különféle egészségügyi iratképzőket és a tőlük átvett irattípusokat vettem számba és elemeztem.

Vizsgálatom során a hangsúlyt a vármegyei levéltárakra helyeztem, mivel ezek 2012-ig önálló intézményekként működtek, illetékességi és gyűjtőterületi munkájukat saját hatáskörben határozták meg, ezért tevékenységük e téren jól összehasonlítható. A vizsgált terület azonban így is meglehetősen tág, ezért annak középpontjában a Magyar Nemzeti Levéltár (MNL) vármegyei tagintézményeinek csupán a VIII. (XXVI.) fondfőcsoportjában található egészségügyi intézményi iratok állnak.³ Az MNL Országos Levéltára (OL) illetékességi körébe tartozó egészségügyi intézmények azért nem képezték a vizsgálatom tárgyát, mivel alapvetően országos jelentőségűek, amelyek a jelenlegi struktúrában felsőszintű szerveket is jelentenek, nemcsak konkrét gyógyító intézményeket.⁴ Az egészségügyi iratok gyűjtése tekintetében a vármegyeiekhez hasonló

¹ Az egészségügyi rendszerre vonatkozó történeti áttekintéshez lásd: Kalakán, 2012; Kapronczay, 2001; Kapronczay, 2008; Kiss, 2015.

² Bodor, 2022.

³ A többi fondfőcsoportban előforduló egészségügyi vonatkozású iratok feltérképezése más metódust igényel. A közigazgatási szerveknél (például a tanácsok végrehajtó bizottságainak egészségügyi osztályainál) fellelhető iratokat tekintve megfigyelhető, hogy ezekre vonatkozóan külön irattári tervek készültek, amelyekben az intézményitől eltérő szempontok szerint történt az iratok értékének meghatározása. (Főként a működési dokumentáció jelentett maradandó értéket, azokból is kiemelten például a fenntartóval folytatott levelezés, az összesítő kimutatások és költségvetések.)

⁴ Az Elektronikus Levéltári Portál jelenlegi (2025. május 17-i) adatai szerint az MNL OL XXVI. fondfőcsoportjában 12 gyógyító intézmény és 10 felsőszintű irányító szerv található. MNL OL, fondjegyzék.

feladatokról fővárosi levéltár által őrzött anyagokról és gyűjtési koncepciójukról már jelent meg korábban publikáció.⁵

A levéltári iratátvételek alapjául szolgáló jogszabályok elemzéséből⁶ kitűnik, hogy az egészségügyi iratok őrzésére és átvételére irreális időkereteket állapítottak meg, amivel nagy terheket róttak a levéltárakra, erre pedig a szakma értékhatár-megállapításokkal reagált. Ez képezte kérdésfelvetésem alapját, ugyanis a megfogalmazott értékhatár-megállapítások meghatározták a levéltárak illetékességi és gyűjtőterületi tevékenységét, ennek ellenére a levéltárak őrizetébe kevés értékhatár feletti intézmény iratanyaga került be. Az iratátvétellel kapcsolatos problémák⁷ közül kiemelkedik a levéltárosok egészségügyi szaktudásának hiánya és a levéltárak korlátozott raktárkapacitása.⁸

Cikkemben arra keresem a választ a kiválasztott vármegyei levéltárak egészségügyi iratanyagán keresztül, hogy mely intézménytípusoktól milyen irattípusokat vettek át és a gyarapodás milyen módon történt. Ezen iratok levéltári rendezésének feltérképezésével az esetlegesen meglévő egységes elvekre, illetve rendezési szempontokra vonatkozó következtetéseket is kívánok levonni.

Az egészségügyi intézményi fondok gyűjtése és gyarapodása az MNL vármegyei tagintézményeiben

A következőkben az MNL hét vármegyei tagintézményében (MNL Bács-Kiskun, Csongrád-Csanád, Győr-Moson-Sopron Vármegye Győri és Soproni Levéltára, Heves, Somogy, Veszprém) őrzött egészségügyi intézményi fondokat mutatom be.⁹ Ennek során azt vizsgálom, hogy az egyes vármegyei levéltárak milyen mértékben fordítottak figyelmet az illetékességi területükön működő egészségügyi iratképzők által termelt maradandó értékű iratokra. Továbbá bizonyos évek (1913, 1937, 1975) (vár)megyei egészségügyi intézményi statisztikáinak elemzésével arra keresem a választ, hogy a vármegyei levéltárak gyűjtőterületi munkája mennyiben követte az akkori levéltári elveket (pl. értékhatár-megállapítások). A mintaévek kiválasztásával az egymást váltó történeti korszakok (dualizmus, Horthy-korszak, államszocializmus) megjelenítése a célom.

⁵ Koltai–Ogoljuk–Berzsenyi, 2023; Koltai–Ogoljuk–Berzsenyi, 2024.

⁶ A jogszabályok bemutatását és vizsgálatát több kurrens publikáció is elvégezte, pl. Koltai–Ogoljuk–Berzsenyi, 2023: 34–41., Sasfi, 2020: 123–134.

⁷ Az iratátvétellel kapcsolatos problémák elemzésére: Sasfi, 2020: 133.; Koltai–Ogoljuk–Berzsenyi, 2023: 37–42.

⁸ A 2014-ben végzett kérdőíves felmérés is rávilágított arra, hogy nagy mennyiségű a szervek őrizetében lévő átadásra szánt egészségügyi dokumentáció. Kántor, 2014.

⁹ Szakdolgozatomban mind a 19 vármegyei levéltárat megvizsgáltam, jelen tanulmányban azonban terjedelmi okok miatt csupán hetet mutatok be. A kiválasztott levéltárak példáin keresztül jól körvonalazható az egészségügyi intézmények iratainak levéltári gyűjtése. Az összeírás alapját az Elektronikus Levéltári Portálra feltöltött fondjegyzékek szolgálták (a felhasznált adatok a 2025. május 17-i állapotot tükrözik), illetve az iratgyarapodások bemutatásához az 1960–1970-es években publikált fondjegyzékeket használtam.

Az államszocializmus alatt történt átszervezések elméletben felülírják a korábbi időszak kimutatásait,¹⁰ hiszen a központosított egészségügyi ellátórendszer levéltári szempontból értékes iratképzői pontosan az így kialakult felső- és középszintű intézmények lettek. Mindezek ellenére a korábbi évek kimutatásai, habár részletesen nem különítik el azokat, rámutatnak az adott törvényhatóság területén működő magánintézményekre is.

Az egészségügyi intézmények iratai a magyar levéltári struktúrában a VIII. és a XXVI. fondfőcsoportokban találhatók, zömmel a 801–1300-as fondszámkeretben. A XXVI. fondfőcsoportot 2002-ben a Levéltári Kollégium 2. sz. ajánlása¹¹ nyomán megszüntették, mivel korábban a fondoknak a politikai korszakhatár nyomán létrehozott mesterséges megbontása nem számolt azzal, hogy egyes intézmények, ha más néven is, de folytonosan működtek tovább.¹² A levéltári rendezések során előfordult az is, hogy egyes, addig az intézmények fondfőcsoportjában szereplő egészségügyi iratokat áthelyeztek más fondfőcsoportokba (pl. IV., V., X.).¹³

Az MNL Bács-Kiskun Vármegyei Levéltára (MNL BKVL) őrizetében jelenleg öt egészségügyi fond szerepel,¹⁴ amelyek összességében 8,39 ifm-t tesznek ki, közülük Baja Város Közkórházának fondja a legterjedelmesebb 6,97 iratfolyó méterrel.

Különböző intézménytípusok iratanyaga került levéltári őrizetbe: egy közkórház, egy szükségkórház, egy magánintézmény, egy helyi mentőállomás, illetve egy megyei csecsemőotthon. Az 1950-es években kialakított levéltári értékhatár-megállapítás ezek közül (a legutóbbi) hármat nem ítélte megőrzésre érdemesnek. Iratanyaguk feltehetően a regionális szerepüknek köszönhetően maradt fenn, s habár Bács-Kiskun vármegyében kivételesnek minősíthető az értékhatár alatti szervek iratainak megőrzése, az értékhatár feletti iratképző szervek iratai viszont közel sem teljes számban kerültek levéltárba.

¹⁰ Az államosítás eredményeként 1950-re 287 intézményt tartottak nyilván, amely szám az évek során tovább csökkent, míg 1980-ban már csak 154 fekvőbeteg-ellátó gyógyintézmény működött. Az új rendszerben okafogyottakká váltak az addigi minősítések, így csupán az adott gyógyintézményt fenntartó tanácsok, illetve a szakprofilok alapján lehetett a kórházakat megkülönböztetni. Habár intézményi szempontból a különálló igazgatással rendelkező kórházak száma csökkent, valóságos számuk valójában nőtt az intézményi hálózatban, ugyanis az állami tulajdonba vett kastélyok és uradalmak épületeiben sok helyütt gyógyintézményeket hoztak létre. Bodor, 2022: 25–26.

¹¹ A NKÖM Levéltári Kollégiuma 2002. évi (2. számú) Ajánlása a területi általános és a települési önkormányzati levéltárak új fond(jegyzék-)szerkezetéhez.

¹² Lásd például: Példatár 2009. Egyes levéltárak továbbra is használják a XXVI. fondfőcsoportot, ezért az elemzésben azok is megjelennek.

¹³ Az átrendezés okai az intézmények átvett irataiban keresendők, ugyanis a főként működési iratokat tartalmazó fondok besorolása megkérdőjelezhetővé vált, gyakran áttértekelődött a struktúrában való elhelyezkedésük (például mivel egészségügyi dokumentációt nem tartalmazott a fond, így egyesületként vették nyilvántartásba). A megvalósult áthelyezésekről a levéltáraknak elvileg konkordancia-jegyzéket kellett készíteniük (lásd: Példatár, 2009.), azonban ezek nem mindig váltak publikussá, így csak azokat az eseteket mutatom be, amelyekről sikerült információt gyűjteni (néhol ez közvetlen megkeresés útján történt).

¹⁴ Baja Város Közkórháza (VIII.801.), a Kiskunfélegyházi M. Kir. Honvéd Hadikórház (VIII.805.), a Kiskunfélegyházi Zöldkeresztés Egészségvédelmi Kör (VIII.810.), a Kecskeméti Mentőállomás (VIII.812.) és a Bács-Kiskun Megyei Csecsemőotthon (VIII.814.) iratai. MNL BKVL, fondjegyzék.

Összevetve a mintaévek statisztikai kimutatásaival, 1913-ban a mai vármegye területén biztosan¹⁵ négy kórház működött. Ebből Baja és Kecskemét törvényhatósági jogú városa két-két kórházzal rendelkezett.¹⁶ Az I. világháborút követő közigazgatási átszervezést, illetve a két világháború közötti intézményfejlesztést követően 1937-ben a területen nyolc kórházat írtak össze.¹⁷ Az államszocializmus államosítási és központosítási folyamatainak eredményeként az 1970-es években Bács-Kiskun megyében öt – négy városi tanácsi és egy megyei tanácsi – kórházat vettek számba.¹⁸ Mindezek ellenére a felsorolt kórházak közül csak egynek, a Bajai Városi Közkórháznak található iratanyaga – 1835–1943-as évkörrel – a levéltárban.

Megvizsgálva a fondok történetét, az elmúlt évtizedekben jelentős változások történtek mind a fondok számában (1974-ben még nyolc egészségügyi fondot tartottak számon),¹⁹ mind a levéltári struktúrában elfoglalt helyzetükben, illetve terjedelmükben is. A két fondjegyzékben (az 1974-es és az Elektronikus Levéltári Portál mai adatai) egyaránt szereplő Bajai Városi Közkórház (VIII. 801.) iratanyaga az évkör bővülése (1835–1938-ról 1835–1943-ra) alapján 1974 óta gyarapodott, azonban a terjedelme jelentősen csökkent (29 ifm-ről 6,97 ifm-re), aminek oka levéltári selejtezés volt.²⁰ Egyes fondokat értelemszerűen összevontak, mint például a Baja Város Közkórháza Bácsalmási Fiókja (Tüdőosztálya) iratait (régijelzet: VIII. 802.) Baja Város Közkórháza irataival (VIII.801.), hiszen az előbbi az utóbbi fióként működött. A Kecskemét Város Polgári Kórháza (VIII.803.), a Kecskeméti Vöröskereszt Kisegítő Kórház (VIII.804.) és a Kunszentmiklósi Ispótyály (VIII.806.) fondjait megszüntették és más fondokba sorolták be irataikat.²¹ A Mélykúti Kisegítő Kórház (VIII.807.) fondja költözés során tűnt el.²² A Bács-Kiskun Megyei Tanács Központi Csecsemőotthona iratait pedig a Levéltári Kollégium korábban említett ajánlása nyomán helyezték jelenlegi helyére a struktúrában.²³

Talán a legteljesebb és legszélesebb körű egészségügyi fondválasztékkal az MNL *Csongrád-Csanád Vármegyei Levéltára* (MNL CSCSVL) rendelkezik, amely összesen tizenkilenc egészségügyi szerv iratait őrzi 78,76 iratfolyóméter terjedelemben. Az eloszlás nem arányos, hiszen a (vár)megyetörténet szempontjából jelentős szerepű Szeged

¹⁵ A mai Bács-Kiskun vármegye területe 1913-ban két törvényhatóság alá tartozott: Pest-Pilis-Solt-Kiskun és Bács-Bodrog vármegye alá. A kimutatás törvényhatóságokként közli az egészségügyi intézmények számát, így ez alapján nem lehet azokat járasonként elkülöníteni.

¹⁶ Statisztikai évkönyv, 1915: 67.

¹⁷ Statisztikai évkönyv, 1939: 39.

¹⁸ Lásd bővebben: Bodor, 2022: 38–39.

¹⁹ Bács-Kiskun Megyei Levéltár fondjainak jegyzéke, 1974: 54–55.

²⁰ Személyes megbeszélés alapján Hlbocsányi Norberttel, az MNL Bács-Kiskun Vármegyei Levéltár munkatársával.

²¹ A Kecskemét Város Polgári Kórházának iratait a Kecskemét Város Közigazgatási Osztályának irataiba (IV.1618. 5. sorozat), a Kecskeméti Vöröskereszt Kisegítő Kórházait a Kalocsai Önkéntes Tűzoltó Egyletibe (Testület) (X.201.), a Kunszentmiklósi Ispótyáit pedig Kunszentmiklós nagyközségébe (V.355.a.) helyezték át.

²² Az információt Hlbocsányi Norbert, az MNL Bács-Kiskun Vármegyei Levéltár munkatársa nyújtotta.

²³ A Levéltári Kollégium 2. sz. ajánlása nyomán a XXVI.802. fondból a VIII.814. fondba került.

és Hódmezővásárhely sokkal több intézménynek adott otthont, így a szegedi központi levéltár²⁴ és a hódmezővásárhelyi fiókintézmény²⁵ több fondal rendelkezik, mint a makói²⁶ vagy a szentesi²⁷, a csongrádi fiók pedig nem őriz ilyen jellegű irategyüttest. Itt nem szüntették meg teljesen a Levéltári Kollégium 2. sz. ajánlása nyomán a XXVI. fondfőcsoportot, ezért egyes iratképzők anyagai továbbra is megosztottak.

A levéltár, a többi vármegyei levéltárral összevetve, aktív illetékességi területi munkát végzett, ugyanis néhány, 1966-ban már gyarapított fond mennyisége és évköre egyaránt növekedett napjainkra,²⁸ azonban többségében lezárt fondokról van szó (ezekben nem változtak sem az évkör-, sem a terjedelmi adatok). A hódmezővásárhelyi fiókintézményben ugyan megfigyelhető a fondok számának növekedése, de ez nem új beszállítások eredménye, hanem az Erzsébet Közkórház (VIII.802.) iratanyagából kiemelték két fondot (a Hódmezővásárhelyi Nemibeteg gondozó Intézet, illetve a Hódmezővásárhelyi Egészségvédelmi Intézet iratait) egy 1997-es rendezés során.²⁹ A belső átrendezés következtében szűnt meg az 1966-ban még egészségügyi fondként szereplő Országos Stefánia Intézet iratai (VIII.802.), amely jelenleg az egyesületi fondfőcsoportban (X.211.) található meg.

A vármegye területén 1913-ban kilenc kórház³⁰ működött, amely szám 1937-ben már huszonnégyre növekedett.³¹ Az államszocializmus alatt végrehajtott államosítás és központosítás nyomán csak hat intézményt tartottak számon, amelyek közül négy általános

²⁴ Az MNL CSCSVL szegedi központi levéltárában nyolc egészségügyi fondot tartanak nyilván: Szegedi Fertőtlenítő Intézet (VIII.803.), Szegedi Mentőállomás (VIII.804.), Szeged Város Tüdőbeteg Otthona (XXVI.806.), Deszki Tüdőgyógyintézet (XXVI.808.), Szeged Város Fertőzőbeteg Kórháza (XXVI.809.), Csongrád Megyei Egyesített Egészségügyi Intézet (XXVI.810.) és Szegedi Gyermekekórház (XXVI.811.) iratai. MNL CSCSVL KL, fondjegyzék.

²⁵ A hódmezővásárhelyi fiókintézményben jelenleg a Hódmezővásárhelyi Nemibeteg-gondozó Intézet (VIII.801.), a Hódmezővásárhelyi Erzsébet Közkórház (VIII.802.), a Hódmezővásárhelyi Kútvolgyi Szanatórium (VIII.803.), a Hódmezővásárhelyi Egészségvédelmi Intézet (VIII.804.), a Hódmezővásárhelyi Református Egyház által sebesült katonák részére a főgimnáziumban felállított kórház (VIII.805.), a Hódmezővásárhelyi Kisdédóvó Intézet (VIII.3601.) és a Hódmezővásárhelyi Városi Kórház (XXVI.802.) iratai szerepelnek. MNL CSCSVL HL, fondjegyzék.

²⁶ Az MNL CSCSVL Makói Levéltárában két egészségügyi fond van: a Csanád Megyei Szent István Közkórház (VIII.801.) – 2020. január 1-jétől található az intézményben – és a Makói Tüdőgondozó (VIII.802.) iratai. MNL CSCSVL KL, fondjegyzék.

²⁷ A szentesi fiókintézményben a Csongrád Megyei Tanács Kórháza (VIII.801.), a Derekegyházi Szülőotthon (VIII.803.) és a Csongrád Megyei Kórház Rendelőintézete (VIII.804.) iratai szerepelnek. MNL CSCSVL HL, fondjegyzék.

²⁸ 1966-ban összesen tizenhárom intézmény fondja szerepelt a nyilvántartásban (Szegedi Állami Levéltár fondjainak jegyzéke, 1966: 43; 79.), a gyarapodás a következő fondokat érintette: a Hódmezővásárhelyi Városi Kórház iratai (XXVI.802.) fond 1945–1952-es időkorrról 1945–1986-ra bővült, valamint terjedelme 1,35 ifm-ről 19,82-re; a Szeged Város Tüdőbeteg Otthona iratai (XXVI.806.) fond 1966-ban még 0,04 ifm terjedelmű volt, míg jelenleg 25,40 ifm. A gyarapodáshoz sorolható továbbá a Hódmezővásárhelyi Református Egyházközségtől 2015-ben átvett hadikórház (VIII.805.) iratanyaga.

²⁹ MNL CSCSVL VIII.801. fondleírás: <https://www.eleveltar.hu/digitalis-tartalom?source=mnlscope&ref=mnlscope::7670843>; VIII.804. fondleírás: <https://www.eleveltar.hu/digitalis-tartalom?source=mnlscope&ref=mnlscope::865880> (A letöltés ideje: 2025. május 17.)

³⁰ Statisztikai évkönyv, 1915: 67–68.

³¹ Statisztikai évkönyv, 1939: 39.

kórház volt Szentesen, Szegeden, Makón és Hódmezővásárhelyen, egy gyermekkórház Szegeden és egy tbc-szanatórium Deszken.³² Ezek iratanyaga részben a levéltárban van.

Az MNL CSCSVL tehát az illetékességi területén működő intézmények közül viszonylag soknak az iratanyagát átvette, ezáltal igyekezve teljesebb képet nyújtani a vármegye egészségügyi intézményhálózatáról. Az értékhatár-megállapításokat nem alkalmazták, mivel szülőotthonok, mentőállomás, rendelőintézet, tüdőbeteg-gondozó intézetek anyagai egyaránt a levéltár őrizetében kerültek.

Az *MNL Győr-Moson-Sopron Vármegye Győri Levéltárában* (MNL GYMSVGYL) jelenleg két egészségügyi fond található: a Magyaróvári Moson Vármegyei Karolina Közkórház (VIII.802.) és a Mosonmagyaróvári Városi Kórház iratai (XXVI.802.).³³ A két fond terjedelme összesen 12,80 ifm. Összevetve az 1963-as fondjegyzékkel: kevesebb intézmény iratanyaga szerepel most, hiszen akkor még négy fond szerepelt.³⁴

Mint látható, a levéltár őrizetében csupán a mosonmagyaróvári intézmények iratai kerültek, holott az 1960-ban kiadott, értékhatár feletti szervek jegyzékében ez a kettő nem is szerepelt, mivel csak a győri megyei és városi kórházat, illetve a tétí járási kórházat és a győri gyógyszerári központot emelték ki.³⁵ A két megmaradt fond iratanyaga ugyanakkor idővel gyarapodott, mivel a Magyaróvári Moson Vármegyei Karolina Közkórház iratainak évköre 1867–1945-ről 1865–1945-re bővült, illetve mennyisége is 2,30-ról 10,30 ifm-re emelkedett. A Mosonmagyaróvári Városi Kórház iratainak évköre szintén növekedett (1957-ről 1959-re), viszont mennyiségében apadás történt: 2,70-ről 2,50 ifm-re csökkent; bár ez tulajdonítható mérési hibának is. A győri egészségügyi intézmények két korábbi fondjának (a Győr Városi Szent Háromság [sic!] Kórház, illetve a Győr Megyei Közkórház iratai) eltűnésére a legvalószínűbb magyarázat a Győri Városi Levéltár időközbeni létrehozása, bár az irategyüttesek – meglepő módon – ott sem szerepelnek a fondjegyzékben.

A tényekhez tartozik, hogy 1913-ban Győr vármegyében nem működött kórház, csak Győr törvényhatósági jogú városban kettő, valamint Moson vármegyében szintén kettő.³⁶ A szám 1937-ben változatlan, mivel az egyesített Győr-Moson-Pozsony vármegye területén egy kórházat jegyeztek fel, illetve Győr városában hármat.³⁷ Az 1945 utáni időszakban működő kórházak számbavételét nem tartom relevánsnak, mivel a közölt, értékhatár feletti egészségügyi szervek listája egyértelműen rámutat a levéltár által kiemelt intézményekre, igaz ugyan, hogy ezek közül egy sem szerepel a fondjegyzékben.

³² Sinkovics–Sandner, 1989: 24–32.

³³ MNL GYMSVGYL, fondjegyzék.

³⁴ A Győr Városi Szent Háromság Kórház (VIII.801.), a Mosonmagyaróvári Városi Karolina Kórház (VIII.802.), a Győr Megyei Közkórház (XXVI.801.) és a Mosonmagyaróvári Városi Közkórház (XXVI.802.) iratai. A Győri Állami Levéltár fondjainak jegyzéke, 1963: 35., 52.

³⁵ A levéltári értékhatár fölé eső szervek jegyzéke. Győri Állami Levéltár. 1960. május 30. https://library.hungaricana.hu/hu/view/LeveltariKorpusz_03_IratkezesFelugyelete_1_Illetekseg/?pg=26&layout=s (A letöltés ideje: 2025. május 17.)

³⁶ Statisztikai évkönyv, 1915: 67.

³⁷ Statisztikai évkönyv, 1939: 39.

Nem így alakult az egészségügyi fondok helyzete az *MNL Győr-Moson-Sopron Vármegye Soproni Levéltárában* (MNL GYMSVSL). Itt ugyanis kilenc egészségügyi fond is található.³⁸ A Soproni Állami Levéltár 1967-es fondjegyzéke hasonló képet mutat, ezáltal elmondható, hogy a soproni levéltárosok, hasonlóan a csongrádiakhoz, nem alkalmazták az értékhatár-megállapításokat.³⁹ Az akkori adatok a mostani nyilvántartáshoz képest itt is változó értékeket mutatnak egyes fondok esetében. A soproni Erzsébet Közkórház iratai például 1970-ig bekerültek a levéltárba, ez képezi a legterjedelmesebb iratanyagot a maga 29,08 iratfolyóméterével. A csornai Margit községi kórház iratanyaga szintén gyarapodott az idők során, az 1967-es 0,60 ifm-ről a jelenlegi 2,06 ifm-re, s évköre is bővült 1945-ösről 1949-es záródátumra. Nem úgy a csornai járási tanácsi kórház, amely iratmennyisége csökkent az 1967-ben felvett 5,20 ifm-ről a mostani 3,03 ifm-re. A fond évköre azonban 1951-ről 1956-ra szélesedett. Az adatok változásának oka feltehetően levéltári selejtezés.

Sopron vármegye területén 1913-ban három, Sopron városban pedig négy kórház működött.⁴⁰ 1937-ben a vármegyében két kórházat, a városban pedig hármat írtak össze.⁴¹ Az 1945 után végrehajtott államosítás és központosítás után Sopronban városi tanácsi, Kapuváron és Csornán járási tanácsi kórház szolgálta a lakosságot, illetve Sopronban egy szanatórium és egy gyermek-szív-szanatórium is működött.⁴² Ezek közül egyedül a gyermek-szív-szanatórium iratanyaga nem került levéltárba.

Hasonlóan a már említett levéltárakhoz, itt is több típusú, akár értékhatár alatti szerv iratanyagát is átvették; így a Zöldkeresztes Egészségvédelmi Kör, a tüdőbeteg-gondozó intézet, a községi vagy járási kórházak, illetve egy rendelőintézet iratai is bekerültek az archívumba. Alkalmazták továbbá a Levéltári Kollégium 2002-es ajánlását, és megszüntették a XXVI. fondfőcsoportot, áthelyezve az ott levő iratokat a VIII. fondfőcsoport megfelelő fondjaiba. Bizonyos esetekben viszont fenntartották az intézmények különállását, így a csornai községi kórház és a járási tanácsi kórház iratait nem egyesítették, annak ellenére, hogy jogelőd-jogutód viszony áll fenn köztük.⁴³

Heves vármegye területén az I. világháború előtt öt kórházat tartottak nyilván.⁴⁴ Ezek száma az 1930-as évek végére hatra emelkedett.⁴⁵ Az államszocialista átalakítást követően Egerben működött a megyei tanácsi kórház, Gyöngyösön és Hatvanban

³⁸ Csornai Község „Margit” Közkórháza (VIII.801.), Sopron Vármegye Kapuvári Közkórháza (VIII.802.), Soproni Erzsébet Közkórház (VIII.803.), Soproni 206. sz. Vöröskeresztes (Légo) Hadikórház (VIII.804.), Soproni Tüdőbeteggondozó Intézet (VIII.805.), Soproni Zöldkeresztes Egészségvédelmi Kör (korábban Országos Stefánia Szövetség 56. sz. Védőintézete) (VIII.806.), Országos Stefánia Szövetség 56. sz. Soproni Védőintézete (VIII.808.), Csornai Járási Tanács Kórháza (VIII.809.) és Győr-Sopron Megyei Tanács Soproni Rendelőintézete (VIII.811.) iratai. MNL GYMSVGYL, fondjegyzék.

³⁹ A Soproni Állami Levéltár fondjainak jegyzéke, 1967: 81., 113.

⁴⁰ Statisztikai évkönyv, 1915: 67.

⁴¹ Statisztikai évkönyv, 1939: 39.

⁴² Sinkovics-Sandner, 1989: 24–32.

⁴³ A Soproni Állami Levéltár fondjainak jegyzéke, 1967: 113.

⁴⁴ Statisztikai évkönyv, 1915: 67.

⁴⁵ Statisztikai évkönyv, 1939: 39.

egy-egy városi tanácsi kórház, illetve Kékestetőn és Parádfürdőn egy-egy gyógyfürdő.⁴⁶ Az MNL Heves Vármegyei Levéltára (MNL HVL) mai fondjegyzékében hat intézmény szerepel.⁴⁷ Ez a szám a 2002-es ajánlás alkalmazásával és új intézmények iratanyagainak gyarapodásával jelentős mértékben változott az 1962-es fondjegyzékhez képest, ugyanis az akkori öt fond valójában hármat jelentett az 1945 utáni iratok leválasztása miatt.⁴⁸

A jelenlegi mennyiség összesen 27,96 ifm, ami jelentős gyarapodást mutat, hiszen 1962-ben ez még csak 3 ifm volt. A legterjedelmesebb fond az Irgalmasrendi Kórház iratai (5,66 ifm), amely szintén 1962 utáni gyarapodás eredménye. Az adatok alapján elmondható, hogy a levéltár igyekezett begyűjteni a jogelőd szervek iratait, habár ezek magánintézménynek számítottak, s ez a szemlélet és gyakorlat nem jellemző más megyei levéltárakra. Ehhez az is hozzájárulhatott, hogy a gyöngyösi alapítványi, az egri irgalmasrendi és alapítványi magánkórházak töltötték be a közkórházak szerepét 1945 előtt, így iratanyagukat értékhatar felettinek tarthatták.

Az MNL Pest Vármegyei Levéltára (MNL PVL) őrizetében jelenleg hat egészségügyi fond található összesen 3,23 ifm terjedelemben.⁴⁹ Ezzel szemben az 1975-ös fondjegyzékben még csak a három nagykorösi egészségügyi intézmény iratanyaga szerepelt.⁵⁰

A fondok száma egészen elenyészőnek tűnik Pest (vár)megye egészségügyi intézményhálózatához képest, amihez feltehetően különböző tényezők járultak hozzá (iratpusztulás, levéltári raktárhány stb.), mert illetékességi és gyűjtőterületi koncepcionális magyarázatot nem találtam rá. 1913-ban Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegyében 19 kórház működött,⁵¹ majd ez a szám 1937-ben már 40-re emelkedett.⁵² Az ezt követő közigazgatási reformok után a vármegye területe jelentősen csökkent, vele együtt pedig az intézmények száma is visszaesett,⁵³ ráadásul az államosítás és központosítás által is csökkent a számuk. Ezért nem meglepő, hogy 1975-ben csak hét intézményt említenek: a budapesti megyei tanácsi kórházat,⁵⁴ a ceglédi, a gödöllői, a nagykorösi, a váci városi

⁴⁶ Sinkovics–Sandner, 1989: 24–32.

⁴⁷ Az Egri Alapítványi Női Kórház (VIII.801.), az Egri Irgalmasrendi Kórház (VIII.802.), a Bugát Pál (korábban Gyöngyösi Alapítványi Kórház) (VIII.803.), a Mátraházi Állami Tüdőbeteg Gyógyintézet (VIII.804.), a Heves Megyei Tanács VB Csecsemőotthona (VIII.807.) és a Heves Megyei Tanács Kórháza (VIII.808.) iratai. MNL HVL, fondjegyzék.

⁴⁸ Az Egri Állami Levéltár fondjainak jegyzéke, 1962: 23., 41.

⁴⁹ A Nagykorösi Szegényápoló Intézet (VIII.801.), a Nagykorösi Városi Kórház (VIII.803.), az OTI Horthy Miklós Munkásszanatórium (VIII.804.), a Nagykorösi Szükségkórház (VIII.805.), a Pest Megyei Tanács Végrehajtó Bizottsága Zsámbéki Csecsemőotthona (VIII.806.) és a Pest Megyei Tanács Semmelweis Kórháza (VIII.807.) iratai. MNL PVL, fondjegyzék.

⁵⁰ A Pest Megyei Levéltár fondjainak jegyzéke, 1970: 60., 129.

⁵¹ Statisztikai évkönyv, 1915: 67.

⁵² Statisztikai évkönyv, 1939: 39.

⁵³ Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegyét az 1950-es közigazgatási reform során átszervezték: a kiskunsági járásokat az újonnan szervezett Bács-Kiskun megyéhez, egyes Budapest környéki településeket pedig a fővároshoz csatoltak mint új kerületeket. Az így megmaradt területen alakult meg Pest megye.

⁵⁴ Az intézmény 18. századi megalakulásától 1952-ig Szent Rókus Kórház néven működött és az akkori Fővárosi Levéltár illetékességébe tartozott, ahol jelenleg fondja is van. 1952-ben a Pest Megyei Tanács fennhatósága alá rendelték, amelynek következtében Pest Megyei Tanács Semmelweis Kórháza

tanácsi kórházat, a törökbálinti tbc-szanatóriumot és a péceli MÁV kórházat. Ezek közül a nagykőrösi és a fővárosi kórház iratai kerültek levéltárba kis mennyiségben.⁵⁵

A levéltár egészségügyi fondjainak száma növekedett az 1975-ös állapot óta. Akkor 0,11 ifm mennyiséget tett ki a három fond, amely azóta hat fonddal 3,23-ra nőtt. A növekedést szinte teljes mértékben az új fondok eredményezték, mivel a nagykőrösi kórházak iratainak terjedelmi adatai változatlanok maradtak. A nagykőrösi szegényápoló intézet iratanyaga bővült valamelyest: 0,03 ifm-ről 0,10-re, illetve évköre 1853–1875-ről 1847–1880-ra szélesedett.

A Somogy vármegyei kórházak száma 1913-ban öt volt,⁵⁶ amely 1937-ben már hétre emelkedett,⁵⁷ majd az 1970-es évek első felében hat egészségügyi intézményt tartottak nyilván: Kaposváron megyei tanácsi kórházat, Siófokon városi tanácsi kórházat, Barcsen és Marcaliban járási tanácsi kórházakat, Mosdóson és Lengyeltótiiban pedig tbc-szanatóriumokat.⁵⁸ (Nagyatádon csak 1976-ban alapítottak járási kórházat.) Az *MNL Somogy Vármegyei Levéltára* (MNL SVL) őrizetében 5 fond található⁵⁹ összesen 21,01 ifm terjedelemben, amelyből a megyei csecsemőotthon iratanyaga a legnagyobb (16,01 ifm). Ehhez képest az 1962-es fondjegyzékben csupán három intézmény iratanyaga szerepelt, amely összességében 1,40 ifm-nyi iratot jelentett.⁶⁰

Az egészségügyi iratok gyarapodása nyilvánvaló, hiszen több intézmény iratanyaga került be 1962 után a levéltárba, valamint a szigetvári kórház anyaga szintén bővült a közigazgatási átszervezés (Szigetvár és a Szigetvári járás 1950-es Baranya megyéhez csatolása) ellenére: s a fond terjedelme 0,05 ifm-ről 0,84-re, évköre pedig 1919–1944-ről 1895–1954-re változott. Viszont az értékhatár feletti szervek iratanyaga, mint látható, csupán részben van a levéltárban: a megyei kórháznak például csupán egyetlen irattípusa, a kórbonctani jegyzőkönyvek.

Az *MNL Veszprém Vármegyei Levéltára* (MNL VeVL) jelentős számú, 13 darab egészségügyi intézményi fonddal rendelkezik, viszonylag jelentős terjedelemmel (87,15 ifm).⁶¹

néven folytatta tovább működését. A rendszerváltás után visszavette a Szent Rókus Kórház nevet. 2020 óta immár a Semmelweis Egyetem fenntartásába, iratkezelése pedig a Semmelweis Egyetem Levéltára illetékességébe került.

⁵⁵ A váci kórház iratai (VIII.801.) Vác Város Levéltárában vannak: <https://www.vacarchivum.hu/irat/2> (A letöltés időpontja: 2025.05.17.)

⁵⁶ Statisztikai évkönyv, 1915: 67.

⁵⁷ Statisztikai évkönyv, 1939: 39.

⁵⁸ Sinkovics–Sandner, 1989: 24–32.

⁵⁹ A Szigetvári Járási Közkórház iratai (VIII.801.), a Somogy Megyei Kórház kórbonctani jegyzőkönyvei (VIII.802.), Marcal Város Kórház (VIII.803.), a Kaposvári Aggápolda (VIII.804.) és a Somogy Megyei Csecsemőotthon (VIII.806.) iratai. MNL SVL, fondjegyzék.

⁶⁰ A Kaposvári Állami Levéltár fondjainak jegyzéke, 1962: 22., 45.

⁶¹ A devecseri Berta Kórház (VIII.801.), Veszprém megyei város kórháza (később a Veszprém Megyei Tanács Kórháza, VIII.802.), a pápai városi közkórház (VIII.803.), a Zirci Erzsébet Kórház és jogelődjai (VIII.804.), a Veszprém Schönherz utcai 3. számú gyermekorvosi rendelő (VIII.894.), Veszprém város kórháza (XXVI.801.), a balatonfüredi állami kórház (XXVI.802.), a pápai városi kórház (XXVI.803.), a Veszprémi Gyermekkórház (XXVI.805.), a lovászpálotai körorvos (XXVI.811.), az enyingi körorvos (XXVI.812.), a hajmáskéri községi orvos (XXVI.813.) és a dobai tüdősz-

Az 1973-as fondjegyzékben még csak három egészségügyi fond szerepelt, amelyek csupán 0,57 ifm-t tettek ki.⁶²

A vármegye területén az I. világháború előtt nyolc kórházat jegyeztek fel,⁶³ 1937-ben már tizenkét kórház működött.⁶⁴ Az államosítások és központosítás után kilencre csökkent az intézmények száma: Veszprémben megyei tanácsi, illetve gyermekkórházat, Várpalotán és Pápán egy-egy városi tanácsi, Zircen, Devecserben és Tapolcán pedig egy-egy járási tanácsi kórházat írtak össze, ezek mellett Balatonfüred fürdőszanatóriumnak, Farkasgyepű és Doba pedig tbc-szanatóriumnak adott otthont.⁶⁵ A felsoroltak közül az értékhatár feletti szervek iratait részben képviselik a levéltár iratanyagában a veszprémi, a pápai, a dobai és a balatonfüredi intézmények fondjai, hiányoznak viszont a várpalotai kórház és a farkasgyepői tbc-szanatórium iratai. Jelentős számban átvettek ugyanakkor értékhatár alatti szervektől, így járási kórházaktól és körorvosoktól is iratokat, meghaladva az ajánlások által kitűzött kereteket.

Mindezek alapján összességében elmondható, hogy a vármegyei levéltárak igyekeztek átvenni az illetékességi területükön működő egészségügyi intézmények irataiból. Átlagosan öt-hat egészségügyi fond található a levéltárakban, az összterjedelmük pedig 50 iratfolyóméter alatt van. Tíznel több egészségügyi intézményi fonddal csak Csongrád-Csanád (19) és Veszprém (13) vármegye levéltára rendelkezik. Ezek összterjedelme azonban nem éri el a 100 iratfolyómétert, mert a legtöbb fond terjedelme 1 ifm alatt van.⁶⁶ A különös arányok részben annak tudhatók be, hogy a levéltárak iratátvételi tevékenységét erősen befolyásolta raktáraik befogadóképessége, de az iratpusztulás sem kizárható, számításba véve a háborús károkat, valamint a (közigazgatási) változások miatt bekövetkezett költözéseket.⁶⁷ A vizsgált archívumok illetékességi és gyűjtőterületi tevékenysége szintén eltérő vonásokat mutat, hiszen a kiadott értékhatár-megállapítások ellenére saját hatáskörben egyes levéltárak vettek át értékhatár alatti szervektől is iratokat. Ha össze-sítjük a felsorolt hét levéltár őrizetében levő értékhatár feletti (26) és alatti (39) szervek fondjait, akkor egyértelműen az utóbbiak dominálnak, ami az adott levéltár egyedi iratértékelési tevékenységére utal. Ugyanígy fontos tény, hogy bizonyos esetekben az állami intézmények jogelőd magánintézményének iratait is átvették.

natórium (XXVI.821.) iratai találhatóak meg a levéltár állományában. MNL VeVL, fondjegyzék. A 2006-os fondjegyzék szerint a devecseri Berta Kórház iratai (VIII.801.) hiányoznak (A Veszprém Megyei Levéltár ideiglenes fondjegyzéke. Veszprém, 2006, 56.), valamint a VIII.802. fond megszünt és áthelyezték a V.106. fondszám alá (A Veszprém Megyei Levéltár ideiglenes fondjegyzéke. Veszprém, 2006, 19.).

⁶² A Veszprém Megyei Levéltár fondjainak jegyzéke, 1973: 37.; 103.

⁶³ Statisztikai évkönyv, 1915: 67.

⁶⁴ Statisztikai évkönyv, 1939: 39.

⁶⁵ Sinkovics-Sandner, 1989: 24–32.

⁶⁶ Ezzel szemben az MNL Komárom-Esztergom Vármegyei Levéltára három fonddal rendelkezik, amelyek összesen 122,85 ifm-t tesznek ki.

⁶⁷ Takács, 2002: 40.

Az egészségügyi fondok rendezése és jellemző irattípusai a MNL vármegyei tagintézményeiben

Az egészségügyi intézmények iratanyagának rendezéséről nem készült sem általános, sem egyedi szakmai útmutató, ezért alapvetően az általános levéltári rendezési elvek mentén történt az iratok levéltári feldolgozása. Ennek eredményeként intézményenként változó megközelítésekkel és gyakorlattal találkozunk. A levéltári feldolgozást alapvetően a proveniencia elve határozta meg, vagyis az adott szerv által kialakított iratkezelés és irattári tervek mentén rendezték az iratanyagot. A már említett levéltári gyűjtési elvek és gyakorlat, illetve az átvett iratok típusai⁶⁸ azonban szintén befolyásolták a feldolgozást, így levéltáranként eltérő rendezési módszereknek vagyunk tanúi.

Rendezési gyakorlatok

Az egyik alkalmazott gyakorlat az iratok *tárgyi alapú állagokra* bontása. Ezt a megközelítést az MNL HVL-ben alkalmazták, ahol három állagot különítettek el az egészségügyi fondok esetében: a) Általános és ügyviteli iratok, b) Betegek nyilvántartásai, c) Gazdasági iratok. A kialakított rendszert csak két fond esetében tudták teljeskörűen alkalmazni (VIII.801. Egri Alapítványi Női Kórház és VIII.802. Egri Irgalmasrendi Kórház iratai), míg a Heves Megyei Tanács VB Csecsemőotthona iratai (VIII.807.) esetében csak c) állagot tudtak létrehozni, illetve a Heves Megyei Tanács Kórháza iratanyaga (VIII.808.) szintén csak egy, jelesül b) állaggal rendelkezik.⁶⁹ Ez alapján elmondható, hogy a hevesi levéltárban egy olyan egységes rendezési tervet alakítottak ki az egészségügyi iratanyagra vonatkozóan, amelyet olyan esetekben is alkalmaztak, amikor az adott fond iratai csak egy tárgyi csoportba voltak besorolhatóak. Az itt kialakított rendszer ugyanakkor rámutat arra, hogy a levéltári átvételek között szerepeltek kimondottan egészségügyi jellegű iratok is (a VIII.801., VIII.802. és VIII.808. fondokban), nemcsak működési iratok. Ezzel egy köztes megoldás alkalmazása körvonalazódik: az egészségügyi dokumentációt alapvetően jelentő, óriási mennyiségű kórlapot ugyan nem vettek át, viszont a főbb adatokat tartalmazó betegnyilvántartásokat igen.

Az MNL VevL-ben őrzött Veszprém Megyei Város Kórháza, később Veszprém Megyei Tanács Kórháza iratait (VIII.802.) több tárgyi csoportra osztották. Az első csoportba a vezetőségi iratok kerültek (igazgató főorvosok iratai, testületi jegyzőkönyvek, szabályzatok), a másodikba az egészségügyi-szakmai iratokat sorolták (statisztikák, beszámolók és ambuláns lapok), a harmadik egységet a gazdasági és műszaki iratok alkotják. A negyedikbe egyéb, nem iktatott iratokat, periodikákat és a kórház MSZMP- és KISZ-szervezete, a helyi szakszervezet és a szocialista brigád által keletkeztetett iratokat helyezték, az ötödik egységet Hoga György kórház történeti gyűjtése képezi, míg a hatodikat

⁶⁸ A használt irattipológia alapját lásd: Koltai–Ogoljuk–Berzsenyi, 2023: 42–45.

⁶⁹ MNL HVL, fondjegyzék.

a méretük miatt külön elhelyezett pénzügyi iratok alkotják.⁷⁰ Hasonlóan rendezték a Zirci Erzsébet Kórház és jogelődje iratait (VIII.804.). Ebben az esetben is az igazgató iratait különítették el, utána pedig a működésre vonatkozó iktatott iratokat. Ezt követik a beteglétszám-kimutatások és a röntgenleletek, amelyek az iratképző egészségügyi-szakmai funkciójához kapcsolódnak. A sort a gazdasági iratokkal zárták.⁷¹ A két kiemelt fond esetében látható, hogy az egészségügyi dokumentációt (ambuláns lapok, röntgenleletek) együtt kezelték a szakmai adatszolgáltató iratokkal.

A többi kiválasztott vármegyei levéltárban nem alakítottak ki egységes kereteket az egészségügyi iratok számára. Az „ahány fond, annyiféle rendezés” elve érvényesült, ezért igen sajátos struktúrákat figyelhetünk meg. Ezek háttérben feltehetően több tényező is állhat, mivel egyes fondok belső rendjének kialakításában felismerhető, hogy a kötetek és szálas iratok hatékonyabb raktári tárolása érdekében gyakran működési és egészségügyi jellegű iratok vegyesen követik egymást.

Az MNL CSCSVL Hódmezővásárhelyi Levéltárban az igen terjedelmes Hódmezővásárhelyi Erzsébet Közkórház iratanyaga (VIII.802.) például ezt a vegyes képet mutatja, hiszen a működési iratokhoz sorolható kötetek vegyítve vannak a betegdokumentációval, így az ápolási törzskönyveket gazdasági jellegű nyilvántartások követik, majd leltári naplók következnek és végül ismét betegfelvételi törzskönyvek. A különböző kórházi osztályok kötetait azonban egy egységben tartották, így a bőrgyógyászati, nőgyógyászati vagy sebészeti naplók egymás után következnek.⁷²

Szintén a fentebb említett archívum őrizetében levő Hódmezővásárhelyi-Kútvölgyi Szanatórium fondjában (VIII.803.) figyelhető meg egy, az előzőhöz képest kicsit módosított rendezési módszer. Itt elsősorban a szálas iratokat különítették el a kötetektől. Az előbbiek egyaránt tartalmazznak működési (gyógyászati eszközök beszerzése, időszaki kimutatások) és egészségügyi dokumentációt (OTI beutaló határozatok és kórlapok). Különválasztásukat nem valósították meg a levéltárosok: az iktatószámok sorrendjében rendezték őket. A kötetek (három darab) mind az egészségügyi ellátáshoz kapcsolódnak: kettő betegfelvételi törzskönyv, egy pedig röntgennyilvántartás.⁷³

Az MNL GYMSV Soproni Levéltára által őrzött Csornai Községi Margit Közkórház iratait (VIII.801.) két egységre osztották: működési és vegyes iratokra. Az előbbieket iktatószámuk rendjében helyezték el (ezekhez segédlet is fennmaradt),⁷⁴ míg az utóbbiak között egyaránt megtalálhatóak egészségügyi, gazdasági, személyzeti és kulturális jellegű dokumentumok is. Az iratok egymásutániségéből körvonalazható csoportosításuk: a felsorolásukat a betegfelvételi jegyzőkönyvekkel kezdik, amelyeket egyéb betegellátási és abból származó iratok követnek (röntgenleletek, ápolási törzskönyv, betegforgalmi kimutatások). Ezek után gazdasági és pénzügyi iratokat helyeztek el (alapítványi pénz-

⁷⁰ MNL VeVL VIII.802. Raktári jegyzék.

⁷¹ MNL VeVL VIII.804. Raktári jegyzék.

⁷² MNL CSCSVL HL VIII.802. Raktári jegyzék.

⁷³ Ua. VIII.803. Fondleírás.

⁷⁴ A segédleteket (mutató- és iktatókönyvek) nem tudták leválasztani a jogutód szerv (VIII.809. Csorna Járási Tanács Kórház) iratanyagáról, mert azokat folyamatosan vezették.

tári napló, leltári napló, gyógyszeranyag-számadás), majd légoltalmi terv, munkakönyvek és OTI tagsági igazolványok, illetve egy, a kórház történetéről szóló kézirat zárja a fondot.⁷⁵ Az intézmény jogutódja, a Csorna Járási Tanács Kórháza iratait (VIII.809.) hasonlóan rendezték, mivel a működési iratoknak számító iktatott iratokat az iktatási rend szerint helyezték el, illetve itt is kialakítottak egy vegyes iratok egységet, ahová betegforgalmi kimutatásokat, pénztári naplót és korabeli segédleteket soroltak be.⁷⁶

A soproni levéltár egyes fondjaiban kialakítottak bizonyos állagokat, amelyekkel elkülönítették a jogutód szervek iratait a jogelődökétől.⁷⁷ Ezek az állagok feltehetően a Levéltári Kollégium 2002-es ajánlását figyelembe véve jöttek létre, mivel a régebbi fondjegyzékekben a XXVI-os fondfőcsoportban szerepeltek. Létrehozásuknak a proveniencia elve szerint van létjogosultsága, ugyanakkor érdemes lett volna inkább két állagot létrehozni: egyet a jogelőd szervnek, egyet pedig a jogutódnak.

Az MNL PVL egészségügyi fondjait is más szempontok szerint rendezték. Elsőként a OTI Horthy Miklós Munkásszanatórium iratai (VIII.804.) elnevezésű fondot emelném ki, ahol csak működési iratokat vettek át. Az iratanyagot két állagba sorolták: az a) állagba a főorvosi iratokat helyezték (ezek iktatott iratok iktatókönyvekkel együtt), a b)-be pedig általános iratok cím alatt szintén iktatott iratok kerültek, továbbá egy elavult iratnyilvántartási jegyzék 1954-ből, valamint a Gizella-telepi gazdaság műszaki rajzai és engedélyei.⁷⁸

A Pest Megyei Tanács Végrehajtó Bizottsága Zsámbéki Csecsemőotthona iratainak fondja (VIII.806.) is csak működési iratokat foglal magában, viszont az állagok kialakítása annál érdekesebb szempont szerint történt: az a) állagba az iktatatlan,⁷⁹ míg a b) állagba az iktatott iratok kerültek. A furcsaságot az általánosnak mondható eljárás felcserélése adja, hiszen bevett szokás, hogy a vegyes iratokat mindig a leírás végére helyezik. Az iktatatlan iratok vegyesen tartalmaznak pénzügyi, ingatlan-nyilvántartási és közegészségügyi vonatkozású dokumentációt is: mérlegek, költségvetések, szervezeti és működési szabályzatok, éves statisztikák, ingatlankataszter, gyermekek névsorai, negyedéves jelentések megbetegedésekről és elhalálozásokról egyaránt találhatók benne.⁸⁰

⁷⁵ MNL GYMSVSL VIII.801. Raktári jegyzék.

⁷⁶ Ua. VIII.809. Raktári jegyzék.

⁷⁷ A VIII.802. Sopron Vármegye Kapuvári Közkórháza iratainak fondja alatt a. állagként a jogutód Kapuvári Járási Tanács Közkórháznak iratait helyezték el, s ugyanígy jártak el a VIII.803. Soproni Erzsébet Közkórház fondjánál, ahol az a. állag a jogutód Soproni Városi Tanács Közkórháznak iratai lett, valamint a VIII.806. Soproni Zöldkeresztes Egészségvédelmi Kör (korábban Országos Stefánia Szövetség 56. sz. Védőintézete) fondja esetében, ahol a Soproni Zöldkeresztes Egészségvédelmi Kör iratait sorolták az a. állagba. MNL GYMSVSL VIII.802., VIII.803. és VIII.806.

⁷⁸ MNL PVL VIII.804. Fonddosszié.

⁷⁹ Értsd: vegyes iratok.

⁸⁰ MNL PVL VIII.806. (XXVI.803.) Fonddosszié.

Fondáthelyezések

A rendezéshez kapcsolódik egyes fondok áthelyezése is. Bizonyos, egykor egészségügyi intézményi besorolással rendelkező iratanyagok fondjait megszüntették a VIII. vagy a XXVI. fondfőcsoportban, és áthelyezték őket a IV., V. vagy X. fondfőcsoportokba. Ennek okai változóak.

Egyes esetekben az adott egészségügyi fond iratainak kizárólagos működési jellege miatt kerültek át a fenntartó fondjába. Erre több példa található az MNL BKVL gyakorlatában,⁸¹ azonban ezt az elvet nem minden vármegyében érvényesítették.⁸² Máskor egyes iratképzők besorolása esetén a megítélésükben nincs konszenzus, ezért ugyanaz az intézménytípus több fondfőcsoportban is előfordulhat. Erre jó példa a Vöröskereszt iratanyagai. Az MNL BKVL-ben például áthelyezték a VIII.806. fondszám alól a X.210. alá a Kecskeméti Vöröskereszt Kisegítő Kórház iratait. A fond csupán működési iratokat tartalmaz: kórházi szabályzatokat, jelentéseket, önkéntes ápolónők törzslapjait, behívójegyeket, az 540. sz. kórház és 260. sz. üdülőkórház iratait.⁸³ Itt alapvetően a Vöröskereszt egyesületként való működése volt az áthelyezés oka. A soproni levéltárban a Vöröskereszt hadikórháza viszont a VIII. fondfőcsoportban szerepel.

Ugyancsak erre a kettős besorolásra mutatnak rá az Országos Stefánia Intézet (Zöldkereszt Egészségvédelmi Kör) iratai. Az MNL CSCSVL Központi Levéltárában például az eredetileg VIII.802. fondszám alatt szereplő iratanyagot áthelyezték a X.211. alá.⁸⁴ Ennek oka az egységesítés: a Stefánia Szövetség más fiókjai a X. fondfőcsoportban szerepeltek náluk korábban is.⁸⁵ Az MNL BKVL-ben szintén a X. fondfőcsoportban talaálhatóak a Stefánia Szövetség fiókjainak iratai,⁸⁶ ezzel szemben a soproni levéltárban

⁸¹ Kecskemét Város Polgári Kórházának iratait a VIII.803. szám alatt megszüntették és a IV.1618. Kecskemét Város Közigazgatási Osztálya iratai alatt létrehozott 5. sorozatba helyezték Kórházi iratok címen. A Kunszentmiklósi Ispótyá iratait VIII.806. alatt szintén megszüntették, s az V.355. Kunszentmiklós nagyközség iratainak a. állaga (Mezőváros feudális kori iratai) 4. sorozatába (A községi bíraskodás iratai) sorolták be a Kórházpénztári (Ispótyá cassa) számadások mellékletekkel (1815–1835), a Kórházpénztári számadások mellékletekkel (1836–1848) és a Kórház pénztári kötelezvények (1821–1848) tételek alá. Az áthelyezés oka feltehetően az volt, hogy a fondok csupán működési iratokat foglaltak magukba, amelyek, jogosan, akár a fenntartónál is lehetnek. Az adatokat Hlbocsányi Norbert, az MNL Bács-Kiskun Vármegyei Levéltára munkatársa szolgáltatta.

⁸² Az MNL Pest Vármegyei Levéltárában őrzött VIII.805. Nagykőrösi Szükségkórház iratai például szintén csak gazdasági jellegű iratokat tartalmaz (bevételező könyv, kiadási könyv, pénztárkönyv és anyagszámadás), mégis külön fondot képez, ahelyett, hogy a Nagykőrös város iratai között szerepelne. MNL PVL VIII.805. (XXVI.801.) Fondössze.

⁸³ Péterné–Mikolajcsik, 2003: 133.

⁸⁴ MNL CSCSVL KL X.211. <https://www.eleveltar.hu/digitalis-tartalom?source=mnlscope&ref=mnlscope::866135> (A letöltés ideje: 2025. május 17.)

⁸⁵ MNL CSCSVL ML X.209. <https://www.eleveltar.hu/digitalis-tartalom?source=mnlscope&ref=mnlscope::866198> (A letöltés ideje: 2025. május 17.)

⁸⁶ MNL BKVL X.214. <https://www.eleveltar.hu/digitalis-tartalom?source=mnlscope&ref=mnlscope::651275> (A letöltés ideje: 2025. május 17.)

két helyen is feltűnnek: a szili fiókintézmény iratai a X.256. alatt, míg a soproni intézményé a VIII.806. alatt.⁸⁷

A felsoroltak alapján kitűnik, hogy a vizsgált levéltárak az egészségügyi intézményektől főként működési iratokat vettek át, illetve egyes, ritkább esetekben azokat vegyesen, az egészségügyi dokumentációval. Akadnak azonban olyan fondok, amelyeket csupán egészségügyi iratok alkotnak. Ezek az iratok nagyrészt kötetek, mint például betegfelvételi törzskönyvek, röntgennaplók vagy kórbonctani jegyzőkönyvek. Az MNL CSCSVL Hódmezővásárhelyi Levéltára állományában a Hódmezővásárhelyi Nemibeteg gondozó Intézet (VIII.801.) és a Hódmezővásárhelyi Egészségvédelmi Intézet (VIII.804.) iratai esetében ez egy-egy törzskönyvet jelent. Emellett még a veszprémi levéltár Devecseri Berta Kórház iratai (VIII.801.) nevű fondjában található betegnyilvántartó könyv, valamint a somogyi archívumban a Somogy Megyei Kórház iratait (VIII.802.) kórbonctani jegyzőkönyvek alkotják.

Összegzés

A levéltárak fondjegyzékeiben szereplő egészségügyi intézmények típusait tekintve látható, hogy nem alakult ki szervezett és célirányos koncepció ezek gyűjtéséről, annak ellenére sem, hogy a korszakban kiadott értékhatár-megállapítások igyekeztek egységes mederbe terelni ezt. Ezzel magyarázható az a tény, hogy ugyan több intézmény is rendelkezik alsószintű egészségügyi szerv (kórorvosok, járási kórházak) iratanyagával vagy korábban értékhatár alattinak minősített szervek (csecsemőotthonok, tüdőbeteg-gondozó intézetek) irataival, viszont várakozásainkkal ellentétben a felső- és középszintű intézmények (kórházak, szanatóriumok) iratai közel sem kerültek be automatikusan a levéltárakba. Egységes eljárás ugyan nem alakult ki, de több levéltár saját hatáskörében egyéni elképzelések szerint járt el: ennek köszönhető az, hogy míg egyes intézmények begyűjtötték a kórházak mellett például a kórorvosok iratait is, addig mások csupán a kórházak irataira összpontosítottak. Az adott irategységek átvételének azonban lehettek egyéb okai is, mint például az iratmentés, ezért nem zárhatjuk ki az esetlegesség tényét sem.

Az átvett iratok tipológiáját tekintve szintén változatos kép körvonalazódik. Az egyértelműen kijelenthető, hogy az egészségügyi intézményektől főként működési iratokat vettek át az intézmények, ami nem véletlen, hiszen ezek esetében egyszerűbb volt az illetékességet és a maradandó értéket megállapítani. Más esetekben vegyesen, az egészségügyi dokumentációval együtt vettek át működési dokumentumokat is. Akadnak azonban olyan fondok is, amelyeket csupán egészségügyi dokumentáció alkot. Ezek az iratok nagyrészt betegnyilvántartással kapcsolatos kötetek (betegfelvételi törzskönyvek), de találunk köztük röntgennaplókat vagy kórbonctani jegyzőkönyveket is. A „klasszikus” értelemben vett egészségügyi dokumentáció, vagyis a kórlapok, kórrajzok átvétele

⁸⁷ MNL GYMSVSL X.256. <https://www.eleveltar.hu/digitalis-tartalom?source=mnlscope&ref=mnlscope::670260> (A letöltés ideje: 2025. május 17.), VIII.806. <https://www.eleveltar.hu/digitalis-tartalom?source=mnlscope&ref=mnlscope::670083> (A letöltés ideje: 2025. május 17.)

egyáltalán nem jellemző a vármegyei levéltárakra. Ilyen Csongrád-Csanád (kórlapok, betegfelvételi törzskönyvek), Somogy (kórbonctani jegyzőkönyvek), Veszprém (ambuláns lapok, röntgenleletek) és Heves (betegek nyilvántartásai) vármegyék levéltáraiban fordul csupán elő.

Alapvetően azt feltételeztem, hogy a levéltárak egészségügyi iratanyagának állománya folyamatosan növekedő tendenciát fog mutatni, hiszen az őrizetükbe elvileg csak már selejtezett, maradandó értékű iratok kerülnek. Ez általánosságban elmondható a vármegyei tagintézményekbe került egészségügyi fondokról, viszont jócskán akadnak kivételek is, ugyanis a területi adatokat megvizsgálva kitűnik, hogy egyes fondok terjedelme – akár jelentősen is – csökkent. Ez vagy levéltári selejtezést, vagy más, gondatlanságból, rossz felmérésből származó hibát jelenthet.

Az egészségügyi intézményi fondok rendezését illetően szintén változatos a kép. Egy-egy levéltár következetesen alkalmazott saját rendszerezést, amely során meghatározta az egészségügyi intézmények iratanyagának állagait az intézmények szervezeti struktúrája és funkciója alapján. Ezek rendjét akkor sem bontották meg, ha az adott anyag nem tartalmazott a kialakított állagba sorolható iratokat. Általában viszont az jellemző, hogy eltérő módon rendezték az egészségügyi intézmények iratait, akár még levéltáron belül is, így egy-egy fond rendezése során mindig másképpen csoportosították az iratokat. Megállapítható tehát, hogy ezen a területen hiányzik az egységes rendezési elv.

Kiegészítve a korábban említett, levéltárak által használt iratértékelési szempontokat, egyes egészségügyi fondokat az intézményi fondfőcsoportokból (VIII., XXVI.) más fondfőcsoportokba helyezték át. Ehhez az is hozzájárult, hogy az adott intézmények iratai csupán működési jellegűek voltak specifikum (egészségügyi dokumentáció) nélkül, ezért azokat az iratképző közigazgatási struktúrában elfoglalt helye vagy típusa szerint áthelyezték. Ez sem nevezhető viszont általános eljárásnak, ugyanis akadnak olyan tagintézmények, ahol azonos jellegű iratképzők külön fondfőcsoportokban szerepelnek.

A vármegyei levéltárak egészségügyi fondjai tehát igen sajátos helyzetképet mutatnak, ennek okait egyrészt az egészségügyi intézményhálózat folyamatos változásában, másrészt a levéltári szakma hozzáállásában, illetve annak változásaiban kereshetjük. E többféle okból a jelenleg levéltárakban őrzött iratok nem feltétlenül elégítik ki a mai kutatói igényeket, hiszen a többségében megőrzött működési iratok inkább csak az intézmények történetéről, szervezeti viszonyairól szolgálnak információval. Arról is csupán részlegesen, hiszen nem beszélhetünk a teljes működést bemutató iratanyagokról a közölt évkörök alapján. Egy-egy (vár)megye lakossága egészségügyi helyzetének – nem statisztikai – alakulásáról, a különféle betegségek kezelési módjainak változásáról már kevésbé folytathatóak levéltári kutatások, ugyanis ez csak az egészségügyi dokumentáció elemzésével lenne megvalósítható. Emellett nemcsak egy adott korszak földrajzilag behatárolt térségének egészségügyi állapota veszik így homályba, hanem egyúttal annak lehetősége is elvész, hogy a kutatók az egyének életkörülményeit vizsgálják a jövőben. A szenzitív adatokat tartalmazó kórlapok jelentős forrásbázist képeznek nemcsak makro-, hanem mikrotörténeti kutatások számára is. Fontos lenne tehát a vármegyei levéltárak számára megfogalmazni és a gyakorlatba is átültetni olyan illetékességi körű elveket,

amelyek révén nemcsak intézménytörténet-írást szolgáló iratokat vennének át, hanem a terjedelmes kórlapállományból is mintavételeznének,⁸⁸ így biztosítva forrásanyagot a helyi egészségügyi sajátosságok megismeréséhez.

Levéltári források és szakirodalom

MNL CSCSVL HL = Magyar Nemzeti Levéltár Csongrád-Csanád Vármegyei Levéltár
Hódmezővásárhelyi Levéltára

VIII.802. Raktári jegyzék.

VIII.803. Fondleírás.

MNL GYMSVSL = Magyar Nemzeti Levéltár Győr-Moson-Sopron Vármegye Soproni
Levéltára

VIII.801. Raktári jegyzék.

VIII.809. Raktári jegyzék.

MNL PVL = Magyar Nemzeti Levéltár Pest Vármegyei Levéltára

VIII.804. Fonddosszié.

VIII.805. (XXVI.801.) Fonddosszié.

VIII.806. (XXVI.803.) Fonddosszié.

MNL VeVL = Magyar Nemzeti Levéltár Veszprém Vármegyei Levéltára

VIII.802. Raktári jegyzék.

VIII.804. Raktári jegyzék.

Magyar állami levéltárak fondjegyzékei. https://library.hungaricana.hu/hu/collection/mltk_mol_sorozatok_fondjegyzek_mal_fondjegyzek/ (A letöltés ideje: 2025. május 17.)

A Magyar Nemzeti Levéltár tagintézményeinek fondjegyzékei. www.eleveltar.hu (A letöltés ideje: 2025. május 17.)

A levéltári értékhatar fölé eső szervek jegyzéke. Győri Állami Levéltár. 1960.05.30. https://library.hungaricana.hu/hu/view/LeveltariKorpusz_03_IratkezelesFelugyelete_1_Illetekesség/?pg=26&layout=s (A letöltés ideje: 2025. május 17.)

A Veszprém Megyei Levéltár ideiglenes fondjegyzéke. Veszprém, 2006.

Bodor, 2022 = Bodor Gergely: Egészségügyi iratok a közlevéltárakban. (MA-szakdolgozat.) Eötvös Loránd Tudományegyetem. Bp., 2022.

Kalakán, 2012 = Kalakán László: Fejezetek Magyarország egészségügyének történetéből, 1920–1945. Budapest polgári és katonai egészségügyi viszonyai, valamint a légoltalmi egészségügyi szolgálat kiépülése, működése. (PhD-disszertáció.) PTE BTK, Pécs, 2012. <https://pea.lib.pte.hu/server/api/core/bitstreams/94f0e348-5617-4e26-83dd-6e74aea60044/content> (A letöltés ideje: 2025. május 17.)

⁸⁸ Sasfi, 2020: 143–145.

- Kántor, 2014 = Kántor Balázs: Egészségügyi dokumentáció kezelése és a levéltárak. (Szakdolgozat.) Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Munkaügyi és Társadalombiztosítási Képzések Intézete, Szeged, 2014.
- Kapronczay, 2001 = Kapronczay Károly: Fejezetek 125 év magyar egészségügyének történetéből. Bp., 2001.
- Kapronczay, 2008 = Kapronczay Károly: A hazai orvosi közigazgatás története. In: Gazda István (szerk.): Ditor ut ditem. Tanulmányok Schulteis Emil professzor 85. születésnapjára. Szerk.: Gazda István. Bp., 2008. 251–268.
- Kiss, 2015 = Kiss László: A magyar közegészségügy fejlődése a közegészségügyi gondolkodás kialakulásától az állami közegészségügyi rendszer kiépítéséig. Bp., 2015.
- Koltai–Ogoljuk–Berzsenyi, 2023 = Koltai Gábor – Ogoljuk–Berzsenyi Anett: Maradandó értékű egészségügyi iratok feltárása és gyűjtése a fővárosban I. Levéltári Szemle, 2023. 4. sz. 33–46.
- Koltai–Ogoljuk–Berzsenyi, 2024 = Koltai Gábor – Ogoljuk–Berzsenyi Anett: Maradandó értékű egészségügyi iratok feltárása és gyűjtése a fővárosban II. Levéltári Szemle, 2024. 1. sz. 5–26.
- Példatár, 2009 = Apró Erzsébet – Bán Péter – Dóka Klára – Kellner Judit – Papp Imréné – Tilcsik György: Példatár a területi általános és a települési önkormányzati levéltárak új fond(jegyzék) szerkezetéhez. Bp., 2009.
- Sasfi, 2020 = Sasfi Csaba: Egészségügyi dokumentáció mint a levéltáros szakma (egyik) nagy kihívása. Levéltári Közlemények, 2020. 91. 123–146.
- Sinkovics–Sandner, 1989 = Sinkovics Mátyás – Sandner Zoltán: A magyar kórházak évszázadai. Bp., 1989.
- Statisztikai évkönyv, 1915 = A M. Kir. Kormány 1913. évi működéséről és az ország közállapotairól szóló jelentés és statisztikai évkönyv. Bp., 1915.
- Statisztikai évkönyv, 1939 = A M. Kir. Kormány 1937. évi működéséről és az ország közállapotairól szóló jelentés és statisztikai évkönyv. Bp., 1939.
- Takács, 2002 = Takács Edit: Az egészségügyi intézmények (kórházak, rendelőintézetek stb.) iratkezelésének tapasztalatai. In: Bana József – Breinich Gábor – Káli Csaba (szerk.): Magyar Levéltárosok Egyesülete 2001. évi vándorgyűlése. Szerk.: Bana József – Breinich Gábor – Káli Csaba. Bp., 2002. 40–48.

Dékány Szilveszter – Gaálné Barcs Eszter – Suslik Ádám

Hagyaték a hagyatékban

*A Habsburg Ottó Alapítvány gyarapodása
a Heinrich von Degenfeld-gyűjteménnyel*

A Levéltári Szemle előző számában a Habsburg Ottó Alapítványt és a kezelésében lévő hagyatékot mutattuk be. Jelen írás az elmúlt évek legnagyobb intézményi gyarapodásáról, a gróf Heinrich von Degenfeld-hagyatékáról szól.

Alapítványunkhoz 2024 márciusában érkezett Degenfeld gróf hagyatéka, amely tekintélyes mennyiségben tartalmaz az őrizetére bízott vagy neki ajándékozott – de egykor vélhetően a Habsburg család tulajdonát képező – irat- és tárgykollekciót. Ez szervesen kiegészíti a kezelésünkben levő Habsburg Ottó-anyagot.

Heinrich von Degenfeld gróf (1890–1978) haláláig a Habsburg család legfőbb bizalmasa volt. Már fiatalon a dinasztia szolgálatába lépett. Az I. világháború végén a Ferdinánd császárról elnevezett cs. és kir. salzburgi 4. dragonyosezred törzstisztjeként I. Károly császár katonája, majd azt követően tanári katedráját feladva 1923-tól előbb Habsburg Ottó gyerekkori nevelője, majd munkatársa lett, és a főherceg mellett titkári feladatokat is ellátott, ezáltal közvetlen tanúja volt számos történelemformáló eseménynek.

A rendkívül sokszínű anyagot 37 tároló egységben szállították telephelyünkre, ahol az egy új raktárhelyiségben nyert elhelyezést. Az alapszintű feltárást a beérkezést követően azonnal megkezdtük. Ennek során – a gyűjtemény struktúráját követve – jegyzék készült az új szerzeményekről. Örömünkre szolgált, hogy a család tagjainak – Habsburg Györgynek és Eleonóranak, az Alapítvány kuratóriumi tagjainak – megmutathattuk a beérkezett anyag kivételes darabjait; Habsburg Károly Konstantin, Habsburg György fia pedig a számbavétel során segítette tevékenyen a munkánkat.

A szállításhoz használt tárolóeszközök különböző anyagokból készült kofferek, mives – és többségében az utazások történetét őrző felirattal ellátott – utazóládák, fém iratszekrények, fémkazetták. Hozzávetőlegesen 5,5 m³ anyag található a tárolóegységekben, ebből kb. 20 ifm iratanyag. Egy-egy tároló egységben vegyesen voltak a gyűjtemény négy fő részéhez – azaz a levéltárhoz, a fotó- és audiovizuális tárhoz, a tárgyi gyűjteményhez, illetve a könyvtárhoz – tartozó anyagok. A belső használatra készített alapszintű jegyzék több mint 400 tételt tartalmaz, a munkafolyamat során pedig dokumentációs céllal közel 1200 fényképfelvételt készítettünk. Jelenleg a darabszintű feldolgozómunkát a feltárást során elkülönített egységek szerinti felelősök végzik. A levéltári rész feldolgozómunkáját Gaálné Barcs Eszter és Suslik Ádám (PhD) főlevéltárosok látják el, a fotó- és audiovizuális tárhoz tartozó anyagok feldolgozását Dékány Szilveszter

gyűjteményi főmunkatárs és Lőrincz Zita gyűjteményi munkatárs, míg a tárgyi gyűjteményét Fábry Eszter művészettörténész végzi.

A már őrizetünkben lévő több mint száz iratfolyóméternyi levéltári anyag kiegészült a 19. és 20. századi, a Habsburg családra vonatkozó iratokkal és levelezéssel, IV. Károly és Bourbon-Pármai Zita életeseményei kapcsán keletkezett iratokkal. Birtokunkba kerültek a hagyatékunkból eddig hiányzó, részben az amerikai emigráció éveiből fennmaradt levelezések a tengerentúli politikai élet prominens képviselőivel, továbbá az ottani előadókörutak szervezésével, lebonyolításával kapcsolatos iratanyagok Habsburg Ottó előadásainak szövegével. Az alapítvány őrizetében levő külpolitikai helyzetjelentések évköre szintén bővült, mégpedig az 1940–1950-es évekből származókkal. Ugyancsak fontos forrásértékűek a magyar emigrációval kapcsolatos, ám eddig gyűjteményünkben hiányzó levelezések is. Így teljessé válhat – csak néhány ismertebb partnert említve – nevadóknak Eckhardt Tiborral, Chikánn-Zichy Móriccal és Bakách-Besseney Györggyel folytatott korrespondanciája.

Családi, gazdasági, pénzügyi, számviteli, ingatlanügyi iratok mellett a család életéről szóló, különböző évkörökben keletkezett naplók is a beérkezett iratanyag részét képezik. A kitüntetésekre és díszpolgárságra vonatkozó oklevelek és hódoló iratok forrás- és esztétikai értékűek is. Az anyagot a részletes feldolgozást megelőzően a megfelelő szakemberek bevonásával állományvédelmi szempontból is megvizsgáltuk, a fertőzött részeket elkülönítettük. Az iratok az állományba vétel során a HOAL I-10 Heinrich Degenfeld iratanyaga elnevezésű állagba kerülnek, a sorozatok kialakítása folyamatban van.

A fotóanyagot tekintve hiánypótló felvételek kerültek a gyűjteményünkbe, hiszen Degenfeld gróf fotográfiai révén egészen közelről szemlélhetjük a család mindennapjait, és olyan időszakokban keletkezett képekkel gazdagodtunk, amelyekből korábban meglehetősen szórványos anyagok álltak csak rendelkezésre. Ilyenek többek között Habsburg Ottó gyermekkori képei, a II. világháború időszakában az Amerikai Egyesült Államokban tett utazásairól és előadókörútjairól készült felvételek, a Zita királyné és a család 1940-es évekbeli kanadai mindennapjait vagy az Etelka (Adelheid) főhercegnő 1930-as évekbeli ausztriai látogatásait ábrázoló fotográfiaiak. De fellelhetők Habsburg Ottó és Pallavicini Alfonz őrgróf 1934-es közös skandináviai utazásának képei vagy éppen az 1947-es afrikai és közel-keleti utak fotódokumentációi. A trónörökös érettségi vizsgáját és nagykorúsági ünnepségét Nikolaus Knozer bécsi fotós követte végig, majd küldte el az elkészült képeket Degenfeldnek. A fényképanyagot többségében kitűnő állapotban fennmaradt albumok alkotják, mellettük számos fotópozitívot – néhány esetben film- és üvegnegatívokat, illetve sztereófotókat – is találtunk.

Tárgyi gyűjteményünket gazdagította néhány, ma már antiknak tekinthető tárolóeszköz (utazóláda) is, nem csupán a bennük levő értékes tárgyananyag. Őrizetünkbe kerültek Habsburg Ottónak és családjának különböző életszakaszokban használt személyes tárgyai. Ilyen egyedi darab a leuveni egyetemi évek alatt viselt diáksapka, de cigaretta- és irattárcák, ruhaneműk, háztartási és egyéb textíliák is kerültek elő a ládákból. Külön említésre érdemesek a család, illetve Degenfeld gróf kegytárgyai és szentképei. Emellett kitüntetések, érdemrendek, jelvények és kitűzők, továbbá a családnak adományozott

kisebb-nagyobb, rendkívül változó színvonalú ajándéktárgyak színesítik a beérkezett anyagot. Gyűjteményünk kiegészült emellett Heinrich von Degenfeld és Marie-Therese Korff Schmising-Kerssenbrock – a gyerekek, így Habsburg Ottó nevelőnőjének – féltve őrzött „kincseivel”.

Könyvtári állományunk további ritkaságokkal bővült: a Habsburg Ottónak ajándékozott funchali, és a Bourbon-Pármai Zita nővérétől származó, kézzel írt és festett misekönyvvel. Előbukkantak a ládából külföldi újságok – The New York Times, Paris Match, Le Patriote Illustré – egyes lapszámai, s bár ezek egy része csomagolóanyagként szolgált, mégis értékes információkat nyújthatnak. Az említetteken túl teljes újságcikk-gyűjteményekkel gyarapodtunk, amelyek különböző családi életeseményekre vagy például az 1956-os magyar történésekre vonatkozóan rendelkezhetnek forrásértékkel. Gyűjteményünkbe kerültek végül Habsburg Ottó 1935-ben kiadott francia nyelvű doktori disszertációjának példányai is.

A feldolgozott hagyatéki egységekről, kuriózumokról szándékunkban áll időről-időre a honlapunkon és a közösségi hálón megjelent bejegyzésekben tájékoztatni az alapítvány munkáját figyelemmel kísérő közönséget.

A hagyaték legérdekesebb darabjait a magyar kultúra napja alkalmából immár harmadik alkalommal megrendezett Évkezdet a gyűjteményben című eseményünkön mutattuk be 2025. január 21-én. A tárgyi gyűjtemény különleges darabja II. József utazóoltára, amely az uralkodó édesanyjának, Mária Terézia császárnénak az ajándéka volt gyakran úton lévő fia számára. Az oltáron megjelenő bibliai történetek és a keretbe foglalt ritka relikviák kijelölik a szerzetesrendeket feloszlató, ugyanakkor a protestáns felekezetek iránt megengedő magatartást tanúsító uralkodó hitéleti és történelmi horizontját. Az utazóoltárt – egyfajta szimbolikus restitúcióként – a Pannonhalmi Bencés Főapátság őrizetébe adtuk. Szintén a tárgyi gyűjtemény értékes darabja IV. Károly király magas kitüntetése, a Mária Terézia Katonai Rend nagykeresztje. Az 1757-ben alapított, magyarországi gyűjteményekben fellelhetetlen kitüntetéssel története során csupán három magyar büszkélkedhetett: a legendás Hadik András, gróf Nádasdy Ferenc és Alvinczy József. A császár 1917. január 17-én Trentóban vehette át a különleges katonai érdemrendet. A rend nagymestereként IV. Károly vélhetően ezt a keresztet ajánlotta fel Horthy Miklósnak a budai várban első visszatérésekor, 1921. március 27-én. Károly halálát követően a Mária Terézia Katonai Rend és a Habsburg család közötti kapcsolat nem szakadt meg; a tagok továbbra is a dinasztia képviselőjét tekintették nagymesternek. Habsburg Ottó évtizedeken át többekkel levelezőkapcsolatot ápolt. Az 1986-ban utolsóként távozott kitüntetéssel – a „trieszti sas”-ként ismert Gottfried von Banfielddel – való személyes találkozását az ORF (*Österreichischer Rundfunk*) által 1977-ben I. Károly császárról készült dokumentumfilm képkockái őrzik.

A levéltári anyagok közül Horthy Miklós Habsburg Ottónak szóló, 1948. augusztus 24-én kelt levelét mutattuk be a rendezvényen. Az egykori kormányzó ebben lényegében hitet tett a Habsburg–Lotaringiai-ház magyarországi trónjának helyreállítása mellett, kijelentve, hogy a szovjet megszállás alól egyszer majd felszabaduló Magyarország élére Habsburg Ottónak kellene visszatérnie. A dokumentum elsősorban a kommunista-

ellenes magyar politikai emigráció összefogását igyekezett előmozdítani, illetve a 80 éves kormányzó egyfajta lelkiismeret-vizsgálataként értelmezhető.

A fotóanyagok közül kuriózum az a lezárt borítékból előkerült 1948-as fotósorozat, amelyet az Universal Pictures készítettett, és amely hollywoodi társasági eseményeken ábrázolja Habsburg Ottót filmesek, színészek és színésznők társaságában. A képek mellett már feltárt iratokról is beszélhetünk. Igen izgalmasnak tűnhet a Habsburg Ottó és John Farrow, valamint annak felesége, Maureen O'Sullivan közötti levélváltás. Előbbi 1957-ben a legjobb adaptált forgatókönyvért Oscar díjat kapott, míg utóbbi Jane-t alakította az 1932-ben forgatott Tarzan című filmben. A levelezőlapokat a Paramount Pictures logójával látták el.

A beérkezett hagyaték szerves részét képezi a 2018-tól a Habsburg Ottó Alapítványra bízott gyűjteményi anyagnak. Célunk, hogy a fotóanyagot és a levéltári dokumentumokat – állagmegóvás és rendezés után, alapítványunk Hozzáférési Bizottságának jóváhagyásával – digitalizálva tegyük kutathatóvá. Ez a munka minden bizonnyal időigényes folyamat lesz, de meghatározó módon járulhat hozzá nem csupán névadónk életútjának, hanem a 20. századi történelem bizonyos eseményeinek jobb megismeréséhez is.

HOAL I-5-a Fotó- és audiovizuális gyűjtemény. Fényképek

Havasi-Mészáros Dániel

Levéltári Információs Rendszer – Az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárának új online adatbázisa

A nagyközönség számára láthatatlan erők feszülnek egymásnak a levéltárakban, ahol a következő két jog összeecsapása zajlik: egyrészt, hogy a nagyközönség a lehető legszélesebb körben ismerhesse meg az adott intézmény által őrzött iratanyagokat, másrészt az iratokban található, a jogszabályokban meghatározott, személyes adatok védelmét is garantálni kell.

Jegyzékek, adatbázisok, online tér, digitális forradalom

A korábbi, mondhatni klasszikus kutatótermi kiszolgálás során is megmutatkozott a két jogszabály nehezen összeegyeztethető volta. Az iratok folyamatos és egyre mélyebb szintű feldolgozása azonban oda vezetett, hogy egyre több irat kerülhetett a kutatók/érdeklődők látóterébe. Az alacsonyabb feldolgozottság okozta „homály” és a technikai körülmények hiánya egyfajta természetes védelemmel látta el az iratokat. Az említett „köd” az adatbázisok elterjedésével felszállt, és a segédletek információs átláthatóvá és könnyen kereshetővé váltak.

A 20. század végén, ha egy közgyűjtemény rendelkezett is adatbázissal, az rendszerint a kutatóteremben elhelyezett számítógépen keresztül volt elérhető, amelynek használatával a kutatók csupán kis százaléka próbálkozott meg. A többség továbbra is a papíralapú segédleteket böngészte, illetve a „titkok őrzőit”, a levéltárosokat faggatta kérdéseivel: vizsgálódásuk tárgyához kapcsolódóan milyen iratok lelhetőek fel az adott archívumban?

A 2000-es évektől a levéltárhasználók digitális jártassága legalább alapszinten általánossá vált, többek között annak is köszönhetően, hogy a számítógépeket már nemcsak munkaeszközként, hanem magáncélra is használták. A családi közös számítógépeket szép lassan felváltották a „valódi” személyi számítógépek, ami a felhasználói ismeretek általános terjedését idézte elő. Az informatikai ismeretek terjedése a közintézményekben is megfigyelhető volt: egyre több olyan kutató kereste fel a levéltárakat, aki a papíralapú segédletek helyett inkább a levéltárak adatbázisaiból tájékozódott első körben. A kutatási trendek változását természetesen az iratőrzők is tapasztalták, és próbáltak lépést tartani a megváltozott igényekkel. Kötelező fond- és állagjegyzékeiket és egyéb nyilvántartásait az interneten kezdték el közzétenni,¹ továbbá adatbázisaikat is igyekeztek online

¹ Tudomásunk szerint a Hadtörténelmi Levéltár 2002-ben, míg Budapest Főváros Levéltára utoljára 2003-ban jelentette meg utoljára nyomtatásban fond- és állagjegyzékét.

elérhetővé tenni.² A technikai forradalom következő lépcsőfoka(i) az okostelefonok térnyeréséhez, illetve a mobilinternetdíjak kedvezőbbé válásához köthető(ek), amelyek következtében az online közzétett információk valóban bármikor és szinte bárhol (hálózati lefedettségtől függően) elérhetővé váltak, amihez az átlagos levéltárhasználó könnyen hozzászokott.³

A közgondolkodást emellett az is döntően átalakította, hogy az időhiány és az olcsó felhőtárhelyek miatt az emberek jó része egyáltalán nem selejtezi elektronikusan kezelt anyagait, maximum rákattintanak az „archiválás” gombra, ami persze eltünteti a kezdőlapról a fájlokat/e-maileket, de azok bármikor visszakereshetők. A felhőszolgáltatások és a „nem felejtő internet”⁴ abban okoznak problémát, hogy az átlagember azt hiszi, hogy a levéltárak is ezen elvek mentén működnek és mindent megőriznek, csupán csak „ki kell kutatni az információt”.

Mindennapi életünket ráadásul egyre nagyobb mértékben szövik át a különböző digitális megoldások, és születnek új állampolgári igények, egyre nagyobb mennyiségű információt halmozunk fel és teszünk elérhetővé. Az átlagemberekben ezek alapján fogalmazódott meg az az igény, hogy a levéltárak is tegyék közzé online segédleteiket és irataikat.⁵ Kétségtelen, hogy a levéltáraknak változniuk kell (iratorientált intézményből információorientálttá), hogy meg tudjanak felelni a mai kor kihívásainak. A kérdés inkább az, hogy miben és mennyire kell változniuk? Engedjenek-e a kutatók folyamatos nyomásának és minden iratanyagot digitalizáljanak és tegyenek online elérhetővé, még akkor is, ha ez a kutatótermek kiüresedésével jár?⁶

Az iratörzsöknek azonban, mielőtt irataik online kutatásának megvalósításába belekezdenek, a várható nyereségek mellett azt is meg kell vizsgálniuk, hogy mit veszíthetnek?⁷ Azokat a levéltárakat, amelyek bevezették az online kutatást, jóval kevesebbszer keresik fel személyesen a kutatók,⁸ a kieső fizikai megjelenést azonban az online kutatási esetek többszörösen ellensúlyozzák.⁹ A hagyományos jelenléti kutatás ugyanis számos

² A Magyar Nemzeti Levéltár azon iratanyagai esetén, amiket leírási egységek szintjén közzétett az Elektronikus Levéltári Portál (ELP) felületén, már nem is készít felétlenül külön kutatói segédletet, hiszen minden információ megadható az adott felületen. Kohút–Laczlavik, 2019: 45.

³ Az előzőekben említett digitális folyamatokat a Covid-19 pandémia tovább erősítette és felgyorsította: miközben a hagyományos levéltári munka háttérbe szorult, előtérbe kerültek az alternatív munkamódszerek, valamint a vegyes és távmunkavégzés. Emellett az online tér lehetőséget teremtett olyan megbeszélések és tervezések lebonyolítására is, amelyekre a normál munkarendben nem volt lehetőség. Cseh, 2022: 20–25. (különös tekintettel: 24–25.)

⁴ Székely, 2017: 10.

⁵ Székely 2017: 1. és Papanek 2020: 63.

⁶ Székely 2017: 6.

⁷ E kérdéskörrel előttünk már többen is foglalkoztak, az alábbi írásokból inspirálódtunk: Lakatos, 2020: 40–66.; Karlinszky, 2020: 5–17.; Papanek, 2020: 63–72.; Mózes, 2020: 52–59.; Damásdi, 2020: 60–63.

⁸ A másik kockázat a levéltár számára, ha kiürül a kutatóterem és az iratok online megtekinthetők, akkor kevesebb reprográfiai megrendelést adnak le a kutatók, így csökkennek a bevételek, amik a fenntartó nemtetszését is kiválthatják.

⁹ Karlinszky, 2020: 13–15., Papanek, 2020: 71–72., Mózes, 2020: 58–59., Lakatos, 2020: 61.

embert kirekeszt, akik lakó- vagy munkahelyük elhelyezkedése okán, munkahelyi beosztásukból vagy más (esetleg fizikai korlátozottságból fakadó) ok miatt nem tudják felkeresni az iratőrző intézményeket. Ezzel szemben az e-kutatás révén a kutatóknak nem kell alkalmazkodniuk az intézmények nyitvatartási idejéhez, akkor lépnek be és annyi időre a virtuális térbe, amikor és amennyi időt éppen megengedhetnek maguknak, sőt az utazással járó időt is megtakarítják; a levéltáraknak pedig elég kisebb kapacitással és/vagy rövidebb nyitvatartási idővel üzemeltetni kutatótermeiket. Sőt, a digitális változatok állományvédelmi szempontból elsőrangú megoldásnak számítanak, ráadásul azokat egyidejűleg több kutató tudja használni. Akkor mégis mi a gond? – tehetnénk fel a kérdést.

A kutatások helyének áttevődése a digitális térbe együtt jár azzal, hogy az esetek nagyobb részében az intézmény (és a referensek) kapcsolata a kutatóval átalakul: lazul, esetenként akár meg is szűnhet.¹⁰ Persze a referensek joggal örülhetnek annak, hogy a raktárakból és munkaszobákból kevesebb alkalommal kell a kutatótermekbe vándorolniuk és válaszolniuk a kutatók kérdéseire, de ez magával hozta azt is, hogy e levéltáraknak nincs akkora rálátásuk a náluk folyó kutatásokra, mint korábban, így elveszítették az „iratanyagok hasznosulásának nyomon-követését”, és „nem értesülnek azokról a publikációkról, amelyek az adott intézmény irataiból születtek”.¹¹

Az online kutatás további veszélye, hogy a kutatók számára nem áll rendelkezésre a kutatás helyszínén levéltárosi segítség. A tapasztalatok alapján pedig nem annyira jellemző, hogy a kutató kérdéseit e-mailben tenné fel. Ezen esetekben sajnos előfordul, hogy ezek a kutatások egy adott ponton megfeneklenek, mert a kutatók önmaguktól nem biztos, hogy rálelnek a kapcsolódó forrásokra. Persze egy megfelelően felépített relációs adatbázisban a felhasználó nemcsak gyorsan, eredményesen tud keresni, de találatait is jól tudja szűrni és csoportosítani,¹² mindamellett a kontextus felfedését is lehetővé teszi az ilyen digitális segédlet.

A közelmúltban az a veszély is fölütötte a fejét, hogy egyes kutatók értekezéseiket csupán azon iratokat felhasználva írják meg, amelyekre az adatbázisok alapján akadnak rá, ami szükségképpen torzuláshoz vezet. A levéltárak ez ellen úgy védekezhetnek, ha darabszintű jegyzékeik alapján a lehető legtöbb, védendő adatot nem tartalmazó iratot, önálló leírási egységként felveszik adatbázisaikba, hogy azok az online térben is megtalálhatóak legyenek.

Ha azonban a jelen tendenciák folytatódnak, nem zárható ki az sem, hogy a jövő kutatásait csupán a digitalizált iratok felhasználásával folytatják a kutatók. Az is könnyen elképzelhető, hogy már ma is születnek ilyen munkák. Az analóg iratok ugyanis nem

¹⁰ Ellenpélda is akad persze: „Kapcsolatunk a kutatókkal »személyes« maradt, vagyis a helyi kutatószolgálathoz hasonló információkat kezeltünk a regisztrációs adatlapoknál és a kutatói statisztikák esetében is.” Lakatos, 2020: 62.

¹¹ Mózessy, 2020: 58–59.

¹² A könnyen, jól kereshető adatbázisok térnyerésével ma egy kutató a témájához egyes esetekben akár olyan sok releváns forrást is találhat, amit nem tud önmagában végigolvasni. A probléma messzire visz, de ilyen esetekben a kutatónak érdemes kvantitatív szövegelemzéshez és/vagy szövegbenyászati eszközökhöz fordulnia.

mennek át a 21. századi ember elsődleges kényelmi szűrőjén, így azok felhasználására nem kerül sor. Ez ellen a jelenség ellen a levéltárak csak a digitalizálás felgyorsításával és hatékonyabbá tételével védekezhetnek.

Fontos tény azonban, hogy maga a digitalizálás is egyfajta iratértékelés: ugyanis azok a dokumentumok, amelyeket online is elérhetővé teszünk, a modern történetírás alapjává válnak, míg a digitalizálatlan iratok csupán egy sokkal szűkebb réteghez jut(hat)nak el.

A cikk következő részében ennek kapcsán azt járjuk körbe, hogy mely magyarországi levéltárakban lehetséges az online kutatás, és mely iratokat, iratcsoportokat tettek elérhetővé. Bár a kardinálisabb akadályokat már megemlítettük, a későbbiekben is kitérünk néhány problémára, valamint arra, hogy az online szolgáltatások bevezetése milyen feladatokkal jár, végül az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárának (ÁBTL) új online adatbázisát is bemutatjuk.

E-kutatás a magyarországi levéltárakban

Elsőként a Kalocsai Főegyházmegyei Levéltár indította el e-kutatási szolgáltatását 2010 végén,¹³ amely kezdeményezésből a Magyarországi Egyházi Levéltárosok Egyesületének gondozásában 2015-ben elindulhatott a *Matricula* nevű oldal, amely egy helyen gyűjtötte össze a magyarországi egyházi levéltárak e-kutatási szolgáltatásait. Még 2015-ben csatlakozott a Váci Püspöki és Káptalani Levéltár,¹⁴ majd harmadikként 2016-ban a Veszprémi Főegyházmegyei Levéltár,¹⁵ negyedikként a Pécsi Egyházmegyei Levéltár 2018 márciusában,¹⁶ végül a Székesfehérvári Püspöki és Székeskáptalani Levéltár 2019 júniusában.¹⁷

Mindeközben 2015-ben a Magyarországi Evangélikus Egyház keretei között debütált az Őskereső is, amely 2017-re vált közel teljessé.¹⁸ (Az Őskeresővel párhuzamosan, amely csak anyakönyveket tett közzé, egyéb egyházi iratokat is publikáltak, amely a Hungaricana felületen vált elérhetővé. Az egyház elsősorban könyvtári anyagot tartalmazó, legkorábbi digitalizált anyagai az egyházi MeDit felületén voltak elérhetők. E két utóbbi nem azonos rendszerben és nem azonos tartalommal működik.)

A felsorolt egyházi levéltárak a szolgáltatásaik keretében túlnyomó többségében külföldre (születési, keresztelési, bérmlási, házassági és halálozási) anyakönyveket tettek elérhetővé. Ezen iratanyagok közzététele több szempontból is szerencsés: egyrészt a családfakutatók elsődleges forrásai, és a kutatók viszonylag könnyen ki tudják keresni a számukra releváns információkat, levéltári oldalról pedig azért is jók, mert a bennük szereplő adatok védelmi idejét egységesen lehet megállapítani. Az előbb említett tematika

¹³ Lakatos, 2020: 59.

¹⁴ Papanek, 2020: 71.

¹⁵ Karlinszky, 2020: 5.

¹⁶ Damásdi, 2020: 60.

¹⁷ Mózessy, 2020: 52.

¹⁸ H. Hubert, 2022: 581.; Kovács, 2022: 130. Bár az Őskereső egy 2023-as hackertámadás miatt sajnálatos módon jelenleg nem működik.

mintájára indult el az AdatbázisokOnline is, ami ugyan jelenlegi formáját 2020-ban nyerte el, de elődjét a Magyar Országos Levéltár már 2009-ben elindította. Az elmúlt 15 év alatt több változás is történt: levéltári integráció (Magyar Nemzeti Levéltár – MNL – létrejötte), illetve Budapest Főváros Levéltára (BFL) üzemeltetőként történt társulása, így jelenleg 21 levéltár 61 adatbázisa közvetlenül kereshető, további 151 adatbázis eléréséhez pedig információt kaphatnak a kutatók.

A felsorolásból a Hungaricana közgyűjteményi portált sem hagyhatjuk ki, ahol számos levéltár és más közgyűjtemények anyagai is megtekinthetők. Utóbbi két oldalon számos adatbázisban egyidejű keresést tudunk végrehajtani, ahol, ha elérhető, azonnal megtekinthetjük a találatokhoz tartozó digitális tartalmakat. Ezek esetében is egységesen megállapíthatóak a védelmi idők, így ahol van digitális tartalom, ott nyilvánosan elérhető minden, csupán néhány helyen kell kivételkezelést alkalmazni a korlátozás alá eső anyagok esetében.

A közlevéltárak közül az ÁBTL indította el elsőként, előbb 2020 elején kísérleti jelleggel, majd 2021 elején hivatalosan is e-kutatás szolgáltatását.¹⁹ A közlevéltárak közül miért pont ez az intézmény és miért pont ekkor? És miért nem teszi közzé az összes iratanyagát az interneten? A kérdésekre adható válaszok e sajátos közgyűjtemény jellegéből adódnak.

Az ÁBTL őrzi többek között²⁰ a BM III. Főcsoportfőnökség iratait, amelyek iránt a rendszerváltás óta hullámmozó, de töretlen a társadalmi érdeklődés. A szocialista korszak titkosszolgálati iratok számos személyes és különleges adatot tartalmaznak, amelyek nagyközönség általi megismerhetősége igencsak nehézkes a hatályos adatvédelmi jogszabályok miatt. Ezeket az iratokat még a tudományos kutatók számára történő kiadás előtt is át kell olvasniuk a referenseknek, és anonimizálniuk kell a védelmi idő alá eső egészségügyi, kóros szenvedélyre, szexuális irányultságra utaló információkat. Erre vezethető vissza, hogy az ÁBTL-ben kutatók túlnyomó többsége tudományos minőségben kutat. A referensek azt is felügyelik, hogy a kutatók csak olyan iratanyagot kaphassanak meg, amelyek kapcsolódnak az adott kutatáshoz. Ebből már egyértelműen kiderül, hogy az ÁBTL esetében nem lehetséges az iratok olyan módon való közzététele az interneten, mint a fentebb említett egyházi levéltárak vagy az AdatbázisokOnline tartalmi esetében.

Felmerül a kérdés, hogy mindezek ellenére milyen okból vezette be e-kutatás szolgáltatását az ÁBTL? Az intézmény ezzel kívánta tehermentesíteni kutatótermét, illetve szavatolni a biztonságos kutatás lehetőségét a Covid járvány alatt. A nevezett webhelyen a többi hasonló levéltári oldallal ellentétben a felhasználóknak nincs lehetősége szabadon válogatni a digitalizált iratanyagok között, ami a levéltár által őrzött iratok össze-

¹⁹ Cseh, 2021: 5.

²⁰ A 2017-es törvényi változás óta a levéltár jogosult az 1990 után keletkezett titkosszolgálati iratok átvételére is. 2017. évi XCIV. törvény az elmúlt rendszer titkosszolgálati tevékenységének feltárásáról és az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára létrehozásáról szóló 2003. évi III. törvény és egyes kapcsolódó törvények módosításáról. <https://mkogy.jogtar.hu/jogszabaly?docid=A1700094.TV> (A letöltés ideje: 2025. május 11.)

tételével magyarázható. Az iratanyagok kétharmadát ugyanis dossziék teszik ki,²¹ amelyek a legkülönbözőbb témákra vonatkozóan tartalmaznak információkat, valamint számos személyes és szenzitív adatot is. Ezért is alakult ki az az eljárás, hogy a kutatónak minden egyes alkalommal ki kell kérnie a kutatni kívánt iratanyagot, amelyet azok referense előolvas (szükség esetén anonimizál is), illetve eldönti, hogy az beletartozik-e az adott kutatás tematikájába.

Jogosan merülhet fel az olvasóban a kérdés, hogy a tudományos kutatók mégis hol kereshetik ki a kutatni kívánt iratanyagokat az ÁBTL esetében? 2024 nyaráig a kutatóteremből elérhető THInfo adatbázisában vagy a SpyOne²² online adatbázisban lehetett iratokra, illetve személyek adataira keresni. A kutatni kívánt dosszié/ügyirat²³ jelzetét és tárgyat megadva adhattak le iratkérést az e-kutatás felületén. A kérésről megerősítő e-mailt kapott a kutató, illetve az adott kutatás referense is. Ha az irat beleillett a kutatási témába, akkor a referens a szükséges anonimizálást digitálisan elvégezte, majd a vízjelezett PDF fájlt feltöltötte az e-kutatás felületére. Ez a helyzet változott meg 2024. július 30-án, amikor elindult a Levéltári Információs Rendszer, a LIR.

A Levéltári Információs Rendszer

Az e-kutatást átmeneti megoldásnak szánta az ÁBTL. Mi volt vele a probléma, miért kellett lecserélni? Egyfelől a weboldal tervezésére kevés idő és anyagi erőforrás állt rendelkezésre, azt teljes egészében a levéltár egyik informatikusa fejlesztette Drupal 7 CMS-ben (Content Management System).²⁴ Ennek supportálása eredetileg 2024 elején járt volna le, ám a támogatást végül többszöri módosítással 2025 januárjáig kitolták.

A support nélkül maradt oldal tanúsítványok hiányában védtelen lett volna egy esetleges hackertámadás esetén, és ezt az információbiztonsági kockázatot nem vállalhatta az intézmény. Abból is látszik, hogy rövidebb működési időre tervezték a rendszert, hogy több más hiányzó funkció²⁵ mellett az iratvisszaadás lehetősége sem került bele. A kutatók számára kiadott kutatói példányok jelenleg korlátlan számban és ideig érhetőek el, ami serverkapacitási problémákat ugyan nem,²⁶ azonban kisebb-nagyobb információbiztonsági kockázatot jelent. Az online rendszerben ugyanis egy adott helyen nagyobb számban gyűltek fel védendő adatokat tartalmazó állományok. A kutatók számára kétséget kizáróan kényelmes, hogy a számukra már feltöltött iratokhoz bár-

²¹ Cseh, 2021: 6.

²² A SpyOne adatbázis a belső, központi adatbázis egy speciális, adatvédelmi és technikai okokból szűkített tartalmú, időszakosan frissített verziója volt.

²³ Az adott oldalon ugyanis csak a darabszinten rendezett iratanyagok, elsődlegesen dossziék kikérésére és kutatására volt lehetőség. Minden más iratot továbbra is csak személyesen, papíralapon, a kutatóteremben volt lehetőség kutatni vagy a www.abtl.hu oldalon elérhető fond- és állagjegyzék, illetve a feltöltött raktári nyilvántartások segítségével lehetett kikérni.

²⁴ Cseh, 2021: 11.

²⁵ Hiányzott a hierarchiaböngésző, az irat- és személykereső, illetve az ügyirat/dosszién kívül más szintű leírási egységre történő keresés lehetősége.

²⁶ Cseh, 2021: 11.

mikor hozzáférnek, ezáltal azonban a reprográfiai megrendelések száma is erőteljesen csökkent. Ez a levéltárnak nemcsak bevételkiesést okozott, de voltaképpen a szeme látára létesültek kisebb „árnyéklevéltárak”, amit az egyik saját rendszere idézett elő, hiába próbálta meg korlátozni a jogosulatlan letöltéseket.

Az intézmény az előbb felsorolt indokok mellett azért is döntött új rendszer fejlesztése mellett, hogy az iratkeresés, iratkikérés és megtekintés, valamint a fond- és állagjegyzék és az online elérhető (nyilvános) raktári nyilvántartások, amelyeket eddig külön oldalakon lehetett igénybe venni, a jövőben egy helyen legyenek elérhetőek. A jobb felhasználói élmény megteremtésének szándéka mellett az is közrejátszott az új adatbázis létesítésében, hogy a levéltár az általa őrzött iratanyagokba és azok metaadataiba nagyobb betekintést szeretett volna biztosítani, amit csupán a régi adatbázisok felújításával nem tudott volna megvalósítani.

Az átlag állampolgár az ÁBTL őrzésében lévő iratokról 2024 nyaráig csak a honlapon²⁷ elérhető fond- és állagjegyzék²⁸, illetve az oda feltöltött PDF-ek alapján tudott tájékozódni. A tudományos kutatók az e-kutatáson felül hozzáfértek a SpyOne nevű oldalhoz is,²⁹ ahol személyek, illetve iratanyagok metaadatai alapján iratkereséseket indíthattak. Az oldalon azonban külön személykereső nem volt, illetve ott csak az ügyirat/dosszié szintű leírási egységek és azok metaadatai jelentek meg, a tételeket és sorozatokat reprezentáló leírási egységek hiányoztak, de a találati listákban is csak a legalapvetőbbnek nevezhető metaadatok (iktatószám, tárgy) voltak megtalálhatóak. A SpyOne találati listáit nem lehetett szűkíteni, mivel az ehhez szükséges strukturált adatok hiányoztak. Egy adott leírási egység részletes nézetében ugyan áttekinthetőek voltak az aktuális irat metaadatai, de az irat helye a levéltári struktúrában nem látszott (többek között azért, mert a struktúra is hiányos volt), sem pontos jelzete nem volt (csak a dossziék iktató- és törzsszáma látszott), illetve a hozzá csatolt személyrekordokat sem lehetett új lapon megnyitni.

A változás 2024. július 30-án következett be, a Levéltári Információs Rendszer elindulásával. A nevezett adatbázishoz minden érdeklődő³⁰ szabadon hozzáférhet, ahol az egyszerű és összetett keresési módok mellett a direkt személykeresés is elérhetővé vált, illetve ide költözött át az ÁBTL honlapjáról az élő fond- és állagjegyzék is.

Mivel az új adatbázisban minden szintű leírási egység megtalálható, így a találati listákban akár több szintű leírási egységek is megjelenhetnek, több szempont alapján (szintek, évkörök, földrajzi helyek, tárgyszavak) szűrhetőek, sőt exportálhatóak is (CSV, Excel vagy PDF formátumban). Az is feltűnhet a felhasználóknak, hogy a korábbi rend-

²⁷ Az ÁBTL honlapja 2024 elején újult meg. Előtte évekig a fond- és állagjegyzék lenyitogatható menüben volt, ahol az adott rendszerezési szintre kattintva az adott raktári nyilvántartást külön lehetett töltetni. Az új weblap bevezetése után átmenetileg egy órás PDF-be gyűrva volt elérhető a levéltár hierarchiája és raktári nyilvántartásai.

²⁸ https://www.abtl.hu/iratok/segedletek/fond_allagjegyzek (A letöltés ideje: 2024. február 20.) A nevezett oldalon a lenyitható levéltári hierarchia utolsó szintje valóban az állag volt.

²⁹ A nevezett oldalra a LIR 2024. július 30-ai bevezetését követően már nem lehet belépni.

³⁰ A hozzáférhetőségre és jogosultsági szintekre a publikus adatok kapcsán még részletesebben visszatérünk.

szertől eltérően itt konkrét személyekre lehet rákeresni, és nem csak az iratokat keres-
heti személyes adatok megadásával. További újítás az is, hogy akár több érintett személy
alapján kereshet iratot a felhasználó.³¹

Megelőző munkálatok

Vajon milyen munkálatok előzik meg egy új adatbázis bevezetését? Az ÁBTL munka-
társai milyen konkrét feladatokat végeztek el, illetve milyen problémákat azonosítottak
a rendszer tervezése és bevezetése során?

Az ÁBTL összesen 4600 iratfolyóméternyi³² anyagot őriz, amelynek mintegy kéthar-
madát dosszié típusú iratok teszik ki. Ezek a korábbi adatbázis(ok)ban könnyen megfe-
lertethetők voltak leírási egységeknek,³³ így azokat 90%-ban fel is vették az adatbázisba.³⁴
A belső adatbázis (THInfo) 2001-es elindulásakor csak ezekkel a leírási egységekkel ope-
rált és csak később, a szaklevéltárrá alakulás után kezdődött meg a felső- és közép-
szintű leírási egységek felvétele és a levéltári struktúra digitális leképezése. Mivel a levél-
tár fontosabbnak tartotta az iratok tartalmi feltárását, mint a digitális struktúraépítést,
így a dossziék struktúrába történő besorolása a LIR projektig elmaradt. Lényegében
az ÁBTL állagszint alatt nem rendelkezett böngészhető levéltári hierarchiával, egy-két
irategyüttest leszámítva. Az intézmény e hiányossága azonban nem mondható egyedi-
nek a levéltári szakmában, az MNL és a BFL által használt scopeArchive-ban is sokáig
hasonló volt a helyzet.³⁵

Mi a jelentősége annak, hogy a levéltár digitálisan is kialakította a levéltári struktú-
rát? A LIR elindulásáig az ÁBTL kutatói digitális iratkereséseik során meg voltak fosztva
annak lehetőségétől, hogy egyből láthassák, hogy egy adott irat pontosan hol helyezke-
dik el a levéltári hierarchiában, ami nélkülözhetetlen az iratok kontextusának megérté-
séhez. Vannak ugyan papíralapú segédletek, de azok a 21. században már kissé anakro-
niztikusnak, de legalábbis nehézkesnek számítanak. Sokkal kézenfekvőbb, ha a kutató
az adott irat részletes nézetében egyből láthatja, hogy az hol helyezkedik el a levéltár
struktúrájában. Mi több, a felettes leírási egységekre kattintva tovább tallózhat, elolvas-
hatja azok tartalmi leírásait, és megnézheti, azokon belül milyen más iratok találhatóak,
vagyis tovább böngészhet kapcsolódó iratok után.

Az ÁBTL negyedmillió dosszié/ügyirat típusú leírási egységből körülbelül 70 000³⁶
darab besorolása történt meg 2018-ig. A levéltár teljességre törekvő digitális struktú-

³¹ Ennek neve személygyűjtős vagy pool-os keresés.

³² 2025. február 17-én ez a szám pontosan 4612,83 iratfolyóméter volt.

³³ Cseh, 2021: 5–6.

³⁴ A maradék 10%-nyi dosszié felvétele egyszerűen azért maradt ki, mert a felvétellel megbízott kollé-
gák hirtelen más feladatot kaptak.

³⁵ „A scopeArchiv bevezetése előtti gyakorlat szerint nemcsak a papíralapú, hanem az elektronikus
nyilvántartás legalsó szintje is az állag volt, az ez alatt elhelyezkedő szinteket pedig nem tekintet-
tük önálló nyilvántartási egységnek a törzskönyvi nyilvántartás logikájának megfelelően.” Kohút-
Laczlavik, 2019: 47.

³⁶ 3.1.1. és a 3.1.2. állag alá tartozó B- és M-dossziék.

rájának építése az említett évben indult, és az addig felvett rekordok besorolása 3 évig tartott, amely folyamat során 180 000 dosszié/ügyirat került a helyére. A feladat azonban nem csupán arról szólt, hogy a rekordokat besorolták³⁷ a hierarchiába: sok esetben ugyanis az állag alatti struktúrát is ki kellett találni. Több esetben ugyanis a raktári nyilvántartások nem egyértelműen definiálták, hogy pontosan milyen rekordtípusnak felelnek meg az ügyirat fölött álló levéltári szintek. A besoroláson túl a hagyományos (papíralapú) segédletek tartalmát összehasonlítottuk az adatbázis tartalmával, és ahol számbeli eltérést tapasztaltunk, feloldottuk az anomáliát. Ez a gyakorlatban általában azt jelentette, hogy valamiért kevesebb leírási egység szerepelt az adatbázisban, mint a raktári nyilvántartásban; ilyenkor manuálisan vagy nagyobb számú hiányosság esetén betöltősablonnal felvettük és helyére tettük az addig hiányzó rekordokat,³⁸ ha pedig egy iratról két vagy esetleg több digitális leképeződés készült, azokat egyesítettük. E munka során tovább egységesítettük a leírási egységek (például dossziék) iktatószámainak írásmódját, illetve a hierarchiában megjelenő iktatószámok elől eltávolítottuk az állagokra vonatkozó információkat.

Miután az összes,³⁹ korábban létrehozott leírási egységet a helyére soroltunk, egy hierarchiaépítéssel kapcsolatos feladat maradt hátra: megírni minden addig felvett leírási egység teljes jelzetét. Az ÁBTL ugyanis az Elektronikus Levéltári Portálhoz hasonlóan egy rekordhoz kétféle hivatkozást használ: egyet, amelyet a hierarchiában mutat meg, és egy másikat, amelyet az adott leírási egység részletes nézetében, illetve a találati listákban jelenít meg. Előbbiben az ISAD(G) szabványnak megfelelően újabb szinten csak az újabb információt jeleníti meg, ami akár lehet csupán csak maga az iktatószám is. A másik pedig, amire „teljes jelzetként” utaltunk, az a levéltári iratanyag szabványos jelzete, ez minden esetben tartalmazza az országcódot (HU), az intézmény azonosítóját (ÁBTL), az adott levéltári törzsszámot,⁴⁰ alsóbb leírási egységeknél pedig tartalmazhatja a sorozat- és/vagy tételezszámot és az(ok) rövidített jelét (s./t.), valamint az irat iktatószámát. E teljes jelzeteket szintén SQL (Structured Query Language – Strukturált Lekérdezőnyelv) utasítással készítettük el a legmagasabb szintből kiindulva, a magyar levéltári hagyományoknak megfelelően.

³⁷ Egy- vagy kétszáz rekordnál a levéltáros még nekilát manuálisan a rendezgetésnek, de több ezer vagy tízezer rekord esetében más utat kell választani: az adatbázis nyelvén kell kérésünket megfogalmazni. Esetünkben SQL kódokat írtunk, hogyan is rendezze az adatbázis a rekordokat. Ennek során többségében levágtuk a „felesleges” karaktereket, majd kértük, hogy számként értelmezze a karakterláncolatokat. Ezt ugyan követte valamennyi manuális utómunka, de ez elenyésző erőfeszítés volt ahhoz képest, amit magával a programmal elvégeztettünk.

³⁸ A 2.7.1. állag alá tartozó Napi Operatív Információs Jelentések betöltő sablonjai például a Covid alatt készültek el home office-ban.

³⁹ Kevesebb mint 400 leírási egységet nem soroltak be, ami azzal magyarázható, hogy azokat korábban nem megfelelő (magasabb vagy alacsonyabb) leírási egység szintjén vették fel. Ez azért okozott problémát, mert a régi rendszerben nem volt lehetőség a rekordok szintjét megváltoztatni, így a helyzetet csak új rekordok felvételével és a kapcsolatok átkötésével lehetett volna megoldani. Azonban a legtöbb ilyen rekordhoz akár több ezer kötődő személyrekord is kapcsolódhatott, így ezeket a rekordokat az új rendszerben konvertáljuk majd át a megfelelő szintre és illesztjük be véglegesnek szánt helyükre.

⁴⁰ E levéltári szinteket a fentebb már említett 2017-es törvényi változást követően alakítottuk ki.

A leírási egységek kapcsán az iratok digitalizálásáról e tanulmányban nem lesz szó részletesen, azt azonban elárulhatjuk, hogy a tervek között szerepel a védendő adatokat nem tartalmazó iratok LIR-en történő megjelenítése.

A levéltár adatbázisának másik, értékes objektuma az iratokban megemlített személyek rekordjai. Jelenleg kicsit több mint egymillió személyrekord található az adatbázisban, ahol a jobb kereshetőség érdekében elvégeztük a legszükségesebb adattisztításokat. Elsőként azon személyek rekordjait vontuk revízió alá, akik esetében a születési vagy a halálozási dátumnál 1800.01.01. szerepelt,⁴¹ vagy a születési dátum – valamely hiba folytán – későbbi volt, mint a halálozási. Minden ilyen esetben a szükséges ellenőrzést és korrigálást a levéltár munkatársai manuálisan végezték. A levéltár érvényes adatrögzítési útmutatója szerint a személynevekhez járuló esetleges előtagok (dr., özv, ifj., id. stb.) a név után írandók. Számos esetben előfordult azonban, hogy azokat mégis a név elé vették fel a munkatársak. Ezeket az anomáliákat, illetve a rövidítések egységesítését is SQL utasításokkal javítottuk ki. Megkezdjük továbbá az iratokban szereplő személyek születési és halálozási helyének, valamint lakcímadatainak tisztítását is. A közeljövőben ugyanis e mezőket automatikusan kiegészülővé (autocomplete) szeretnénk tenni, ezzel is megkönnyítve a keresést. Az iratokban szereplő személyek neve és földrajzi vonatkozású adatai annyiféle variációban szerepel, hogy azok kezelését és visszakereshetőségét csak névterek alkalmazásával lehet majd kezelni.

Mindamellet, hogy a LIR-ben minden korábbinál jobban strukturált adatok keresésére van lehetőség, illetve magasabb szintű szolgáltatások is elérhetőek lettek, elkerülhetetlenné vált a megismerhetőségre vonatkozó jogok és az adatvédelmi problémák azonos módon való kezelése is.

Biztonság, jogosultsági szintek, „titkos” és publikus információk a LIR-ben

Kik és milyen mód(ok)on léphetnek be az adatbázisba és milyen adatokat láthatnak? Mivel a SpyOne leállítását nemigen lehetett tovább halogatni, ám a bevezetendő adatbázis adattartalma még bőven tartalmazott adattisztítási feladatokat,⁴² így a bevezetési célközönségül a szélesebb publikum helyett a tudományos kutatókat választotta a levéltár.⁴³

⁴¹ Ez a sztenderd dátum jelenik meg adatbevitelkor, pontosan azért, hogy egy esetleges ellenőrzéskor indikálja azt, hogy nem adtak meg dátumot. Érdekes megjegyezni, hogy a THInfo rendszerében csak nap pontosságú dátumot lehet megadni, ám az új rendszerben bevezették a hónap és az év pontosságút is.

⁴² Kereshetőségi, karbantartási szempontból is az a legkívánatosabb, ha egy adatbázis adattartalma a lehető konzervensebb, de egy folyamatos használatban lévő rendszerben az adattisztítás igazából sosem ér véget.

⁴³ A LIR bevezetésekor ezért sem volt semmilyen nagy sajtóesemény.

Biztonság

Az új rendszer élesítése előtt az ÁBTL minden aktív tudományos kutatóját, illetve minden SpyOne felhasználóját elektronikus levél útján tájékoztatta a SpyOne közeljövőben történő megszűnéséről, valamint arról, hogy annak funkcióját a LIR fogja átvenni. Az indulás napján 492 személy kapott olyan linket tartalmazó e-mailt, amivel lehetőségük volt 48 órán belül aktiválni a levéltár által elkészített profilját. A linkre történő kattintás és a profil aktiválásának menete (ma is) a következő: a LIR használati feltételeinek elfogadása után választani kell, miként kívánjuk véglegesíteni profilunkat. Választható egyrészt a Központi Azonosítási Ügynökkel (KAÜ)⁴⁴ történő belépés,⁴⁵ illetve autentikátor segítségével történő kétfaktoros azonosítás lehetőség is. Utóbbi esetben a kutató e-mail címe lesz a felhasználónév, míg a jelszógenerálás a következőképpen zajlik: a felhasználó az e-mailes linkre kattintva elfogadja az alkalmazás felhasználási feltételeit, majd válaszol a biztonsági kérdés(ek)re. Ezután a felhasználó adja meg az új erős jelszavát,⁴⁶ ezt követően egy Quick Response-kód (QR-kód) jelenik meg az oldalon, amelyet egy mobil eszközre előre telepített autentikátor programmal⁴⁷ kell beolvasni a társításhoz.⁴⁸ Ezután az autentikátor programból olvashatóak ki a második faktorként megadandó 6 jegyű TOTP (time-based one-time password) kódok, amelyek 30 másodpercenként frissülnek.⁴⁹

Joggal merül fel a kérdés (főként azokban, akik használták a SpyOne-t), hogy miért kell ennyire megnehezíteni a LIR-be⁵⁰ történő belépést? Egyfelől a SpyOne bevezetése óta jogszabályi változások⁵¹ történtek, illetve az új rendszerben több adat érhető el,

⁴⁴ Ez később kiegészült a Digitális Állampolgárság Program (DÁP) alkalmazással történő azonosítással.

⁴⁵ A KAÜ-s belépési mód évek óta bevált módon működik az Elektronikus Levéltári Portálon.

⁴⁶ A jelszó erősségre vonatkozó szabályok a LIR adott felületén a súgóban megtalálhatóak.

⁴⁷ A levéltár a Google Authenticator-t javallotta használni, de más, például Microsoft Authenticatorral is működik.

⁴⁸ A levéltár ügyfélszolgálatának munkatársai az indulás környékén számos olyan esettel találkoztak, amikor a kisebb digitális jártassággal rendelkező felhasználók nem értették, miért nem jelenik meg második belépés alkalmával is a QR-kód. Mint kiderült, ezen esetekben a QR-kód társításához nem az autentikátor programot, hanem egyszerűen az okostelefon kameráját használták. Ezen esetekben a kamera AI funkciója felismerte a kódban az összekapcsolásra vonatkozó utastást, automatikusan megnyitotta és társította is az autentikátor programot, majd megjelenítette a 6 számjegyű TOTP kódot, a felhasználó ezt beírta és sikeresen elindította az első munkamenetet. A második bejelentkezésnél azonban a LIR-rendszer nem ajánl fel QR-kódot, csak TOTP kódot kér, így a felhasználó megakadt a bejelentkezésnél.

⁴⁹ A sikeres kétfaktoros fiók beállítása után lehetőség van KAÜ-fiók társítására is. Azért is ajánljuk, hogy a felhasználó először ezt a belépési módot válassza és csak utána társítsa profiljához a KAÜ azonosítást, mert így, ha a KAÜ szolgáltatásai valamilyen okból nem lennének elérhetőek, akkor is be tud lépni.

⁵⁰ Bár a kezdeti elképzelés az volt, hogy egy oldalon valósulnak meg a nagyközönség által elérhető kereső és a profilokkal kapcsolatos adminisztratív funkciók is, de ez végül nem így történt. A nagyközönség által elérhető felületet a fejlesztők nevezték el LIR Online-nak, míg az adminisztratív felületet LIR admin-nak, ami csak a Levéltár IP címéről érhető el.

⁵¹ Például a 2003. évi III. törvény bizonyos rendelkezéseit módosította a 2017. évi XCIV. törvény, illetve az általános adatvédelmi rendelet (GDPR) is érvénybe lépett.

strukturáltabban, jobban kereshető formában. Másfelől a rendszer tervezésekor az információbiztonsággal megbízott vállalkozás⁵² magas (4-es) szintűnek ítélte meg annak kiberbiztonsági besorolását, a benne tárolt személyes és szenzitív adatok sokasága miatt. A követelmények szintjére lefordítva ez KAŰ integrációt vagy kétfaktoros azonosítás használatát írta elő. Szerencsénkre a magyar társadalom jelentős része⁵³ már rendelkezik KAŰ-fiókkal, és azt már nemcsak kormányhivatali ügyek intézésére használja. Az ÁBTL is készített iratbetekintéssel és kutatással kapcsolatos formokat (űrlapokat), amelyek KAŰ-s azonosítást követően tölthetők ki és nyújthatók be, ami helyettesíti a személyes azonosítást.⁵⁴ Bár korábban sok kétely merült fel a levéltár részéről, hogy esetleg ezeket használva majd nem akarnak az intézményhez fordulni az állampolgárok és a kutatni szándékozók, de végül az érintettek pozitívan álltak az ügyfélkapus megoldásokhoz.

A KAŰ ugyan elegendő lett volna a magyar állampolgársággal rendelkező tudományos kutatók kiszolgálásához, azonban gondolnunk kellett azokra a honfitársainkra is, akik nem rendelkeznek KAŰ fiókkal, illetve a külföldi kutatókra – elsődlegesen számukra alakítottuk ki a LIR-es kétfaktoros belépési módot.

De mi a megoldás az olyan kutatók esetében, akiknek nincs KAŰ-fiókjuk és nem rendelkeznek olyan okoseszközzel sem, amelyre autentikátor programot lehet telepíteni?⁵⁵ Számukra is létrehoztunk LIR-profilt, ők azonban csak a levéltár kutatótermében található számítógépekről tudnak belépni. A kutatóteremi terminálokon a LIR-felhasználók, ha megadják felhasználónevükhöz tartozó jelszavukat, egyből be tudnak lépni a rendszerbe, itt ugyanis nincs digitális második biztonsági faktor. E munkaállomások IP-címeit ugyanis kivételként kezeli a LIR, ezért nem kér sem autentikátor társítást, sem TOTP kódot. A második faktort ugyanis a kutatótermi felügyelő által történő „face to face” azonosítás helyettesíti, amit egyébként is elvégeznek a levéltárosok minden személyesen megjelenő kutató esetében.

Hozzáférsz az információkhoz

Mennyivel több információhoz férhet hozzá egy tudományos kutató az átlag állampolgárhoz képest? A tudományos kutatói jogkörrel rendelkező felhasználók a bejelentkezést követően minden leírási egységet és személyrekordot láthatnak, ezzel szemben

⁵² Az információbiztonsági feladatokat kezdetben a Kancellár.hu Zrt., majd a KÜRT Zrt. végezte.

⁵³ A KAŰ-t nagyobb számban először az aktív dolgozók kezdték el használni, miután annak integrációja megvalósult a Nemzeti Adó- és Vámhivatal rendszereivel.

⁵⁴ A szimpla ügyfélkapu 2025. január 16-i kivezetése és a Digitális Állampolgárság Program (DÁP) elindulása okozott némi fennakadást. A DÁP ugyan alkalmas volt már felvitt 4T adatok validálására, így a LIR-be történő beléptetés integrálása gond nélkül lezajlott, a probléma a DÁP-os autentikálással indított ügyintézésnél volt. Az alkalmazás ugyanis nem adta át és nem töltötte ki az ügyintézési formokat, illetve 2024 végén még nem rendelkezett tesztkörnyezettel sem, ami megnehezítette az integrációt.

⁵⁵ Akiknek nincs okostelefonjuk vagy arra nem akarnak TOTP alkalmazást telepíteni, azoknak a Veriflyr és TOTP.app kínál megoldást.

a bejelentkezés nélküli felhasználók és a magánkutatók⁵⁶ csak a publikusként megjelölt rekordokat. De melyek is ezek?

Az adatbázis-építés során minden leírási egységet és minden személyrekordot ellátunk azzal a minősítővel, amelyet a leírási egységeknél sorozatszintig publikusra állítottunk, minden más esetben nem publikusra. Számos iratanyag tárgya ugyanis neveket tartalmaz, amelyeket a személyes és különleges adatok védelme miatt nem tehetünk közzé. A levéltár azonban törekszik arra, hogy az átlagos érdeklődő a lehető legtöbb adathoz juthasson hozzá, ezért célul tűzte ki, hogy folyamatosan felülvizsgálja és publikussá teszi iratanyagainak metaadatait.⁵⁷ E publikusként megjelölt leírási egységek mindenki számára megjelennek a találati listákban, részletes nézetben minden metaadatuk olvasható. A leírási egységhez kapcsolt személyekből azonban csak azok a személyrekordok látszanak, amelyeknek lejárt a törvény által előírt védelmi ideje és a levéltár munkatársai azokat publikussá tették.

Az adatbázis 114 510 publikus személyrekorddal indult el, ez a szám a következő személyek halmazából tevődött össze: mindazok, akik a BM hivatalos alkalmazottai⁵⁸ voltak és az ÁBTL archontológiai adatbázisában⁵⁹ szerepelnek; vagy legalább 30 éve elhaláloztak, illetve amennyiben halálozási dátumuk nem volt ismert, de születési évüktől eltelt már több mint 120 év.⁶⁰

A rendszerben választható egyszerű és összetett keresési mód, személykereső, valamint a hierarchiaböngésző. Az intézmény aktuális fond- és állagjegyzékében a levéltári leírások hierarchikusan épülnek fel,⁶¹ s ezt a struktúrát tükrözi az adatbázis is. A megfelelő fond vagy állag megtalálása után annak tartalma sokszor a levéltári struktúra böngészésével tekinthető át a legjobban. Sorozatszintig mindenki megismerheti az itt közzétett adatokat és az adott szinthez tartozó segédleteket.⁶²

⁵⁶ A magánkutatókat még nem vettünk fel a rendszerbe, de ez a közeljövőben várhatóan megvalósul. Ezt követően az anonim felhasználók és a magánkutatók között a következő különbségek lesznek: utóbbiak hozzáférnek saját kutatásuk/kutatásaikhoz, a kosár funkcióhoz, illetve online olvashatják a számukra kiadott iratanyagokat. A kereséseik alapján megjelenő találati listák azonban nem foglalkoznak több adatot tartalmazni, mint az anonim felhasználókéi.

⁵⁷ Jelenleg a tételek átvizsgálása zajlik, amelyek nagy része (4898 tétel) a közeljövőben meg fog jelenni a publikus tartalmak között. A metaadatok után azt is célként fogalmazta meg a levéltár, hogy a publikusként megjelölt és digitalizált anyagokat online olvasásra is közzé fogja tenni.

⁵⁸ A „hivatalos alkalmazott” fogalmát lásd: 2003. évi III. törvény 1. §

⁵⁹ ÁBTL Archontológia (A letöltés ideje: 2025. május 22.)

⁶⁰ A 2003. évi III. törvény értelmében, ha a megfigyelt (érintett) halálozási éve nem ismert, a születési évét követő 91. év január 1-ét lehet adatait nyilvánosságra hozni. – 2003. évi III. törvény az elmúlt rendszer titkosszolgálati tevékenységének feltárásáról és az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára létrehozásáról. <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=a0300003.tv> (A letöltés ideje: 2025. május 11.)

⁶¹ A levéltár fondjainak és állagjainak kialakításáról részletesen lásd: Tóth, 2012: 1–10.

⁶² A publikus leírási egységek száma a közeljövőben várhatóan körülbelül 5000 tétellel fog bővülni. Ezek olyan publikus tartalmú leírási egységek, amik ez eddig csak a raktári nyilvántartásokban jelentek meg, de mivel a LIR ezekben a PDF-ekben nem keres, így úgy döntöttünk, hogy ezeket is nyilvánossá tesszük.

Az egyszerű keresés menü használatával (a keresőmezőbe írt kifejezéssel) szabad szavas keresést tudunk indítani. Keresendő kulcsszóként épp úgy megadhatunk személynevet, mint eseményt, tárgyszót vagy helyszínt. E keresés során a program a leírási egységek következő metaadatai között keres: „jelzet”, „tárgy”, „kivonat”, „irat évköre” és „téma évköre” mezők. A keresősávba beírt kulcsszavaknál alkalmazhatók a helyettesítő karakterek (* és ?), illetve a többszavas keresőkifejezés pontos keresésére szolgáló idézőjelek („ ”). Ezt az általános keresési formát első tallózáshoz ajánljuk. Ez a keresés több mező adataiban is keres, így lehetséges, hogy annak eredménye túlságosan széles spektrumú lesz. Ha ez bekövetkezik, akkor a találati listánkat a szűrők segítségével pontosíthatjuk.

Ha határozottabb elképzelésünk van arról, hogy hol és mit keresünk, akkor érdemes lehet az összetett keresést vagy a levéltári struktúra böngészését használni. Az összetett keresés során egy vagy több mezőben tudunk megadni keresőkifejezéseket,⁶³ ennek segítségével kereséseinket specifikussá tehetjük. Érdemes odafigyelni arra, hogy az egyszerű kereséssel ellentétben itt csak a megadott mezőben fut le a keresés, például: „jelzet”, „tárgy”, „évkör(ök)”, „település” metaadatokban. Tehát minél több adatot adunk meg a keresés elindítása előtt, annál pontosabb találati listát kapunk. A keresőmezők többsége szabad szavas keresést tesz lehetővé, azonban némelyik mező (például: „ország”, „megye”, „település”) választólistával segíti a kutatást.⁶⁴

A kapott találati listán szerepelnek a keresési eredményeink, amelyeket a bal oldali sávban elhelyezett szűrőkkel tovább árnyalhatunk. Ezek az úgynevezett dinamikus szűrők csak olyan szűrési feltételeket ajánlanak fel, amelyek megtalálhatók az adott találati halmazban. Ez a gyakorlatban azt jelenti, hogy a „település” szűrő például csak akkor ajánlja fel a Budapest kifejezést, ha a találati listánkban van olyan leírási egység, amelyben szerepel települési metaadatként „Budapest”.

A találati listát kétféle módon tudjuk böngészni: táblázatos, illetve részletes megjelenítési módban. Emellett le is tölthetjük az aktuálisan megjelenített oldal találatait, illetve különböző paraméterek szerint sorba is rendezhetjük keresésünk eredményeit.

A személykereső az összetett kereséshez hasonlóan akár több mező adatai alapján történő kombinált keresést is lehetővé tesz. Kereshető adatok: „név”, „anyja neve”, „születési név”, „a születés helye és ideje”, „foglalkozás”, korabeli „lakcím (település)”, illetve „a halálozás helye és ideje”. A többi keresési módhoz hasonlóan a védendő adatok (a publikus flagek) miatt a személykereső is eltérő eredményeket hoz ugyanarra a keresési kifejezésre annak függvényében, hogy azt tudományos kutatói vagy átlagos felhasználói jogkörrel végezzük el.

⁶³ Az összetett keresésnél éppúgy használhatók a helyettesítő karakterek és a keresést pontosító speciális jelek, mint az egyszerű keresés esetében.

⁶⁴ Az „ország” és „település” mezőben csak olyan lehetőségeket ajánl fel a rendszer, amelyek megtalálhatók az iratokban (a „megye” kereső csak Magyarország megyéit tartalmazza 1950 és 1990 közötti elnevezéseikkel). E mezők azonban a publikus felhasználók számára nem jelennek meg.

A két jogkör továbbá abban is különbözik, hogy ha egy adott személyrekord részletes nézetét egy tudományos kutató nyitja meg, akkor ő a részletes adatokon⁶⁵ túl látja azt is, hogy az adott illető melyik leírási egységekhez kapcsolódik.⁶⁶ A személykeresőt azért is tettük mindenki számára elérhetővé, mert abban bízunk, hogy ha valaki megtalálja saját magát vagy egy adott felmenőjét, akkor nagyobb valószínűséggel keresi meg a levéltár iratbetekintési kéréssel, hiszen már tudja, hogy megkeresése pozitív eredménnyel jár.

A fentieket összegezve arra a következtetésre jutunk, hogy a hagyományos kutatáshoz hasonlóan a LIR rendszerben is a tudományos kutatók férnek hozzá a legtöbb adathoz, hiszen ugyanazon jogszabályok vonatkoznak rájuk a kutatóteremben, mint a digitális térben. A digitális rendszerben az átlag állampolgár szélesebb körű megismerési lehetőségekkel rendelkezik, mint az analóg kutatás során, ez azonban nem a levéltár nagyvonalúságának, hanem a technológiai lehetőségeknek köszönhető.

Mi várható a jövőben?

A közeljövőben több új funkcióval bővül a LIR rendszere: minden regisztrált, aktív kutató láthatja majd aktuális és minden korábbi ÁBTL-es kutatását, korábbi iratkéréseit, új iratkéréseket adhat le és másolatokat rendelhet meg. A felsorolt funkciók az Elektronikus Levéltári Portálon már régóta elérhetőek, e területen az ÁBTL „csupán felzárkózik” az MNL és a BFL mellé. Az ÁBTL-nek miért csak most sikerül e szintet megugrania? – tehetjük fel jogosan a kérdést. A válasz abban rejlik, hogy az ÁBTL megalakulása óta biztonsági okokból a fő rendszerét offline környezetben működteti, ami eddig nem tette lehetővé a közel valós idejű ügyintézését. Ugyan több olyan oldalt is életre hívott, ami javított az információáramláson, ilyen volt a SpyOne és az e-kutatás⁶⁷ is, de ezek az oldalak adatokkal való feltöltése nem volt rendszeres, illetve előnyeiket csak a tudományos kutatók élvezhették.

A nagy változást a levéltár új adatbázisai, az ÁBTLInfo és a LIR, vagyis a belső és a külső adatbázis együttesen hozzák el, mivel ezeket a rendszereket úgy tervezték meg, hogy képesek legyenek adatsomagokat képezni és fogadni egymás, illetve az ÁBTL iktatórendszere, a DMS One között. A témában jártas olvasók jogosan jegyezhetik meg, hogy az adatsomagok átadása-átvétele nem számít nagy teljesítménynek, de akkor az ÁBTL miért ír mégis ennyire részletesen erről? Az ÁBTL adatszinkronizációja azért számít egyedinek, mert egy offline és egy online rendszer üzemeltetése zajlik párhuzamos, s mindkét rendszerben egymástól függetlenül keletkezik(het)nek új információk,

⁶⁵ A közeljövőben a további címadatokon túl a másodlagos születési és halálozási adatokat is reprezentálni szeretnénk.

⁶⁶ Publikus felhasználók számára egyelőre még azért nem érhető el a funkció, mert a számos leírási egység tárgya személyes adatot (nevet) tartalmaz, amit számukra nem mutathatunk meg, azonban ha csak az iratanyag jelzetét mutatjuk meg, az visszaszűrő hatást kelthet a felhasználókban.

⁶⁷ Cseh, 2021: 5–11.

amelyeket a másik rendszernek át kell adni.⁶⁸ Mivel a rendszerek egymástól teljesen elkülönülnek, így az adatmozgatást megelőzően a levéltár informatikusai létrehozzák az adatsomagokat, amelyeket egy adathordozó eszköz segítségével juttatnak el a célrendszerbe,⁶⁹ hogy oda is bekerüljön a friss információ.

A következőkben ismertetett funkciók azt követően válnak majd elérhetővé, hogy a levéltár az új belső rendszert élesre állítja. Ezt követően a kutatók időpontot foglalhatnak majd a kutatóterembe, iratokat kérhetnek ki és tekinthetnek meg, valamint reprográfiai megrendeléseket is leadhatnak majd. Az iratkikérés funkció a levéltár szolgáltatásai között nem számít újdonságnak, hiszen az jelenleg is elérhető az ÁBTL e-kutatás oldalán. Gyakorlatilag az e-kutatás iratkikérés és iratmegtekintés funkciója költözik majd át a LIR-be, ahol azonban már nemcsak dosszié/ügyirat szintű leírási egységeket kérhetünk ki, hanem tétel- és annál alacsonyabb szintű iratanyagokat is. A leadott iratkérések kérőlapokként a „kutatásaim/kéréseim” menüpontban is megjelennek, ezek státuszállapota is segíti majd a kutatókat. Az iratkérésről és a másolatmegrendelésről automatikus e-mailes visszaigazolást is küld majd a rendszer, így a felhasználó nyomon tudja követni, hogy pontosan mit és mikor rendelt meg. Az eddig csak papíralapon kérelmezhető hálózati azonosítási kérelmek⁷⁰ elektronikus leadására is lehetőség lesz a LIR-ben.⁷¹

Az integrált rendszer előnye,⁷² hogy sokkal kényelmesebb lesz egy felületen iratot keresni, kosárba⁷³ helyezve kikérni,⁷⁴ majd ugyanezen a felületen elolvasni a digitalizált anyagot, a jelenlegi fragmentált helyzethez képest. Szembetűnő különbség lesz továbbá, hogy amint az iratolvasás a LIR-be kerül, egy kutatásnál egy időben maximum 25 leírási egységet⁷⁵ (digitalizált és papíralapú iratanyag együttesen) lehet kikérni. Ezzel arra

⁶⁸ Például míg a belső rendszerben a levéltár munkatársai személyrekordokat vagy leírási egységeket vizsgálnak be/módosítanak, addig a külső rendszerben a kutatók adnak le különböző kéréseket.

⁶⁹ A rendszer gördülékeny működéséhez napi két adatszinkronizációt terveztünk be.

⁷⁰ Ezen kérelem során a kérelmező megismerheti az érintett (megfigyelt) személyről jelentő hálózati személyi kilétét, amelyet az érintett állampolgárokon túl a levéltárban kutatók is elérhetnek, amennyiben a kért azonosítás illeszkedik kutatási témájukba. A kérelmek megválaszolásakor a levéltár az általa kezelt iratok alapján megkísérli azonosítani a hálózati személyt. Ha az azonosítás egyértelműen elvégezhető, a levéltár kiadja a kérelmező számára a hálózati személy azonosításához szükséges iratok másolatát.

⁷¹ Kapacitási okokból egy kutatáson belül egyszerre két formanyomtatvány adható le, és ameddig ezeket nem válaszolják meg, addig újabb ilyen kéréseket nem lehet leadni.

⁷² Hasonló integrált rendszer volt a Magyar Levéltári Portál elindulása is. Toma, 2022: 72–74.

⁷³ A rendszerben számos olyan rekord található, amely olyan iratanyagot jelöl, amely nem került vagy már nincs a nevezett iratórőzben, vagy tudjuk róla, hogy 1990 előtt megsemmisítették. Ezen iratokat is rekordként rögzítette adatbázisába a levéltár, hogy ezzel is segítse az állambiztonsági szervek irattermelésének megértését. Hisz ezen hagyományos vagy „analóg” iktatókönyvekben rögzített információk is adategyüttesnek számítanak, és az iratok szempontjából csak az a lényeges, hogy azokat az adott szerv egyszer életre hívta. Lásd: Bényei, 2022: 156. Ám ezek a megsemmisített vagy nem tisztázott hollétű iratanyagok nem helyezhetők kosárba, így nem is kérhetők ki.

⁷⁴ Az ügyiratdarab szinten még nem feldolgozott anyagokat szabad szöveges kérésként lehet majd kikérni.

⁷⁵ Ez a levéltár által nyújtott alapszolgáltatás által kikérhető mennyiség. Középtávon ezt fizetős csomagok megvásárlásával lehet majd növelni.

próbáljuk sarkallni a kutatókat, hogy a kutatótermi kikéréshez hasonlóan adják vissza⁷⁶ a már nem használt digitális kutatói példányokat.⁷⁷ Ez ugyanis nemcsak információbiztonsági kockázatot jelent, de hosszú távon tárhelyszolgáltatási problémákat is okozhat. A kiadandó digitális kutatói példányokat minden kutatónak minden egyes esetben külön fogjuk létrehozni, 4T⁷⁸ adataikkal titkosítjuk, s egy központi fájlserveren helyezük el, amivel a rendszer biztonságát kívánjuk erősíteni. Ezáltal, ha egy hacker betörne az oldalra és sikeresen lelopna egy tetszőleges fájlt, annak feltörésével igencsak meggyűlne a baja. Hiszen a fájlserveren⁷⁹ csak egy hivatkozást találna, amiből nem derül ki, hogy az melyik kutatáshoz és kutatóhoz tartozik, a kutató személye ismeretének hiányában pedig a 4T-s titkosítás feloldása is igencsak nehéz lenne.

A rendszer biztonságának növelését szem előtt tartva minden felhasználó esetén IP-cím figyelést építünk be. A nevezett szolgáltatás figyel a felhasználó bejelentkezéseit és bejelentkezési kísérleteit, ha pedig az addig a megszokottaktól jelentősen eltérő IP-címről történő vagy túl sok sikertelen bejelentkezési kísérletet tapasztal, akkor a veszélyről e-mailben értesíti közvetlenül a felhasználót és javasolja a jelszóváltoztatást.

A felsorolt újítások előtt azonban a levéltár már 2025. január 1-től megvalósította a LIR-es profilokon keresztül történő látogatói jegyek vezetését, illetve figyelmezteti a kutatókat a támogatói állásfoglalásuk/állásfoglalásaik⁸⁰ lejártára.⁸¹ Erre a lépésre azért is volt szükség, mert a digitális kutatások térnyerésével az intézmény azzal találta magát szemben, hogy növekszik azon kutatóinak száma, akikkel sosem találkozott.

Alapvetően örömdetesnek tartjuk, hogy erre a technika lehetőséget adott, azonban a levéltárnak a kutatás szavatolásán túl más kötelezettsége is van, nevezetesen az, hogy a kutató részére látogatójegyet kell kiállítania.⁸² Az 1995. évi LXVI. törvényt akként is lehetne értelmezni, hogy a közintézmény eleget tesz a jogszabálynak azzal, hogy minden kutatónak kiállítja a látogatói jegyét és az át nem vett okmányokat tárolja. Ezzel ellentétben az ÁBTL igyekszik eleget tenni a 20 éves levéltári törvény szellemiségének és azt a 21. század eszközeivel betartani. A törvény megalkotásakor levéltári kutatás csak a kutatótermekben volt lehetséges, a kutatás folyamatosságát a levéltárak a kutató

⁷⁶ Automatizált folyamatoknak köszönhetően a rendszer automatikusan visszaveszi azon iratanyagokat, amiket a kutató 365 napon belül nem adott vissza.

⁷⁷ Az ÁBTL E-kutatás oldalon nem lehet iratanyagot visszaadni.

⁷⁸ Egy természetes személy azon adatai (név, anyja neve, születési hely, születési idő) amely alapján beazonosítható. <https://lexikon.uni-nke.hu/szocikk/termeszetes-szemelyazonosito-adat/> (A letöltés ideje: 2025. június 18.)

⁷⁹ A magán- és tudományos kutatókon túl az állampolgári betekintési kérelmekre adott válaszok (digitális iratmásolatok) is egy hasonló fájlserveren keresztül jutnak majd el a kérelmezőkhöz. Az eredeti koncepcióban az ő anyagaikat is a LIR-en keresztül szolgálták volna ki.

⁸⁰ A Levéltári Kollégium 2024-ben határozott arról, hogy a támogatói nyilatkozatok a kiállítást követő harmadik év végéig érvényesek.

⁸¹ Mivel a kutató profilja a különböző kutatásaiból nyeri jogkörét, így azt állítottuk be a rendszernél, hogy a tudományos kutatásoknál figyelje a támogatói nyilatkozat lejárat dátumát, s három hónappal a lejárat előtt küldjön egy automatikus emlékeztető e-mailt.

⁸² 1995. évi LXVI. törvény a köziratokról, a közlevéltárakról és a magánlevéltári anyag védelméről. <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=pp500066.tv>. (A letöltés ideje: 2025. május 11.)

jelenlétét regisztrálva (kutatónapló) tudták nyomon követni. E jelenlét ma is mérhető, de növekszik azon esetek száma, amikor a kutatói tevékenység csak a digitális aktivitásban valósul meg: a kutatótermi papíralapú segédletek lapozgatását felváltotta⁸³ az adatbázisokban való böngészés. E megváltozott kutatói szokásokra a levéltáraknak is reagálniuk kell, így tesz az ÁBTL is.

Összességében elmondható, hogy az elmúlt évtizedben a hazai levéltárak, a nemzetközi tendenciákkal összhangban, fokozottan törekedtek a digitalizációra és az online adatközlés fejlesztésére, amiből az ÁBTL sem maradt ki. A LIR révén a történész szakma és a magyar állampolgárok egy olyan eszközhöz jutottak, amely számos forráshoz és információhoz biztosít hozzáférést, elősegítve a 20. századi magyar történelem jobb megértését. Egy adatbázis fejlesztése és üzemeltetése számos szakmai és adatvédelmi kihívást vet fel, amelyekre az adott levéltárnak hatékony és megalapozott válaszokat kell adnia. Az elkövetkező időszakban elengedhetetlen lesz a levéltári szolgáltatások folyamatos fejlesztése, amelynek során az iratőrzőknek egyensúlyt kell teremteniük a kutatói és állampolgári igények kiszolgálása, valamint az adatvédelem között.

Szakirodalom

- Bényei, 2022 = Bényei Balázs: Az irat fogalmának alakulása a 19. századtól napjainkig. *Levéltári Közlemények*, 2022. 1. sz. 143–156.
- Cseh, 2021 = Cseh Gergő Bendegúz: E-kutatás a titkosszolgálati levéltárban. *Levéltári Szemle*, 2021. 4. sz. 5–11.
- Cseh, 2022 = Cseh Gergő Bendegúz: Levéltár Covid idején. Járványkezelés, szolgáltatások, ÁBTL. *Levéltári Szemle*, 2022. 2. sz. 5–11.
- Damásdi, 2020 = Damásdi Zoltán: Digitalizálás és e-kutatás a Pécsi Egyházmegyei Levéltárban. *Levéltári Szemle*, 2020. 4. sz. 60–63.
- H. Hubert, 2022 = H. Hubert Gabriella: Integráció és szinergia egyházi közgyűjteményben – Evangélikus Országos Gyűjtemény 2017–2022. *Könyvtári Figyelő*, 2022. 4. sz. 576–581.
- Kohút–Laczlavik, 2019 = Kohút Sára – Laczlavik György: A scopeArchiv öt éve a Magyar Nemzeti Levéltárban. *Levéltári Szemle*, 2019. 1. sz. 39–60.
- Karlinszky, 2020 = Karlinszky Balázs: A felzárkózás sajátosságai. Digitalizálás a Veszprémi Főegyházmegyei Levéltárban. *Levéltári Szemle*, 2020. 2. sz. 5–17.
- Kovács, 2022 = Kovács Eleonóra: A Magyarországi Evangélikus Egyház levéltárai. Magyarország levéltárai. Szerk.: Hermann István., Bp., 202. 122–131.
- Lakatos, 2020 = Lakatos Andor: Digitalizálás és e-kutatás Kalocsán (2009–2019). *Levéltári Szemle*, 2020. 1. sz. 40–66.

⁸³ Sok esetben az adatbázisok valóban képesek voltak felváltani a papíralapú segédletek nagy részét, de számos olyan is előfordul (például a személyes adatok védelme miatt), amikor nem minden segédlet került be egy adatbázisba, így az ott szereplő információkhoz a kutató csak személyesen juthat hozzá.

Mózessy, 2020 = Mózássy Gergely: Digitalizálás és online kutatási lehetőségek a Székes-
fehérvári Püspöki és Székeskáptalani Levéltárban. Levéltári Szemle, 2020. 4. sz.
52–59.

Papanek, 2020= Papanek Ferenc: Digitalizálás és honlapkészítés a Váci Püspöki és
Káptalani Levéltárban. Levéltári Szemle, 2020. 3. sz. 63–72.

Tóth, 2012 = Tóth Eszter: Iratbeszállítás, rendezés, segédletkészítés a levéltárban (1997–
2012). Betekintő, 2012. 3. sz. 1–10. [https://www.betekinto.hu/sites/default/files/
betekinto-szamok/2012_3_toth_0.pdf](https://www.betekinto.hu/sites/default/files/betekinto-szamok/2012_3_toth_0.pdf)

Toma, 2022 = Toma Katalin: Megújult a Magyar Levéltári Portál. Levéltári Szemle, 2022.
2. sz. 72–74.

Székely, 2017 = Székely Iván: Do Archives Have a Future in the Digital Age? Journal of
Contemporary Archival Studies. 2017. Vol. 4. Article 1. 10–16.

Felhasználtuk továbbá az ÁBTL honlapján, a LIR-en, valamint az említett adatbázis-
és egyéb portálokon (Matricula, ELP, Hungaricana, AOL, Öskereső) található infor-
mációkat is.

Aki a szívében örökre levéltáros marad

Interjú prof. dr. Lácza Magdolnával

Beszélgetőtárs: Kujbusné Mecsei Éva

A levéltáros életpályákat felvázoló interjúsorozat következő része prof. dr. Lácza Magdolnát, történészt, egyetemi tanárt mutatja be, aki tudományos pályafutásának egy jelentős szakaszát (1975–1984) töltötte levéltárosként a Szabolcs-Szatmár Megyei Levéltárban.

KMÉ: Kedves Magdi! Régóta ismerjük egymást, hiszen a levéltár kutatótermében te vagy az egyik leszorgalmasabb kutató, de rendszeresen hallhatjuk érdekes előadásaidat, kiadványainkban olvashatjuk forrásalapú tanulmányaidat, találkozunk veled rendezvényeinket, szakmai egyesületek programjain és 2023-ban neked ítéltük oda a Balogh István-emlékérmét. Történész is vagy, tanár és tudmányszervező is, a Nyíregyházi Egyetem jogelődjében a te feladatod volt a Gazdaság- és Társadalomtudományi Kar megszervezése, irányítása. Szakmai életeredől megosztottál már velünk néhány tanulságos történetet a 2022. évi nőnap online beszélgetős programunkon. Most a nyíregyházi levéltárról kérem, hogy idézd fel az emlékeidet. Mit jelent neked a levéltár?

LM: Egy ilyen kérdésre lehet röviden és akár egy monográfiával is válaszolni. Most azonban egy interjúhoz illően megpróbálom összefoglalni az emlékeimet, a pályámat meghatározó viszonyomat a nyíregyházi levéltárhoz. Így, kisbetűvel, mert a levéltárra nem intézményként gondolok, hanem mint a befogadás, az érdeklődésem kiteljesedésének az otthonára.

KMÉ: Mi volt az az életre szóló élmény, amely elszakíthatatlan szálát fűzött közéd és az intézmény közé?

LM: A nyíregyházi Zrínyi Ilona Gimnázium második tanulójaként beiratkoztam a történelem szakkörbe, ahol Horváth Sándor tanár úr szinte mindenkinek egyéni feladatokat adott, és még ebben az évben (1967-ben) kijelölt, hogy képviseljem egy városi vetélkedőn az iskolánkat. Kb. egy hét volt a felkészülésre, adott szakirodalmat, és elmentem a versenyre. Ez fordulópontot jelentett az életemben, mert a zsűri elnöke Hársfalvi Péter, a történelem tanszék vezetője volt. A versenyt megnyertem, ami visszatekintve talán nem is volt olyan nagy kihívás, de akkor három ember figyelme, érdeklődése fordult felém: Horváth Sanyi bácsié, Hársfalvi tanár úré, akik elhatározták, hogy bekísérnek a levéltárba, hogy bemutassanak Balogh István igazgató úrnak. Ettől kezdve tanulmányaim, életem minden mozzanatában ennek a három embernek a véleménye volt az útmutatóm, a támaszom. A tanárain szigorúak, következetesek voltak, sok feladatot adtak, de már azon a nyáron külön kisasztalom volt az akkor a megyeházán működő levéltárban, ahol Pista bácsi időnként megnézte, hogy mit emeltem ki az éppen elémtett forrásokból. Magával vitt a raktárakba, ha iratot keresett, elmagyarázta, miért ilyen

a raktár rendje, ki volt az első rendszerező levéltáros. Ez az ókori görög iskolára emlékeztető, kérdezz-felelek oktatás aztán mindvégig megmaradt közöttünk, aminek nagyon sokat köszönhetek. Nemcsak tényeket tanultam, hanem a gondolkodás fegyelmét is. Az akkori munkatársaktól, főleg Szkítha Katika nénitől is sokat tanultam. Az ő feladata volt a belső rend és a hivatali teendők felügyelete, ellátása. Az anyakönyvek titkos kezelését akkoriban nem értettem, de ahogy feltárultak azok az ártó intrikák, amelyekhez némely „kutatók” itt szerettek volna bizonyítékokat találni, megértettem a kutathatóság különleges elbírálását. Katika néni megismertette velem azokat az ügyeket, amelyek miatt nemcsak kutatók keresték fel a levéltárat mint bizonyító iratot őrző megyei hivatalt, és azokat a tisztviselőket is, akik a közigazgatás egy-egy ágát felügyelték, hiszen akkor egy épületben dolgoztak a levéltárosokkal. Különleges volt a Nyíregyháza város levéltárának, illetve néhány sajátos tárolást igénylő fondnak (például térképek, tervrajzok gyűjteménye) a városház alagsorában lévő raktára is, ahová Bodnár Sándorral mentem el néhányszor. A különösen impozáns, fából készült polcrendszerrel szedte le például azokat a tervrajzokat, amelyek a város legszebb épületeihez készültek. Külön érdekessége volt ennek számomra, hogy az egykori városi mérnök, a tervrajzok felelőse, többnek a készítője, idős, vagy ahogy magát régész fiától megkülönböztette, Dienes Ö. István járt a levéltárba, és időnként Pista bácsival igen érdekes beszélgetést folytattak, aminek fűltanúja lehettem. Tanyik Feri bácsi, aki raktáros volt, a borbányai szőlőtermesztésről és borkészítésről szeretett velem beszélgetni, és kedveskedésének jele volt, hogy megkínált a borával, ami hasonlatos volt ahhoz, amiről joggal írta Krúdy, hogy nyíri vinkó.

A levéltári személyzethez ekkoriban kevesen tartoztak, mindenki sikert jót kapcsolatot kialakítanom, igaz, itt csak externista, azaz bejáró gimnazista voltam. Szinte természetes volt, hogy az érdeklődésem a helytörténet felé fordult.

KMÉ: *Egyenes út vezetett a történelem szakra?*

LM: Közeledett a továbbtanulás, és az nem volt kétséges, hogy a történelemtudomány lesz a fő cél. Először azt reméltem, hogy az a tény, hogy negyedikes koromban, 1969-ben eljutottam a televízió Ki miben tudós? vetélkedőjének a döntőjéig, majd segíti a választásomat. Csakhogy ebben az évben nem indult az egyetemeken sem történelem–magyar, sem levéltár szak. Így lettem a Nyíregyházi Főiskola magyar–történelem szakos hallgatója. Most már tudom és kijelenthetem, hogy az oktatóim felkészültsége kimagasló volt. Ha egy kicsit cinikusnak is hangzik, de egy keserű igazság mégis van abban, hogy az „októberi sajnálatos események” – ahogy akkor az 1956-os eseményeket emlegettük – következtében tanáraim jelentős része itt talált menedéket, mintha egy belső internálás kiemelt helye lett volna mind a magyar, mind a történelem tanszék. Amiből az is következett, hogy nagy tudású, nagy tekintéllyel és kapcsolatrendszerrel rendelkező vezető tanáraim voltak, akik hasonló mentalitású kezdő oktatókat kerestek maguk mellé. Hársfalvi Péter korábban volt a megyei levéltár igazgatója, és elvárta, hogy a hallgatói is elsajátítsák a forrásalapú történetsszemléletet. Ekkoriban kaptam tőle feladatként, hogy nézzem meg, milyen jobbgylázadások voltak 1848-ban Szabolcs vármegyében, így hát el sem szakadtam a levéltártól. A legnagyobb a máriapócsi zendülés volt. Amikor a bíróság előtt a zendülők vezetője arra panaszkodott, hogy olyan

kevés földjük van, amin még a kovásznak való is alig terem meg, nekem feltűnt, hogy nem jobbágy volt az illető – ezt az embert nemes Ary Mihálynak hívták. Ez volt az a pillanat, amikor az érdeklődésem a kisnemesség felé fordult, akikről alig tanultunk, amit hallottunk, az is csupa negatívum volt. De ez nem érdekelt, mert tudtam, hogy a Rétköz minden falujában még a tsz-szervezéskor és után is tudták, kik voltak valaha „tekintetesekek, nemzetesekek”. Érdekelt, hogy kik voltak, mi bizonyítja nemességüket, hogy éltek, miként adták át nemesi tudatukat örököseiknek, szóval minden. Erről pedig országosan is a leggazdagabb levéltári források a mi levéltárunkban találhatóak.

KMÉ: *Nyilvánvaló volt számodra, hogy levéltáros leszel, vagy csábított a katedra is?*

LM: Az 1973-as év nagy változást hozott mind a levéltár, mind az én életemben. Ekkor dőlt el, hogy új épületbe költözik a levéltár, nevezetesen a Jósza András Múzeummal együtt a Benczúr tér sarkán megüresedő volt „párházba”. Ennek részleteit a dokumentumok jobban megőrizték, mint az én emlékezetem, de nyilvánvaló volt, hogy a feudális és polgári kori iratoknak is szűknek bizonyult már a hely, és rövidesen lejárt a háború utáni iratképzők fontos dokumentumainak a levéltárba adási határideje. Szerencsére Balogh Pista bácsi elég rutinnal rendelkezett az iratok mentésében, hiszen 1944-ben szatmári főispánként mentette a levéltári anyagokat, aztán a debreceni Déry Múzeum igazgatójaként is szerzett tapasztalatot a közgyűjtemény értékmegőrzésében. Szerencsére a szabolcsi feudális irategyüttesnek fennmaradtak a 18. századból való – Schemberger Ferenc általi rendezés – segédletei, amelyhez ragaszkodtak a költözés előkészítésekor is. Az új salgó típusú polcok és a tágasabb raktárak feltöltéséhez viszont szakemberek kellett volna, de csak két új embert tudtak ekkor felvenni, Veczán Károlynét, Évát, aki az ügyviteli feladatokat kapta meg, de sokat segített az új levéltár kialakításában is. A másik munkaező Németh Kálmánné, Andrea volt, akinek előtte nem voltak munkatapasztalatai, a fővárosból költöztek Nyíregyházára, mert a férje a főiskola ének tanszékén kapott állást. Őt kifejezetten raktárkezelőnek vették fel, viszont előírták számára a történelem kiegészítő egyetemi szak elvégzését.

Én ekkor nem jöhöttem számításba, még utolsó éves hallgató voltam. Mégis közel maradtam a levéltárhoz, szabadidőmben bementem, bár a cipekedésben nem vettem részt. Az utolsó félévem megkezdésekor azonban megkeresett egy volt általános iskolai tanárom, hogy egy magyart és történelmet tanító kolléganőjük betegsége hosszas kezelést igényel, és helyettesíteni kellene a mezőgazdasági szakiskolában, kiváltképp azért, mert emelt szakképzési szakokon a történelem záróvizsgatárgy volt. A főiskola főigazgatójától kikértek, ami azt jelentette, hogy maradtam nappali tagozatos hallgató, de teljes óraszámban tanítottam a kertészeket és henteseket.

Megszerettem a tanítást – bár kezdetben nehéz kihívás volt –, és máig szép emlékeket őrzök, szívesen találkozom akkori tanítványaimmal, de tudtam, hogy nem maradok itt sokáig, vagy azért, mert lejár a helyettesítési idő, vagy én lépek tovább. Amikor elvállaltam ezt az állást, volt egy feltételem: kapjak ajánlást a továbbtanulásomhoz. Ez ma már magyarázatra szorulhat, mert hiába lett jeles a diplomám, kaptam díjat a TDK-n, az akkori felvételi szabályok szerint igazolni kellett, hogy munkahelyi érdek az, hogy képezhessem magam. Így megszakítás nélkül folytattam a történelem kiegészítő egyetemi szakon

a tanulmányaimat. A Debreceni Egyetem történelem tanszékén nagyon sok jó tanár volt, az egykori Szabó István-tanítványoktól sok mindent kaptam. Elsősorban Orosz Istvántól, Rácz Istvántól, Irinyi Károlytól, de a fiatalabbaktól is. Volt, akiket már ismertem korábbról, mert Hársfalvi tanár úr meghívta őket egy-egy előadásra, vagy kutattak a levéltárban, és hallottam Szabó Istvánról Balogh Pista bácsitól is. Nekem követendő példaként maradt meg az, hogy a magyar parasztság kutatóinak azt a körét ismerhettem meg, akik új történelmi módszerekkel, esetenként a kirekesztés veszélyét is vállalva, a források megszólaltatásának legjobbjai voltak. Ekkor évfolyamtársam volt Némethné Andrea, aki a levéltári költözés végére már kismama lett, és rövidesen vissza is költöztek a fővárosba.

A nagy fordulatot 1975 augusztusa hozta számomra. Ekkor már új igazgatója lett a levéltárnak, dr. Gyarmathy Zsigmond, de Balogh Pista bácsi nyugdíjasként rendszeresen átjárt Debrecenből még hosszú éveken keresztül. Engem ekkor ő és Horváth Sanyi bácsi ajánlott az új igazgató figyelmébe, és egy héttel az iskolakezdés előtt kaptam egy telefonhívást, hogy szeretne megismerni. Sanyi bácsi azt is elárulta, valószínű, állást fog ajánlani. Ez meg is történt, szeptemberben már a levéltárban kezdtem. Pályám talán legszebb és legnehezebb évei következtek.

KMÉ: *Milyen volt akkor a nyíregyházi levéltár? Milyen kihívások vártak?*

LM: A Benczúr tér 21. ekkor még csak a levéltár címe volt, viszont kezdődött a munkaszobák kialakítása, a kutatószolgálat megszervezése, az új vezetés koncepciójának a megvalósítása, amiben aktívan részt vehettem. Gyarmathy Zsigmond a járási közigazgatásban szerzett vezetői tapasztalatokat, így számára a levéltár nemcsak a történelmi értékű források otthona, a tudományos kutatás műhelye volt, hanem a közművelődés egyik központjává is akarta fejleszteni, amit akkor új irányzatként támogatott a hivatalos politika is. Ebben a munkában én nagy feladatokat és elég nagy önállóságot kaptam, támaszom volt Balogh Pista bácsi, ráadásul ő volt a szakmai felügyelettemmel megbízva.

A titkárság szobájától balra lévő kis szobát kaptam, jobbra pedig egy kisebb helyiségen át lehetett az igazgató irodájához eljutni. A szobámban viszonylag kevés időt töltöttem, mert munkaköröm szerint a kutatószolgálat kialakítását, működtetését kellett megoldani. Szép emlék, hogy Veczánné Évikével kiválasztottuk a szőnyeget, a székeket, az asztalokat, Pista bácsival megterveztük a könyvtár elhelyezését, és vártuk az első kutatókat. Rövidesen nagy forgalmú helyé váltunk. Érdekes fejezete ez a város művelődéstörténetének, mert több olyan esemény, kezdeményezés indult, ami részint a várostörténeti kiadványokat eredményezte, részint a város történetében jelentősebb események (pl. örökválság) évfordulója kapcsán rendezett konferenciák kutatóit, előadóit vonzotta a levéltárba. A Magyar Tudományos Akadémia kutatói közül többen megfordultak itt, a kuruc korról foglalkozó neves tudósok és az ekkoriban megjelenő nyolckötetes magyar történet számos szerzője is jelezte, hogy mit szeretne megnézni az irataink közül. A főiskola oktatói közül ebben az időben többen igyekeztek tudományos fokozatot szerezni, néhányan a magasabb, a kandidátusi tudományos címet tűzték ki kutatásuk céljaként. Mindez azt jelentette, hogy napi kapcsolatba kerülhettem a magyar tudományos élet legrangosabb képviselőivel, aminek során a néhány perces beszélgetés is felért egy-egy szemináriummal. Ha már a szemináriumnál tartunk, 1976-ban befejeztem a Debreceni

Egyetemen a történelem szakot, és már küldhettem is a diplomámat az ELTE felvételi irodájára, ahol hosszú évek után ismét indult levéltár szak levelező tagozaton. Úgy éreztem, hogy nagyon szerencsés vagyok, hiszen így már a harmadik diplomámmal valóban alkalmas leszek a történeti források védelmére és feldolgozására. Ráadásul az ország szinte minden levéltárából voltak fiatalabb-idősebb csoporttársaim, így a magyar levéltári hálózat minden eseményéről voltak információim.

A kutatószolgálat mellett ekkor a levéltári közművelődés kínálataként megszerveztük a levéltári honismereti szakkört. Ennek vezetését én kaptam feladatul. Nagyon érdekes és egyben kihívást jelentő munka volt ez, hiszen a tematikát úgy kellett összeállítani, hogy lássanak is forrást a résztvevők, de kárt ne tegyenek bennük. A kivetítés, a másolatkészítés ekkor még nagyon kezdetleges volt, leginkább a mikrofilm vagy a fénykép jöhetett számításba. Pár évig vezettem ilyen szakkört, főleg a Zrínyi Ilona Gimnázium tanulói jöttek, akik közül többen a pályán maradtak. A legismertebb közülük Vinnai Győző, aki nemcsak országgyűlési képviselő lett, hanem a történelem tanszék főiskolai docense is a Nyíregyházi Főiskolán. (Ma egyetem. A szerk.) Fogadtunk ezenkívül általános iskolai szakkörösöket is, akiknek a tanáraival egyeztetünk, és levéltári foglalkozásokat tartottunk közösen. Ennek a honismereti munkának a hírére – kétségtelenül az igazgató kezdeményezésére – lehetőséget kaptam, hogy egy középiskolai közgyűjtéményi-levéltári fakultáció anyagának a kidolgozásában részt vehessek Schneider Miklóssal, a Nógrád Megyei Levéltár igazgatójával együtt. Az anyag elkészült, indult fakultáció Salgótarjánban és Nyíregyházán, de a kolléga viszonylag fiatalon hirtelen meghalt, a fakultáció pedig csak egy kurzust ért meg ebben a formában, később kimaradt a középiskolák ajánlásából.

KMÉ: *Volt-e tudományos munkára, publikációra lehetőség?*

LM: A Nyíregyházi Kiskönyvtár, a Jósza András Múzeum évkönyvei, a Szabolcs-Szatmári Szemle szerzői zömmel helyi kötődésű szakemberek voltak, és Gyarmathy Zsigmond felismerte, hogy jó lenne, ha a levéltárnak is megjelenne kiadványa. Előbb kis módszertani füzetekkel próbálkoztunk, amelyek tartalmuk szerint is újszerűek voltak, de sokkal fontosabb lett, hogy a későbbi kiadványaink egységes borítótervét először ezeken jelentettük meg. Dienes Ö. István, akit már említettem, hogy kiváló mérnöke volt Nyíregyházának, nagy lelkesedéssel tervezett a levéltárhoz illő klasszikus formájú külső réztáblát a bejáratához, amelynek képe került az első levéltári kiadványok borítójára.

Gyarmathy Zsigmond elsősorban a honismereti munka mellett a termelészövetkezetek krónikása akart lenni, így a levéltár első kiadványa a Szabolcs-Szatmár megyei Honismereti Diáktábor módszertani levele címen jelent meg, amelyben több előadás anyaga olvasható. Ebben a sorozatban én önállóan készíthettem egy füzetet: Thököly-iratok a megyei levéltárban címmel. Ennek újszerűségét az adta, hogy a forrásfeldolgozás, átírás igazi levéltárosi kihívás volt, és lehetőséget adott az oktatásban való hasznosításra is. A levéltár első jelentős tanulmánykötete 1979-ben jelent meg, Szabolcs-Szatmár megyei helytörténetírás I–II. címmel. Ma is úgy érzem, hogy az ebben megjelent tanulmányom, A szabolcsi nemesség rétegződése 1797-ben, már elérte azt a szakmai színvonalat, amit a helytörténetírás, a forrásalapú történetírás nagy elődei, Szabó István, Mályusz Elemér,

Hajnal István tanított az én tanárainknak, és amit később a Hajnal István Kör alapítói között később én is követtem. A levéltárban sikerült először olyan tanulmányt megírnom, amelyet szerettem volna, amelynek témája országosan újak számított, és amely megalapozta a doktori disszertációm. Utóbbinak az elkészítésére 1981-ben került sor, és ez év novemberében meg is védtem. Ezzel a szakmai utamnak egy olyan pontjára értem, amikor nőként már családra vágytam. 1981-ben ez is megadatott, decemberben megszületett az első gyermekem.

Visszatekintve magam is csodálom, mi minden fért bele ezekbe az évekbe. Nem beszéltem arról, hogy volt iratrendezési feladatom, emellett a közben felvett új kollégák bevezetése a levéltári munkába és a kollektívába szintén a munkakörömhöz tartozott, közülük Helmecci Alízka ma is dolgozik még. Publikáltam a Levéltári Szemlében és más folyóiratokban, szerepeltem konferenciákon, tanítottam középiskolában, és 1981 márciusában megkezdtem a Magyar Rádió helyi stúdiójában az Évfordulónaptár sorozatomat. Erre Hársfalvi tanár úr javaslatára Ágoston István kért fel, és az első adás után a stúdió vezetője, Samu András felajánlotta, hogy hetente kétszer öt perces keretben a magam szerkesztésében és felolvasásával készítek a helyi tehetségekről, híres emberekről ismertető portrékat. Balogh Pista bácsi féltett, azt mondta, nagy erőt, kitartást igényel, ráadásul nem veszélytelen, mert tudtuk, hogy annak ellenére, hogy egyre jobban kinyíltak a világra az ablakok, nemcsak támogatott, hanem túrt és tiltott személyiségek is voltak a múltunk hírességei között. A rádiózás elveszi az időt a kutatástól, inkább írok. Másrészt ez igazi, új honismereti munka volt, ami segített oszlatni „a sötét Szabolcs” bélyeget is. És nem tagadom, hogy a plusz keresetre is szükségem lett. Végül 19 évig maradtam a rádió külsős munkatársa.

Egy valamit azonban nem vettem észre, vagy inkább nem éreztem veszélyesnek. A kutatók, a levéltárral kapcsolatot tartó hivatalok munkatársai legtöbbször engem kerestek. Ennek egy ideig – úgy éreztem – örült az igazgatóm, de tévedtem.

KMÉ: *A nem tervezett pályamódosítás után is megtaláltad az utadat, hiszen ma már sokak által jó szívvel emlegetett professzor emeritaként még mindig óraadó, projektszervező, mentor és örökmozgó motorja vagy a Debreceni Egyetemnek?*

LM: Aztán az élet új lehetőséget kínált a felsőoktatásban. Módosítanom kellett a pályámat, de elmondhatom, hogy ott is találtam örömet, elismerést, hiszen még most is vannak szakdolgozóim, előadásaim. A levéltár azonban bennem maradt. Álomban még most is tudom, hogy a feudális iratok közül melyik polcon találnám azokat, amelyből később megírtam a kandidátusi értekezésemet. A levéltárba nem mindig tudtam annyit járni, mint amennyit szerettem volna, de soha nem szakadt meg a kapcsolatunk. Az elmúlt évtizedben több publikációhoz tudtam itt kutatni, a levéltári rendezvényeken részt venni, az új kollégákkal megismerkedni. Igyekeztem Balogh István munkásságát a történelmi emlékezet számára a magam módján megörökíteni, amihez viszont kellett egy olyan levéltári vezetés, igazgató, aki észrevette, hogy számíthat rám, a levéltárhoz való kötődésem őszinte szakmaszeretetből fakad. Ezért hálás vagyok a régi és új kollégáknak, akik nem felejtettek el, és kollégaként fogadtak, fogadnak.

Emberi sorsok vannak minden egyes lap mögött

Interjú dr. Héjjas Pállal

Beszélgetőtárs: Schramek László

Folytatva a levéltáros életpályákat felvázoló interjúsorozatunkat ezúttal Héjjas Pál pályafutását kísérhetjük végig. 1947-ben született Nagykőrösön. Középiskolai tanulmányait egy váci gépészeti technikumban folytatta, történelem, népművelés és levéltár szakos diplomáját az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karán szerezte meg. Egyetemi doktori címet szintén itt kapott 1983-ban. 1971-től 2010-ig – a levéltári ranglétrát bejárva – volt munkatársa a Pest Megyei Levéltárnak, 2003-tól 2009-ig igazgatóként működött az intézményben. Nevéhez fűződik a levéltár új épületbe költöztetése, a raktári topográfiát magában foglaló, de annál lényegesen részletesebb adatokat tartalmazó belső iratnyilvántartás megteremtése és a Pest megyei levéltári nap megalapítása. Kutatásai során elsősorban a 19. századi betyárvilág kegyetlen valóságáról kívánta lerántani a leplet, de foglalkozott a balatoni hajózás történetével is.

SL: Mikor és milyen körülmények között találkozott először a levéltárral mint intézménnyel? Volt róla elképzelése? Ha igen, miben különböztek ettől a tapasztalatai?

HP: Az igazság az, hogy a levéltárról nem tudtam semmit. Én múzeumban szerettem volna dolgozni, de pályám kezdetén, 1971-ben a Pest Megyei Múzeumban, ahol először munkára jelentkeztem, nem volt üres pozíció, ezért átküldtek a levéltárba Lakatos Ernő igazgató úrhoz.¹ A felvételi beszélgetésen először azt kérdezte, hogy tudok-e Dexion állványt szerelni. Fogalmam sem volt, hogy mi az. Ezek a polcok ekkor, 1971 körül jöttek divatba. Előtte a tengeren hajógépészként dolgoztam, és ott nem hallottunk erről. Azt mondtam, hogy igen, és azt gondoltam, később is ráérek bevallani, ha véletlenül kiderül, hogy nem tudok, de addig hosszú út vezetett.

SL: Akkor kezdjük az elején. Milyen családi körülmények között éltek gyermekkorában?

HP: Tudni kell, hogy nagyszüleim malom-, bérház- és üzlettulajdonosok voltak Nagykőrösön, ami akkoriban a legrosszabb ajánlólevélnek számított. 1950 márciusának végén mindent államosítottak. Szüleim elbeszélése szerint édesanyám éppen lisztért ment a malomba, amikor az államosítást végrehajtó tiszt figyelmeztette, hogy oda már nem teheti be a lábát. Édesanyám kérdezte, hogy mit adjon a két és fél éves fiának enni. A tiszt, aki lefoglalta a malmot, akkor rám nézett és azt mondta: „hát ez is kulák!” Bementek nagyapám irodájába, és utasították, hogy ne nyúljon mostantól semmihez, mert itt minden a népe. Nagyapám elvitte volna a köpenyét, de rászóltak: „az is a népe”.

¹ Lakatos Ernő 1951-től dolgozott levéltárban, a Pest Megyei Levéltárat 1957 és 1981 között vezette.

Mondta, hogy benne van a szemüvege. A válasz ugyanúgy hangzott: „*az is a népé*”. A kézi kasszát elvették jegyzőkönyv nélkül. 6000 Ft volt benne.² Örültünk, hogy így megúsztuk a kitelepítést. Azt hittük, hogy ezzel a malmot elvették. Szétverték a korszerű hengermalmot, az épületet pedig a helyi állami gazdaság raktárnak használta, amellyel továbbra is közös udvarban éltünk. Később, 1966-ban történt, hogy az állami gazdaság egyik traktorja kivitte az udvar közös kapuját. Édesanyám akkor már bátrabb volt, bement a városi tanácshoz és szólt, hogy csináltassák meg a kaput. A tanács jelezte, hogy nem teheti, mert utánanézték, és a malom még mindig a család nevében van, papíron elfelejtették elvenni. Rögtön folytatták is, mondván, hogy a tetőt is csináltassuk meg, mert már jó tíz éve beázik. Ez lett volna vagy másfél millió forint. Végül olyan megállapodás született, hogy nem fizetnek visszamenőleg 15 évre bérleti díjat, cserébe viszont nekünk nem kell megcsináltatnunk a tetőt. Végül a malmot hivatalosan is megvették 200 000 Ft-ért, igaz, legalább százszorosát érte volna. Így államosították elvétele után 16 évvel a malmot.

SL: *Mi keltette fel az érdeklődését a történelem és a múlt iránt?*

HP: Édesapámnak nagy könyvtára volt, számos történelmi témájú könyvvel, amelyekért már középiskolás koromban rajongtam. A történelem az egyik kedvenc tantárgyam volt a matematika mellett. Mindkét tárgyból indultam versenyeken, és nem is estem ki az első fordulóban. A hajózás volt a másik terület, amely vonzott. Szerettem volna történész, tengerész és régész lenni. Hát ebből a történészi és a tengerészeti hivatás bejött. A régészet helyett pedig a levéltárban helyezkedtem el, régi tárgyak helyett régi iratokkal foglalkozhattam.

SL: *Az iskolaválasztásokban, illetve a továbbtanulásban milyen szempontok játszottak szerepet?*

HP: Az általános iskolát szülővárosomban, Nagykovácsoson végeztem el. A hatvanas években azt mondták, hogy a gimnázium csak egy érettségit ad, és akkor oda nem is kellett felvételizni, a technikumokba viszont igen. A váci gépipari technikum, ahova kerültem, technikus képeztet és érettségit is adott. Ennek az volt a nagy előnye, hogy a későbbiek során hajógépész lehettem. A hajózás volt ugyanis a másik szerelmem.

SL: *Milyen út vezetett a középiskolából a világtengerekre?*

HP: 1966-ban érettségiztem, majd jelentkeztem a tengerészetnél. Ezt a Mahartnál nevelésügyi tartották, el is küldtek. Már távozóban voltam a vezetői irodából, lefelé haladtam a lépcsőn, amikor találkoztam egy ott dolgozó tihanyi ismerőssel, Rétházi Laci bácsival. Azt mondta nekem: „*Na gyere vissza velem!*” Visszamentünk az emeletre, és megemlítette az illetékeseknek, hogy ismerős vagyok. Ezután már máshogyan kezeltek. Megígérték, hogy fölvesznek, ha már voltam katona. Éppen a jelentkezésem előtt kellett visszahívni a Vörös-tengerről egy matrózt, mert a katonaság ragaszkodott hozzá, hogy bevigyék katonának. Többször nem akartak ilyen helyzetbe kerülni, így először nekem is le kellett szolgálnom a katonaidőt, és csak utána vettek fel. A katonaság előtt még elmentem a Dunára hajózni egy elevátor hajóra, az FK 202-re, amelynek a testét

² Az állami szektorban a havi átlagbér valamelyest 700 Ft alatt maradt.

– azt hiszem – a Szamos nevű monitor³ törzse alkotta, a hajó felépítményét arra építették rá. Csodálkoztam is, hogy milyen vastag páncél van egy ilyen munkahajón.

Ezt követően kérelmeztem, hogy vigyenek el katonának. Volt azonban egy olyan rendelkezés is, hogy aki technikumot végzett, azt nem lehetett egy évig behívni, nehogy kiessen a szakmájából. Nagy nehezen végül besoroztak. 1966-tól 1968-ig, 23 hónapot töltöttem a katonaságnál. Ahogy leszereltem, visszakérültem a Fokához.⁴ Az FK 314 vontatóhajón dolgoztam egy évig hajógépészként. A szerencsém kitartott, mert Rétházi Laci bácsi még mindig a Mahart tengerhajózási üzemigazgatóságán dolgozott. Nagyjából egy évig tartott, amíg megszereztem az öt világrészre szóló útlevelet, mert mindent részletesen ellenőriztek velem kapcsolatban, többek között iskoláimat, valamint szüleim munkahelyét. A hatvanas években nem könnyen állítottak ki öt világrészre szóló útlevelet Magyarországon. Végül elkészült, és 1969-ben hajóra szálltam Rijekában. A Korinthoszi-csatorna és Athén érintésével Bejrútba és Alexandriába utaztunk.

Nemcsak a Földközi-tengeren hajóztam, hanem nyugat-európai és trópusi vizeken is. Egyszer például átvettünk egy szinte roncs teherhajót a Bornhofen cégtől Hollandiában. A mentőcsónakok próbájuk során maguktól elsüllyedtek, akkora rések tátongtak rajtuk. A biztosító nem is volt hajlandó szerződést kötni, amíg 40 000 dolláros darabáron újakat nem vettünk. A hajó utóbb szinte egy úton majdnem visszahozta az árát, amikor a Közel-Keletre fegyverszállítmányt vittünk. Egy ilyen út 370 000 dollár bevételt jelentett, és 450 000-ért vették a hajót.

Máskor a polgárháborús Nigériában jártunk.⁵ Vittünk nekik bőrlukasztót (a lőszert hívtuk így), és az is egy komoly összeg volt.

SL: *Hogyan ért véget a hajós kaland?*

HP: 1971-ben abbahagytam a hajózást, mert egyetemre akartam menni, hogy a történelem szakot elvégezzem. Sajnos az utolsó út Egyiptomba hosszúra sikerült. Akkor éppen nem fegyvert vittünk, hanem vasat. Elvezényeltek minket az alexandriai kikötő egyik csatornájába, a Nílus egyik mellékágába. Két hónapig vesztegeltünk ott, így abban az évben a felvételiről is lemaradtam. Már jöttem hazafelé, és Szulinánál, a Duna torlatánál terveztem kiszállni a hajóról, amikor kaptunk egy táviratot, hogy átvezényelnek egy dél-amerikai járatra. Én viszont egyetemre akartam menni, így onnan a hajóról fölmondtam.

SL: *Hogyan alakultak az egyetemi tanulmányai?*

HP: 1971-ben a felvételiről lecsúsztam, a következő évben pedig nem sikerült a felvételim, így 1973-ban kezdtem el a tanulmányaimat történelem és népművelés szakon. Ez utóbbi rendkívül népszerű volt abban az időben, huszonkétszeres túljelentkezéssel, mivel komoly általános műveltséget adott. A tanszék nem rendelkezett saját előadói gárdával, hanem mindenhol a legkiválóbb előadókat hívták meg. A pszichológiát például Ranschburg Jenő oktatta. Harmadéves koromban kezdtem el nappali képzésben

³ Az I. világháborúban a Dunán és Dél-Ukrajnában szolgálatot teljesítő monitor típusú folyami hadihajó.

⁴ Folyami Kavicskotró Vállalat

⁵ 1967 és 1970 között a szakadár Biafra Köztársaság harcolt a függetlenségéért, miután a központi kormány az igbo törzs tagjait üldözni kezdte. A polgárháború a szakadárak vereségével zárult.

a levéltár szakot. A három diplomát viszont csak együtt adták ki 1979-ben. Akkor rögtön jelentkeztem a doktori képzésre. 1983-ra elkészült a dolgozatom. H. Balázs Éva azonban csak 1984-ben bírálta el, így a doktoravatásra csak 1985 elején került sor.

SL: *Az egyetemi tanulmányok megkezdésével párhuzamosan már a levéltár munkatársa volt. Milyen beosztásban dolgozott először a levéltárban?*

HP: Időszaki munkaerőként kezdtem, egy év után lettem kezelő. Akkor még esküt kellett tenni Lakatos Ernő igazgató előtt. Azt hiszem, nyolc vagy kilenc beosztást töltöttem be: az időszaki munkaerőből kezelő, aztán előadó, segédlevéltáros, majd levéltáros lettem, ahogy az egyetem is elindult, később csoportvezető, igazgatóhelyettes és végül igazgató. Lakatos csodálatos volt ilyen szempontból, minden támogatást megadott a továbbtanuláshoz. Fölvettem két szakot, a történelmet és a népművelést, a levéltár szakot pedig utána nappali tagozaton kellett elvégezni. Mivel a Semmelweis és a Városház utcában közel voltunk a bölcsészkarhoz, ezért amikor éppen órám volt, átugrottam oda.⁶

SL: *Mi volt az első feladata a levéltárban?*

HP: Dexion Salgó rendszerek építésével foglalkoztam, mivel akkor készültünk megnyitni a nagykőrösi fióklevéltárat. Én nagykőrösi vagyok, szüleim, nagyszüleim ott laktak, így az elhelyezésemről nem kellett gondoskodni. Szinte azt lehet mondani, hogy én irányítottam az építkezést, mert én mindig ott voltam, rajtam kívül hetente egy-két napra érkezett még néhány ember. Másfél évnyi építkezés után, 1973 áprilisában adtuk át a levéltárat. Több ezer méter iratnak kellett a hely. Mivel nem volt szakember, az építési munkát is mi végeztük, deszkákat vágtunk, polcokat építettünk, és a Dexiont raktuk össze.

SL: *Mi volt a kedvenc levéltári munkaterülete?*

HP: A rendezés, hiszen ott minden nap, minden dokumentum új tudást ad, miközben megismerkedünk a levéltári anyaggal. Nagyon élvezetes dolog elolvasni a régi iratokat, de valószínűleg az újabbak esetében is mindig találkozhatunk érdekességgel. Emberi sorsok vannak minden egyes lap mögött.

SL: *A ma súlypontinak tartott munkaterületek jelentősége milyen volt régebben? Milyen formában volt jelen akkoriban a levéltár-pedagógia és a közművelődés?*

HP: Összintén szólva akkoriban ez nem volt jelentős terület. Sajnos a legszorosabban vett feladatainkra, az iratok megőrzésére, feldolgozására és a gyűjtőterületi munkára kellett koncentrálnunk.

SL: *Kiállításokat sem rendeztek?*

HP: De igen, rendeztünk, tematikájuk mindig a levéltárvezetőtől függött. Inkább érdekességek voltak ezek, hosszú távú tudományos, szakmai koncepciót nem kellett keresni mögöttük. Az 1970-es években rendeztünk Pomázon egy, a Pest megyei nemzetiségek történetét bemutató kiállítást. Az Antall József vezette Orvostörténeti Múzeumnak az egészségügy forrásait ismertető tárlathoz kölcsönöztünk dokumentumokat. Később kiállítást szerveztünk régi levelezőlapok és régi pénzek bemutatása céljából.

⁶ A Pest Megyei Levéltár központja 2001-ig a Pesti Vármegyeháza volt, amelynek egyik kijárata a Semmelweis, a másik a Városház utcára nyílik. A ELTE Bölcsészettudományi Kara akkoriban a mai Piarista közben működött.

Ez utóbbi keretében az érdeklődők számára elérhetővé tettünk egy magángyűjteményt. Hosszú távú hatásuk azonban ezeknek a rendezvényeknek nem volt.

A látogatóknak ugyanakkor örömet okozott, ha a kiállított iratokon megtalálták családjuk nevét. Ez valószínűleg még ma is így van. Másrészt az is jó dolog, ha a gyerekek múzeumot és levéltárat látogatnak, hátha így kedvet kapnak ahhoz, hogy ezen a területen dolgozzanak.

Régen a kiállítások jelentősége kisebb volt, mivel a II. világháború után az anyagmentés volt a legfontosabb még a hetvenes években is.

SL: *Miért volt fontos az iratmentés még a hetvenes években is?*

HP: A levéltárak sok helyen, pincékben, egymástól távoli épületekben helyezték el. Korábban, a 19. században a vármegye számára az egyik legfontosabb intézmény a levéltár volt. A legfontosabb irataikat tartalmazó ládákat ezért a megyeháza legbiztosabb termében tárolták. Ez a 20. század elején, a húszas években megváltozott, mivel akkor az archívumok lekerültek a vizes pincékbe. Ennek következtében hosszú időn át a dokumentumok fennmaradásáért kellett küzdenünk. Ehhez járult hozzá még a II. világháború pusztítása, a rengeteg megszűnt intézmény iratanyagának begyűjtése. Az új épület hozta meg az érdemi változást, hogy ki tudtunk költözni azokból a pincékből, amelyeket időnként elöntött a szennyvíz, az esővíz, illetve a Duna magas vízállása esetén a talajvíz. Olyankor a patkányok sokszor előtűntek ugráltak azokon a köveken, pallókon, amelyeket azért tettünk le, hogy megközelíthessük a megyeházi pinceraktárakat. Emlékszem, egyszer egy spanyol levéltárat látogattam meg. Ott a levéltár a közgyűlési terem mellett, egy díszes ajtó mögött helyezkedett el.

SL: *A külső raktárak milyen körülményeket biztosítottak az iratoknak?*

HP: A Károly körúton annyival volt jobb a helyzet, hogy ott a víztől nem kellett tartani, de elképesztően poros volt. Ott még kezét sem lehetett mosni. Talán állt ott egy kályha, ami a fűtést biztosította. A Vigadó téri raktárhelyiség is vizes volt. Amikor a Duna vize magasan állt, az alsó polcon lévő iratok eláztak. Olyankor azokat bevittük a megyeházára és hetekig szárítottuk.

Az Üllői úton egy nagy raktár volt, ahol az jelentett problémát, hogy egy nagy bérház pincéjében helyezkedett el, ahol össze-vissza futottak a szennyvízvezetékek. Több száz adókönyvet őriztünk ott. Nagy részüket ugyan leselejteztük, és csak bizonyos éveket hagytunk meg, például ami a háború első és utolsó évére, vagy a pengő bejövételére stb. vonatkozott. Ezek megmaradtak, de megesett, hogy a fölöttük futó szennyvízvezeték csöpögött, és a kukacok vagy 30 cm mélyen beásták magukat a kötetekbe. Endrényi Feri bácsi,⁷ az igazgatóhelyettes azt mondta, hogy ezt már csak Borosy⁸ és Héjjas tudja szétválogatni, mert ezt a szörnyű munkát nem lehet mással csináltatni.

⁷ Endrényi Ferenc (1919–1979) a Pécsi Egyetemen szerzett jogászdiplomát 1943-ban. 1953 és 1957 között a Levéltárak Országos Központjában dolgozott, majd 1957 és 1975 között a Pest Megyei Levéltár igazgatóhelyettese volt.

⁸ Borosy András (1922–2011) a Debreceni Egyetemen tanársegédként dolgozott 1949-ig, amikor politikai okok miatt letartóztatták. 1956 tavaszán szabadult. 1963-tól 2002-ig dolgozott a Pest Megyei Levéltárban.

Aszódon a Podmaniczky-kastély száraz volt, azt gyakorlatilag csak raktárként használtuk. Ma arra is azt mondanánk, hogy igazából emberi munkára alkalmatlan volt. De akkoriban, ahova be lehetett rakni egy asztalt és egy széket, ott már leültünk és dolgoztunk. Azért kaptuk meg a kastélybeli épületrészt, mert kinőtünk a pinceraktárunkat a megyeházán, és ott nem biztosítottak számunkra több helyet. Ebben a raktárban Aszód és környéke iratanyagát helyeztük el, és más dokumentumokat is, amelyek nem kellettek a napi használatban. Ezek később bekerültek az új levéltárba.

Másutt is ez volt a helyzet. Az első modern levéltárat talán Szolnokon építették. Mivel azonban jogbiztosító értéket már nem tulajdonítottak az iratoknak, a pincébe kerültek, ahol a dokumentumok eláztak és elrohadtak. Sokat közülük ki is kellett dobni, mert egyszerűen használhatatlanná váltak.

SL: *A hetvenes-nyolcvanas években milyen feladatokat kellett ellátni a levéltárban?*

HP: Az iratmentés és a rendezés volt a legfontosabb, de sajnos nem volt elég helyünk, pinceraktárakba voltunk szorítva. A megyei tanács igyekezett, hogy minél kevesebb pénzbe kerüljön a levéltár, ezért például dobozra se akartak pénzt adni. Sokszor emiatt olyan mértékben megtömték a dobozokat, különösen Nagykovácsán, hogy az már szinte károsította az iratanyagot.

Selejtezés egyáltalán nem történt. Ha el is kezdtük gyűjteni az iratokat, sajnáltuk kidobni azokat. Úgy véltük, hogy amit kidobunk, azt már nem tudjuk visszahozni, minden levéltáros úgy állt hozzá, hogy csak az irat meg ne semmisüljön. Még a húszas években leselejtezett iratok is pinceraktárban álltak, azokat csak a költözközkor vittük zúzdába. A későbbi nyilvántartások alapját képező tervezési-statisztikai kartonokat is akkor készítettük el.

SL: *A rendszerváltás utáni kárpótlási időszakot miként élték meg a levéltárban?*

HP: Nagyon sok megkeresést kaptunk. Sokszor hétvégén is bementünk, mert naponta legalább 40 kérvény érkezett. Ezeket nem lehetett munkaidőben feldolgozni, az iratokat kiemelni, megnézni és igazolni. Még szombaton és vasárnap is rendszeresen bejártunk, hogy intézzük, de szó nélkül tettük ezt, mert különben annyi mindent kaptunk a levéltártól.

SL: *Milyen változásokat hozott a munkában a rendszerváltás és az informatika megjelenése?*

HP: Elkészítettük a tervstat kartonokat és a levéltári topográfiát, amelyben Lakos Jánosnak⁹ különösen nagy érdeme volt. Ő kezdte el a nyolcvanas évek elején, amikor még nem volt számítógép. A nyolcvanas évek végén kaptuk az első Commodore 64-et. Akkor arra úgy tekintettünk, mint ami számos problémánkat megoldja majd. Nem gondoltuk, hogy ezeket a gépeket két évente cserélni kellene. Ha valaki ma megnéz egy ilyen gépet, azt sem tudja, hogy mi lehet ez, hogy működhet. Azt lehet mondani, hogy a számítógép nagy változást hozott, de az is igaz, hogyha most egy számítógép elromlik, akkor a mai embereknek komoly nehézséget okoz bármit is megtalálni a raktárban.

⁹ A Magyar Országos Levéltár későbbi főigazgatója és vezető szakfelügyelő 1982-ig a Pest Megyei Levéltárban dolgozott, 1981 és 1982 között igazgatóhelyettesi beosztásban.

Mi régen tudtuk, hogy például az árvaszéki raktár a 2. emeleten a 2. szobában volt, pontosan ismertük az anyagok helyét, hiszen naponta kerestünk benne.

SL: *Megítélése szerint milyen volt ebben az időszakban a levéltárak ismertsége, elismertsége?*

HP: Az átlagember nem ismerte a levéltárakat és szolgáltatásaikat. A múzeumokat, könyvtárakat látogatták, ezért ezekről pontosabb képet kaptak. A művelődési házak programjai népszerűbbek voltak, azokat inkább felkeresték. Amikor kollégáink jelezték szervlátogatásuk alkalmával, hogy a levéltárból jöttek, akkor több helyütt postai alkalmazottnak hitték őket. Sokan úgy vélték, hogy a levéltáraknak a régi, kézbesítetlen leveleket kell begyűjteniük.

SL: *A levéltári munka során, a rendszerváltás előtt találkozott olyan személyiségekkel, akiket ma is ismernek?*

HP: Igen, ilyen volt például Kosáry Domokos, Lakatos Ernő, Borosy András vagy Egey Tibor.¹⁰ Sokan voltak a levéltárban, akiket politikai okok miatt ide helyeztek, hiszen a levéltár volt az a hely, ahol nem találkoztak emberekkel. Tehát az 1956-os forradalom után nem engedték őket vissza a katedrára. Nem taníthattak, levéltári munkára, rendezésre azonban alkalmasak voltak, hiszen értettek hozzá, és megfelelő nyelvtudással is rendelkeztek.

SL: *Lehetett-e érezni, hogy változtak az elvárások a levéltárakkal szemben a rendszerváltás után?*

HP: Nem érzékeltük ezt. Ami változott, az a levéltárba kerülő iratok köre volt. Állandóan változtak az előírások azzal kapcsolatban, hogy melyeket tekintették jogbiztosító iratoknak. Az építési engedélyek megítélése például többször módosult. Ezt országos szinten is sokszor tapasztaltuk, majd ezek mindig lecsapódtak a megyéknél is. A megyei levéltár pedig azt hajtotta végre belőle, amit jónak látott, mivel az intézmények nagyon önállóak voltak. Nem volt egy központ, mint ma, csupán évente egyszer jött el a szakfelügyelet.

SL: *Hogyan sikerült elérni a mostani levéltár felépítését?*

HP: Az egyházak visszakapták az épületeiket, így a ferences rendnek is visszaadták a régi rendházát Vácott. A megyeházán a zsúfoltság miatt már nem tudtunk újabb iratokat átvenni, tehát mindenképpen szükség volt egy új levéltár építésére. Az eredeti tervek szerint a szerzetesek 2011-ben kapták volna vissza kolostorukat, de egy újabb rendelet értelmében már 2004-ben vissza kellett adnunk. A megyei önkormányzat emeltette az új megyei levéltári épületet, de ismereteim szerint állami támogatást is kapott hozzá.

¹⁰ Kosáry Domokos (1913–2007) már az 1940-es években elismert történész, egyetemi tanár, a Teleki Pál Intézet Történettudományi Intézetének vezetője. A marxista történész, köztük Andics Erzsébet tevékenysége nyomán elbocsájtották mindkét munkahelyéről. Ezt követően megszervezte és vezette az Agrártudományi Egyetem könyvtárát. Az 1956. évi forradalom után bebörtönözték, ahonnan 1960-ban szabadult. 1960-tól 1966-ig dolgozott a Pest Megyei Levéltárban, de munkaszobáját üresen hagyták, ahova még évtizedekig visszajárt. Egey Tibor 1971 és 2003 között volt a Pest Megyei Levéltár munkatársa, 1981 és 2003 között az intézmény igazgatója.

Az új levéltár úgy készült el, hogy nem voltak meg még az állványaink, ezért a behozott iratokat egy időre a földre kellett leraknunk. Némelyik évekig feküdt a padlón. Az állványzat nagyon drága volt, egy-egy szint esetében 18-20 millió forint körüli összeggel kellett számolnunk és hat emeletes az épület. Így emlékeim szerint évente csak egy-egy raktárt tudtak beállványozni.

SL: *Intézményvezetőként mivel tudta megújítani a Pest Megyei Levéltár életét a költségek mellett?*

HP: Alapvetően mindig a korábban megkezdett munkát folytattuk. Talán az évkönyveket említeném meg, mivel minden évben megjelentettünk egy tanulmánykötetet. Bevezettem még az éves tudományos üléseket, ebben nagy szerepük volt a fiatal kollégáknak, köztük Halász Csillának.¹¹

SL: *Van hiányérzete levéltári pályafutásával kapcsolatban, illetve mai tudásával esetleg valamit másként végezne el?*

HP: Nem lennék itt 54. éve, ha hiányérzetem lenne. Sokszor kérdezik, miért mentem a tengerészetből a levéltárba. Mindig azt mondom, hogy kalandvágyból. Végig nagyon jól éreztem magam, és ehhez sokat hozzatettek a kollégák. Olyan személyekkel dolgoztam együtt, akik ugyanígy éreztek. Köztük meg kell említeni Borosy Andrást és Egey Tibort, akik évtizedekig dolgoztak itt, mert jól érezték magukat. De valljuk be őszintén, régen nem volt nagy különbség egy levéltáros és egy mérnök vagy egy tanár között, nagyjából egyforma volt a megbecsülésük. Egyik 1200 Ft-ot keresett, a másik pedig 1400-at.

SL: *Igazgató úr milyen kutatásokat folytatott? Mit tanácsolna most egy levéltáros számára?*

HP: Nekem nagyon nagy szerencsém volt, mert kevés olyan dolgot kellett kutatnom, ami kötelező volt. Néhány tanulmányt az intézménynek kellett írnom. Természetesen bizonyos szakmai feladatokat is el kell végezni a levéltárban. Ezek teljesítése után a levéltáros foglalkozzon az őt megérintő témával. Számomra a legfontosabb és az igazán kedvelt témák a hajózás, a Balaton, Tihany története és a betyárvilág témaköre volt.

SL: Köszönöm szépen a beszélgetést.

¹¹ Halász Csilla 2007 és 2009 között a Pest Megyei Levéltár igazgatóhelyettese, majd 2009 és 2011 között az igazgatója volt.

Fodor István

A zentai Történelmi Levéltár nemzetközi kapcsolatai 2014 és 2024 között

A zentai Történelmi Levéltárnak a vizsgált időszakot megelőző mintegy három évtizedben jelentős szerepe volt a vajdasági és a magyarországi levéltárak közötti formális és informális kapcsolatok kialakításában.¹ Ebben az időszakban a határon átnyúló együttműködés elsősorban szakmai utak és közös rendezvények szervezésére korlátozódott, a zentai levéltárosok különösen jó kapcsolatot ápoltak a szegedi, a szentesi, valamint a veszprémi kollégákkal.

A magyarországi levéltári rendszer 2012. évi központosítását követően az önállóságukat elvesztő megyei levéltárakkal való együttműködés egyre nehezebb lett, s az idő múlásával a zentai levéltár legfontosabb magyarországi partnerévé Budapest Főváros Levéltára (BFL) vált. Ehhez nagyban hozzájárult az is, hogy 2013-ban az intézmény élére dr. Kenyeres István személyében új főigazgatót neveztek ki, aki az első pillanattól kezdve – elődjéhez hasonlóan – nyitott volt a nemzetközi kapcsolatok fejlesztése irányában.

Mivel a BFL Közép-Európa egyik legjelentősebb levéltára, az elmúlt évtizedben a budapesti kollégák útmutatásával a Zentán folyó szakmai munka is magasabb szintre tudott lépni, különösen az állományvédelem és a levéltár-pedagógia területén. Tekintettel arra, hogy Szerbiában továbbra sincs sem közép-, sem egyetemi szintű levéltárosképzés, a lehetőség, hogy a dolgozóink egy fejlettebb intézményben első kézből értesülhetnek a szakma újdonságairól, felbecsülhetetlen értékű. Nagyon fontosak a szakmai tapasztalatcserék során kialakuló személyes kapcsolatok is, mivel ezek az intézmények közti összeköttetése alapját képezik.

Levéltár-pedagógia

Valószínűleg abban minden levéltári szakember egyetért, hogy a levéltárak a legkevésbé ismert kulturális intézmények közé tartoznak, amelyek gyakorlatilag a létrejöttük óta küzdenek azért, hogy megismertessék tevékenységüket a nyilvánossággal.

Ennek a sokszor reménytelennek tűnő harcnak az utóbbi években kiváló eszköze a levéltár-pedagógia. Ezen a viszonylag újnak számító szakterületen az első lépéseket 2016-ban tettük meg dr. Rácz Attila segítségével, aki abban az évben ellátogatott Zentára,

¹ Fodor István: A vajdasági levéltárak nemzetközi kapcsolatai. A kultúra, a tudomány és a nemzet helyzete a Kárpát-medencében. Szerk.: Garaczi Imre–Szilágyi István. Veszprém, 2010. (Magyarságtudományi kutatások I.) 357–365.

és két általános iskolában négy levéltár-pedagógiai foglalkozást tartott. Azóta folyamatosan az együttműködés és a fejlődés ezen a területen: csak az elmúlt év során öt különböző témában (A zentai csata; Tisza, a folyó, amely összeköt minket; Az íráshordozók története; Az írás története; Zenta történelme) 27 foglalkozást tartottunk, amelyeken több mint 300 általános iskolás tanuló vett részt. Igaz ugyan, hogy a különböző iskolai foglalkozások előkészítése időigényes feladat, és jelentős terhet ró a levéltárosokra, azonban az utóbbi évek tapasztalatai azt mutatják, hogy az oktatási intézmények és a gyerekek is rendkívül pozitívan fogadják a kezdeményezést.

Állományvédelem

Habár az állományvédelem roppant fontos része a levéltári iratanyag hosszú távú megőrzésének, a szerbiai levéltárakban még ma sincs kellő akarat és/vagy pénz a terület megfelelő mértékű fejlesztésére. Nincs ez másként Zentán sem, azonban az egyszerűbb, kevés anyagi ráfordítással járó konzervációs műveleteket – nem utolsósorban a Budapestben tanultaknak köszönhetően – el tudjuk végezni.

Emellett 2016 novemberében egynapos restaurátorképzést szerveztünk közgyűteményi dolgozók számára. A képzés során a résztvevők megismerkedhettek azokkal az állományvédelmi tevékenységekkel, amelyek az iratanyag biztonságát, fizikai sérüléseinek javítását, illetve az elkerülhetetlen károsodási folyamatok sebességének lassítását szolgálják. Az előadók ez esetben is a BFL munkatársai voltak, s a komoly szakmai tapasztalattal rendelkező, elismert szakemberek előadásain és a restaurátorok által vezetett gyakorlati szakmai bemutatókon keresztül fontos elméleti és gyakorlati tapasztalatokra tehettek szert a résztvevők.

Az *Értékeink megmentése – XVII–XX. századi adomány- és kiváltságlevelek restaurálása* című pályázatunk keretében intézményünk legjelentősebb, az adomány- és kiváltságlevelek gyűjteményéhez tartozó iratainak szakszerű restaurálása valósult meg. A projekt legfontosabb szakasza, azaz az iratok restaurálása, a BFL szakembereinek (P. Holl Adrien és Szabó Mónika) közreműködésével 2018 augusztusában zajlott Zentán. A tisztítás, helyreállítás után megtörtént az iratok digitalizálása is. Két értékes oklevélünk új tárolódobozt kapott a szakszerűbb tárolás érdekében. A közös munka különösen jó lehetőséget nyújtott munkatársaink számára egy kimondottan gyakorlati szempontú tapasztalatszerzésre. Az iratok restaurálás utáni fotóit egy évvel később egy kültéri kiállítás keretében mutattuk be.

Képzések, rendezvények – a mesterkurzustól a piknikig

Különösen sok hasznos és friss információhoz jutunk a BFL által 2013-ban útjára indított „*Egy a múltunk – őrizzük egy azonképp a jövőnek!*” elnevezésű, évente megrendezett háromnapos továbbképzés során.

Az elmúlt évtizedben rendszeresen megszervezett esemény az utóbbi évek során a Kárpát-medencei levéltárak egyik fontos együttműködési formájává nőtte ki magát,

amelynek keretében lehetőség nyílik az intézmények közötti tapasztalatcserére, s amelyen ma már szinte mindegyik Magyarországgal szomszédos ország szakemberei részt vesznek.

Hasonló célt szolgál a Levéltári Piknik is, amely a BFL által évente megrendezett nyilvános esemény, s amely nagyszerű lehetőséget nyújt a levéltárak számára, hogy bemutatkozzanak a nagyközönség előtt. A rendezvény célja, hogy közelebb hozza az intézményeket az emberekhez, megismertesse velük a levéltári munka sokszínűségét és jelentőségét, miközben változatos programokkal, előadásokkal, koncertekkel várja az érdeklődőket.

Vándorgyűlés(ek) Zentán

Intézményünk dolgozói évtizedek óta meghívást kapnak a Magyar Levéltárosok Egyesülete (MLE) által szervezett eseményekre. Az elmúlt tíz év folyamatosan fejlődő kapcsolatának eredményeként előbb 2023 őszén a Fiatal Levéltárosok Egyesülete tartotta XIV. őszi táborát Zentán, majd 2024 nyarán a magyar levéltárosok egyik legnagyobb és legjelentősebb éves rendezvényét, a vándorgyűlést is – a szervezet története során először Magyarország határain kívül – Zentán rendezték meg. Az MLE és a zentai levéltár által közösen szervezett háromnapos konferencián több mint 150 magyarországi, illetve nyugat-európai levéltári szakember vett részt.

Határon átnyúló Interreg-IPA projektek

2018 és 2022 között a zentai Történelmi Levéltár egyik legjelentősebb nemzetközi partnere az Ópusztaszeri Nemzeti Történeti Emlékpark volt. Ebben az időszakban az Interreg-IPA CBC Magyarország–Szerbia program keretében két nagy léptékű projekt valósult meg.

Az első 2018 márciusa és 2020 februárja között zajlott *Élő archívumok – A közös kulturális örökség ereiklyéi* címmel. E projekt legjelentősebb szakmai eredménye a zentai, valamint a kutatásba közvetve bevont szegedi levéltáros kollégák által összeállított cégadatbázis, amely a bácskai Tisza-mente településein működő, a szabadkai királyi törvényszék² által, valamint a Szegeden³ és vonzáskörzetében működő, a szegedi királyi törvényszék által vezetett cégjegyzékbe 1876 és 1920 között bejegyzett cégek adatait tartalmazza.

A projekt során négy publikáció jelent meg. Az első könyv tanulmányai a régió agrártörténeti múltját mutatják be. A kötet célja, hogy a múzeumi értékek és a történelmi jelentőségű dokumentumok felhasználásával egységes, komplex képet nyújtson a paraszti, mezőgazdasági társadalomról és annak életéről. A második és harmadik kiadvány egyszerű, könnyen áttekinthető táblázatos formában tartalmaz adatokat az adatbázisban szereplő vállalatokról, míg a negyedik, *Cégtörténet* című konkrét esettanulmányokat dolgoz fel. Ebben öt cég iratanyagán keresztül mutatják be a szerzők a dél-alföldi régió,

² A szabadkai Történelmi Levéltár F. 086 jelzetű fondjában található iratanyag alapján.

³ A cégjegyzék könyveit és a kapcsolódó iratokat a Magyar Nemzeti Levéltár Csongrád-Csanád Vármegyei Levéltára őrzi a VII.2. számú fondban.

valamint a korszak ipari, gazdasági sajátosságait.⁴ A kutatás eredményeit tudományos konferenciák, kiállítások és könyvbemutatók keretében is az érdeklődők elé tártuk.

A projekt folytatására „Élő archívumok – Emlékezzünk a múltra a közös jövőnkért” elnevezéssel a 2021–2022-es esztendőben került sor: kibővítettük az első körben létrehozott adatbázist, valamint további három könyv is megjelent, két újabb cégregiszter mellett a „Tisza, a folyó amely összeköt” című, konkrét esettanulmányokat tartalmazó kötet.

A projektek során intézményünk kiemelt célja volt, hogy a magyarországi partner múzeumpedagógia területén szerzett tapasztalatát, tudását átvéve elsajátítsuk, hogy miként lehet a tudományos munkákból a nagyközönség számára is vonzó tartalmat kialakítani. Ennek jegyében – a levéltári kutatás mellett – helytörténeti pályázatokat hirdettünk meg középiskolások számára, nyári táborokat szerveztünk, amelyek során a diákok a koruknak megfelelő formában ismerkedhettek meg a közös kulturális gyökereikkel és örökségükkel, valamint nyílt napok, illetve interaktív iskolai műhelymunkák keretében, játékos formában mutatkoztunk be a nagyközönségnek.

Nagyon sokat tanultunk az ópusztaszeri kollégákkal közösen végzett munka során is, s bár a miénkhöz hasonló, szerényebb lehetőségekkel rendelkező intézmények számára mind adminisztrációs, mind pedig szakmai szempontból roppant megterhelő a határon átnyúló IPA-projektek lebonyolítása, a két pályázat megvalósításának emberi és szakmai szempontból is egyértelműen pozitív hozadékaik vannak.

Együttműködés a Szegedi Tudományegyetemmel

Az elmúlt évtizedben összesen négy olyan kiadványt jegyzett intézményünk, amelynek létrehozásában kulcsszerepet vállaltak a Szegedi Tudományegyetem (SZTE) szakemberei.

2013 és 2016 között a *Titói Jugoszlávia levéltári forrásai* elnevezésű könyvsorozat negyedik és ötödik kötetének létrehozásában töltöttek be fontos szerepet az egyetem kiváló professzorai, A. Sajti Enikő, Juhász József, Vukman Péter, illetve Hornyák Árpád. Az előbbi kiadvány *A titói rendszer megszilárdulása a Tisza mentén*, utóbbi pedig a *Fejezetek a titói Jugoszlávia korai szakaszából* címet kapta.

Egy évvel később, Zenta első ismert írásos említésének 800. évfordulója alkalmából Almási Tibor történész, az SZTE BTK Történeti Segédtudományok Tanszékének vezetője és Tari László zentai helytörténész által írt tanulmányokból jelentettünk meg egy ünnepi kiadványt, majd 2021-ben a zentai csata emléke előtt tisztelegtünk az *Egy nagy háború utolsó csatája* című kötetel. A dr. Papp Sándor által szerkesztett könyv szerzői Bagi Péter Zoltán, Oross András, Cigány István, F. Molnár Mónika, Erhan Afyoncu és Fatih Gürcan.

Mind a kiadványi feladatok terén, mind más levéltári területen e gyümölcsöző kapcsolatok, együttműködések jegyében szeretnénk folytatni munkánkat.

⁴ Az adatbázis, valamint a kiadványok elérhetőek az ipalives.com internetes oldalon. (Utolsó megtekintés: 2025. április 17.)

Chatalbash, Rachel – Hernandez, Susan
– Schwenek, Megan (eds):
Museum Archives: Practice, Issues, Advocacy

Society of American Archivists, Chicago, 2022. 192 p.
ISBN 978-1-945246-74-6 (paperback)

Az elmúlt évtizedekben a hazai levéltári irodalomban kevés figyelmet kaptak a múzeumi iratokkal kapcsolatos kérdések. Ha fel is merült a múzeumi iratőrzés ügye, a múzeumok leginkább mint a levéltárakkal szemben konkurens iratgyűjtő intézmények jelentek meg, ahol a saját irataik nem, kizárólag csak az általuk begyűjtött dokumentumok váltak vizsgálat tárgyává. A múzeumok által keletkeztetett iratok kezelésének, őrzésének problémája ugyanakkor legalább annyi kérdést felvet, mint az általuk begyűjtött iratoké, sőt bizonyos szempontból nem is választható el élesen egymástól. Az Amerikai Levéltáros Egyesület (SAA) által nemrégiben megjelentetett kézikönyv a múzeumi levéltárak problémakörét járja körbe. A kötet tanulmányozása nemcsak az angolszász helyzet megismerésében, hanem a magyarországi hagyományok és évtizedes gyakorlatok jobb megértésében is segítséget nyújthat.

A kötet születése nem előzmények nélküli. A hetvenes évek végén a Smithsonian Museum szervezésében levéltárosok, könyvtárosok és múzeumi regisztrátorok részvételével zajló konferencia hívta fel a figyelmet a megfelelő levéltári programok, illetve a múzeumi levéltárak jelentőségére. Ebben szerepet játszott a saját intézménytörténet iránti érdeklődés növekedése, a közelgő évfordulók, a múzeumvezetés, illetve a kurátori szerepek átalakulásának és általában a múzeumi működés modernizálásának igénye, az amerikai levéltáros (és muzeológus) szakma professzionalizálódásának folyamata, a saját (profit és nonprofit) fenntartású levéltárak szervezése és még számtalan más tényező is. 1984-ben jelent meg az első kiadvány a múzeumi levéltár témájában, amely a múzeumi működéshez és feltételekhez illesztve tekintette át a levéltárszervezés és működés alapjait. Ennek lett 2004-ben egy kibővített, aktualizált, az ezredforduló világához igazított új kézikönyv a folytatása, amelyet egy az SAA munkacsoportjából idővel önállóvá váló szekció (Museum Archives Section) tagjai készítettek. Az elmúlt két évtized eseményei, a múzeumi világ változásai, a digitalizáció előterbe kerülése stb., új, a múzeumi intézményi környezet sajátosságait szem előtt tartó kézikönyv kiadását indokolták (a szekció tagjainak tollából).

A kötet 27 közreműködője által jegyzett 17 tanulmány három nagyobb blokkba osztva foglalja össze a múzeumi levéltárak működésének kereteit és fontosabb jellemzőit. Az első blokk kimondottan a levéltári működés feltételrendszerét veszi górcső alá, úgy mint a levéltárszervezés intézményi támogatása, a levéltári és levéltárosi tevékenység

helye az intézmény egészén belül, kapcsolat más szervezeti egységekkel. Külön fejezet foglalkozik a működéshez elengedhetetlen intézményvezetői támogatás megszerzésével, a megfelelő – laikusok számára is érthető – kommunikációval, illetve a szervezeti hierarchián belüli hellyel, hiszen a múzeumi levéltárak gyakran más szervezeti egységen (könyvtár, múzeumi nyilvántartó részleg) belül találhatók. Alapvető és fontos megállapítás, hogy a levéltár hatókörének az intézmény maradandó értékű iratainak teljes körére ki kell terjednie, ugyanakkor tudomásul kell venni, hogy azok egy része állandó jelleggel más szervezeti egységek kezelésében marad. Itt leginkább a hosszú távú megőrzés feltételeinek megteremtésében játszhat szerepet a levéltáros (18. o.). A működési feltételekhez – mint bármely más levéltár esetében – hozzátartozik a levéltári anyag kezelését figyelembe vevő nyilvántartórendszer, s a digitális állományok hosszú távú megőrzési feltételeinek, a megfelelő helyiségek, bútorzat, raktári körülmények stb. biztosítása is. Legalább ilyen fontos az intézményi sajátosságokhoz igazodó szabályzatok megléte, legyen szó akár a gyűjtőkörről, a levéltári értékelésről, az iratkezelésről vagy a levéltári anyag használatáról. Külön fejezet foglalkozik a múzeumi iratkezelés problémáival, anélkül azonban, hogy a fejezet szerzője egyetlen kizárólagos nyilvántartási formát és módot tekintene legitimnek a múzeumi iratok gyűjtéséhez, megőrzéséhez.

A levéltári szakmai tevékenység alapjait ismertető fejezet tézismondata úgy hangzik, hogy múzeumi levéltár működését professzionálisan képzett levéltárossal kell megoldani (37. o.), bár maga a fejezet szerzője is tisztában van vele, hogy – főként a kisebb múzeumok esetében – ez nem mindig valósul meg. Ha van is levéltáros, akkor felettese, felsőbb

vezetője gyakran nem szakmabeli, így mindenképpen szükséges, hogy megfelelően el tudja magyarázni a levéltár lényegét, annak szerepét az intézmény szempontjából. A fejezet a szakmai alapok összefoglalása kapcsán mutatja be a levéltári értékelés különböző – intézményi profilhoz leginkább illeszkedő – modelljeit, a levéltári rendezés és feldolgozás problémáit, a digitális világ kapcsán – főként a felhasználók szempontjából – a konvergencia kérdéseit, illetve az archívumokban őrzött tárgyak kezelésének problematikáját.

Önálló fejezetet kapott a múzeumi – saját keletkeztetésű intézményi, működési iratanyagán túlmutató – gyűjtés problémaköre. A gyakran kéziratár (manuscripts collection) megnevezésű gyűjtemény működésének fontos eleme a gyűjtőköri-gyűjtemény-fejlesztési szabályzat (collection development policy), amely rögzíti a prioritásokat, a célokat, a tematikát, a begyűjtés különböző kritériumait (terjedelem, állapot, a használat feltételei, potenciális korlátozásai stb.). A múzeumi levéltári értékelés fontos eleme, hogy a hagyományos értékelési szempontok mellett az intézmény speciális igényeit is beépítse az értékelés mechanizmusába: miként kapcsolódhat egy adott levéltári anyag a múzeumi kiállításokhoz, pedagógiai programokhoz, marketingfeladatokhoz, még abban az esetben is, ha önmagában az anyagnak kevés információs értéke van (mérlegelve egyben az adott gyűjteménnyel kapcsolatban felmerülő rendezési és őrzési, fenntartási költségeket, a múzeum lehetőségeit a megfelelő hozzáférés biztosításához stb., 49–50. o.). A gyűjtéshez elengedhetetlenül hozzátartozik az adományozókkal való megfelelő kapcsolat kiépítése, a szerzői jogi kérdések, a kutatási korlátozások köre is. A múzeumi levéltárak általános problémáit számtalan konkrét múzeumi példával bemutató blokkot a hozzáférést, illetve a használatot érintő (korlátozó, illetve segítő) kérdéseket részletesen taglaló fejezet zárja.

Míg az első blokk tanulmányai az általános levéltári témákat a sajátos múzeumi környezetben taglalva ismertetik, addig a kötet második része azokat az iratcsoportokat részletezi, amelyek a múzeumokban, múzeumi levéltárakban a legnagyobb érdeklődésre tartanak számot, s amelyeket a leggyakrabban keresnek és használnak. A második blokkon belül önálló fejezetet kapott az audiovizuális anyagok gyűjtése, digitalizálása, megőrzése és az ehhez kapcsolódó technikai kérdések problémaköre. Ugyanígy külön fejezet foglalkozik az oral history programok lehetőségével, céljaival is (elég csak utalni az alulreprezentált közösségek megszólaltatásában, az adott intézmény őrzetében lévő gyűjteményeknél tapasztalható hiányok felszámolásában vagy maga a múzeum, illetve a múzeumi levéltár láthatóvá tételében játszott szerepére), vázolva egyben az interjúkészítéshez kapcsolódó alapvető kérdéseket (mi a cél az interjúkkal, mi az elérni kívánt eredmény, ki a célcsoport, ki készítsen interjút, az interjúra való felkészülés stb.). Külön fejezetet kapott a fényképek gyűjtésének, őrzésének, használatának problémaköre, valamint a múzeumi épületekre vonatkozó műszaki dokumentumok, épülettervek, rajzok kezelése, rendezése. Ez utóbbi esetben az önálló fejezetet az indokolta, hogy a múzeumi épületek gyakran egész városképet meghatározó építészeti alkotások is egyben.

A múzeumi levéltárak problémáit, kérdéseit bemutató kézikönyvről lévén szó, az adott terjedelmi keretek között átfogóan ismertetik a szerzők a hagyatékok, különösen a művészi hagyatékok, dokumentumegyüttesek kapcsán felmerülő problémákat, érintve

az archívumokban gyakran fellelhető és egyben számtalan vitára okot adó tárgyak (műtárgyak) kezelésének, őrzésének, elhelyezésének ügyét is (mi minősül műtárgynak, mi az irat ismérve stb.). Az iratokat ismertető második blokk utolsó fejezete (különösen a természettudományi, antropológiai) múzeumi gyűjtések kapcsán keletkező, sajátos „határterületet” képviselő terepnaplók leírásának, digitalizálásának (a szabad hozzáférés biztosításának) problémakörével foglalkozik. Az ilyen kiemelt szakmai érdeklődésre számot tartó programok hozzájárulhatnak a múzeumon belüli, illetve a múzeumközi kapcsolatokhoz, együttműködésekhez is.

A kötet záróblokkja általánosabb kérdések és ügyek mentén vázolja az akár egy-egy korábbi fejezetben már érintett, a múzeumi levéltárak működését alapvetően meghatározó, befolyásoló tényezőket. Önálló fejezetet kapott a finanszírozási, fejlesztési forrásokhoz szükséges lépések, készségek bemutatása, a különböző intézményen belüli és intézményen túli együttműködési és támogatási formák, fórumok számbavétele. A levéltári értékek a múzeumokban című fejezetben a szerzők a hozzáférés egyre hangsúlyosabb követelménye mellett veszik górcső alá a személyiségi, tulajdonjogi, etikai és egyéb korlátozások főbb témaköreit, akár a nagyobb iratsorozatonként felmerülő konkrét adattípusok körének lokalizálásával is. Amerikai kézikönyvről lévén szó, az értékek kapcsán hangsúlyosan érintik a sokszínűség, az esélyegyenlőség, az inklúzió kérdéskörét, illetve a múzeumi levéltárak szerepét ezen a területen (intézményi örökség feldolgozása, az önkéntes programok szerepe, a változó identitások fel- és elismerése; közösségek bekapcsolódása saját történeteik, saját életük dokumentálásába stb.). Ugyancsak önálló fejezetet kapott a gyűjtemények, illetve a tárgyak történetéhez, státusához kapcsolódó provenienciakutatások problématikája. A kulturális javak eredetével, hitelességével, egykori és későbbi őrzési, tulajdonosi, illetve múzeumba kerülési körülményeivel összefüggésben elegendő itt most csak utalni a náci időszak „eseményeire” vagy az őslakosokkal kapcsolatos gyűjtések anomáliáira, a műkincskereskedelem jellemzőire és a kolonizáció örökségére, illetve a restitúciós, repatriálási szabályok, előírások jelentőségére.

A kötet elegánsan és a lehetőségekhez képest kimerítően veszi végig a működés mindazon – múzeumtípustól jelentős részben független – aspektusait, amelyek a múzeumi levéltárak hosszú távú működése szempontjából meghatározó jelentőségűek. A levéltárak szerepe, lehetőségei, a kapcsolódó levéltári irodalom és gyakorlati programok ismertetése, a szakmai követelmények számbavétele ugyanakkor egy ponton mégis korlátokba ütközik, ugyanis az érvek, az érvelés kizárólag a levéltári elképzelésekhez és standardokhoz kapcsolódik, a kézikönyv szerzőgárdája csak részlegesen tud a múzeumi-muzeológiai szakmai, illetve intézményi felfogás „zárt” világára reflektálni, annak iratörzést érintő, befolyásoló fundamentumait megkérdőjelezni. Mindazonáltal a magyarországi közegben a sokszínű feladatlistát bemutató kézikönyv – néhány amerikai sajátosságon túl – jelentősen hozzájárulhat a kezdetleges, alapvetően adminisztratív feladatkör mentén definiált múzeumi irattárak szerepkörének és azzal szoros összefüggésben a múzeumi iratgyűjtés és iratörzés mindenkori gyakorlatának és problémáinak átgondolásához.

Köcze László

Zsigmond Anna: Zsigmond László életútja 1907–1992

A felkészülés évei a tudós-tanári pályára

Pécsi Tudományegyetem Egyetemi Levéltár, Pécs, 2024. 158 p.

(Pécsi Tudományegyetem Egyetemi Levéltár Kiadványai 6.)

ISBN 978-963-62622-1-1

A Pécsi Tudományegyetem Egyetemi Levéltára által kiadott, Zsigmond László életének korai éveiről szóló életrajzi kötetben a történész életét lánya, Zsigmond Anna (történész, a neveléstudomány doktora) mutatja be mindazoknak, akik 20. századi historiográfiával, tudomány- vagy oktatástörténettel foglalkoznak, valamint a magyarországi zsidóság társadalmi kérdései iránt érdeklődnek. A 158 oldal terjedelmű kötet színes képanyaggal és jelentős mennyiségű forrással gazdagítja Zsigmond László életútjának bemutatását. A könyv megjelenése része a *Múltból a jövő felé – a modernkori pécsi felsőoktatás első száz esztendeje (1923–2023)* című projektnek, valamint a Pécsi Tudományegyetem Egyetemi Levéltár Kiadványai sorozatnak. A kötet szerkezetileg négy nagyobb fejezetre bontható (előszó, bevezetés és utószó nélkül), valamint közli Zsigmond László műveinek listáját. Ezt egészíti ki az általa írt munkák egy részéből válogatott *Függelék*, valamint egy rövid Rezümé és annak angol nyelvű fordítása.

A könyv Zsigmond László születésétől, 1907-től a Palesztinába való kivándorlásáig, 1933-ig mutatja be a későbbi történész életét, mindezt rendhagyó, az életrajzi elemeket lokális társadalomtörténeti kontextusba ágyazó stílusban. Bár direkt módon nem jelenik meg a szövegben, de érezhető az a szándék, hogy Zsigmond László szaktudományos munkásságának szegmenseit a fiatal kori tanulmányaira vezesse vissza.

Az első fejezet általános értelemben közelíti meg a zsidóság szemszögéből a magyar közoktatás dualizmus és Horthy-kori történetét. A szerző egyik szakterületének számító témakör a felvezetése Zsigmond László a mohácsi izraelita tanodában töltött tanulói éveinek. Szülei korai halálából fakadóan hűgával, Weisz Annával nehéz körülmények között éltek ebben, az ország életében is válságosnak tekinthető időszakban. Zsigmond (1945-ig Weisz) László ezután a bajai ciszterciták által fenntartott gimnáziumba járt. Itt szigorú körülmények között tanult (szünetekben csak latinul lehetett társalogni), „kosztos diákként” bejáró volt, ugyanis ekkor rokonoknál lakott. Mohács és Baja után a Magyar Királyi Erzsébet Tudományegyetem francia, illetve német nyelv és irodalom tanári szakára nyert felvételt Pécsre. Ekkoriban még mindig nehéz körülmények között élt, anyagi helyzetén főleg magánóraadással igyekezett javítani. Diplomáját 1931-ben szerezte meg, azonban állást nem kapott, ezért 1933-ban kivándorolt Palesztinába. Az élettörténet ennél a pontnál lezárul, azonban érdemes még kitérni a mintegy másfél évtizednyi tanulói időszakának hatásaira.

A mohácsi izraelita közegben a hagyományos zsidó értékrendet szívta magába. Mind-ehhez átfogó tudásvágy és műveltség adódott a bajai ciszterciták ösztönzésével. Az egyetem befejezésével három nyelvet ismert kimagasló szinten, ami nem független a későbbi világtörténelmi érdeklődésétől. A nyelvek, valamint a Talmud és a Tóra ismerete hozzájárult Zsigmond László későbbi alpműveltségéhez. Az egyetemen mindezt kibővítette az irodalmi ismeretanyaggal.

A szerző érdeme, hogy a későbbi történészi életút állomásait a környezet bemutatásával teszi teljesebbé. Ebből fakadóan azonban érezhető egyfajta arányeltolódás, ami az életrajzi ismertetés rovására komolyabb szerepet biztosít az általános intézménytörténeti és helytörténeti témáresznek. További kritikaként fogalmazható meg, hogy a főszövegben megjelenő képanyag nem minden esetben kapcsolódik szorosan a tartalomhoz, ami az olvasás során időnként zavaró hatást kelthet (lásd például a 81–88. oldalakat). A kötetben hangsúlyosan megjelenő numerus clausus ismertetése és hatásainak bemutatása Zsigmond László életútjához kapcsolva viszont értékes hozzájárulás a hazai társadalomtörténet-íráshoz.

A Függelékben közölt tanulmány (*A német katolikusok és a nemzeti szocializmus*), Zsigmond László jelentkezési anyaga (a Pécsi Magyar Királyi Középiskolai Tanárképző Intézetbe), egyetemi előadásainak jegyzékei és bizonyítványai kimagasló forrásértékűek. Ezzel ellentétben kérdéses, hogy akadémiai székfoglalója, valamint a kereszténydemokrácia fogalmáról írott munkája miért került be a kiadványba.

A kötet megjelenése mind historiográfiai, mind egyetem- és társadalomtörténeti szempontból értékelendő. A széleskörű forrásbázis – családi hagyatéka, egyetemi iratok, lokális források – bevonása hozzájárul a magyarországi zsidóságot érintő társadalomtörténeti kutatásokhoz, valamint a Pécsi Tudományegyetem és a Horthy-kori oktatáspolitikára megértéséhez. Egyetlen elvárás maradt csak a szerző felé: Zsigmond László további élettörténetének feldolgozása, legfőképpen 1945 utáni történészi munkásságának ismertetése.

Kovács Balázs

Levéltári kalandozások – foglalkozások a történelem nyomában

Levéltár-pedagógiai továbbképzés és workshop az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárában

A Magyar Levéltárosok Egyesülete (MLE) és az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTL) közös szervezésében második alkalommal zajlott levéltár-pedagógiai továbbképzés és workshop. A 2025. február 28-án tartott *Levéltári kalandozások – foglalkozások a történelem nyomában* című rendezvény résztvevőit és vendégeit Cseh Gergő Bendegúz, az ÁBTL főigazgatója és Kenyeres István, az MLE elnöke köszöntötte. Ezt követően kilenc levéltár mutatta be levéltár-pedagógiai foglalkozásait az érdeklődő kollégáknak, pedagógusoknak és diákoknak: a Budapest Főváros Levéltára (BFL), a Magyar Nemzeti Levéltár (MNL) Országos Levéltára, Hajdú-Bihar Vármegyei Levéltára, Jász-Nagykun-Szolnok Vármegyei Levéltára, Szabolcs-Szatmár-Bereg Vármegyei Levéltára, Vas Vármegyei Levéltára, Veszprém Vármegyei Levéltára, a Rendszerváltás Történetét Kutató Intézet és Levéltár (RETÖRKI), valamint az ÁBTL.

Az MNL Országos Levéltára *Vörös csillag és kereszt – A kommunista hatalom egyházpolitikája Magyarországon (1948–1989)* című foglalkozása levéltári forrásokra támaszkodva mutatta be a kommunista hatalom keresztény egyházakkal szemben kialakított politikáját és annak kihívásait az egyházak irányában. A foglalkozás során a tanulók megismerhették, hogy milyen módszerekkel, eszközökkel és célokkal kívánt elnyomást és kontrollt gyakorolni az akkori államhatalom az egyházak felett, és ezek milyen hatással voltak az egyházi személyekre és a hívekre.

Az MNL Hajdú-Bihar Vármegyei Levéltára három különböző foglalkozással érkezett az idei workshopra. A *Készítsünk címereslevelet!* című foglalkozás keretében a kora újkori Magyar Királyságban egyre gyakoribbá vált címereslevél-adományozásról és a címerkérés folyamatáról szóló információk alapján a résztvevőknek lehetősége nyílt saját címerek tervezésére és „hiteles” oklevél kiállítására is. A Hajdú-Bihar Vármegyei Levéltár harmincöt egykori debreceni és tucatnyi – más településeken működött – céh iratait őrzi. A *Mesterségek utcája* című foglalkozás során a kollégák által épített látványos kellékek segítségével ismerkedhettek meg a diákok és az érdeklődők a céhes iratokkal, az egykori mesterségek nevével, azok jelentésével. A levéltár munkatársai egy 1849 első hónapjait – amikor a magyar kormány Debrecen városában működött – idéző, „*A szabadság őrvárosa*” – *Debrecen, 1849* című foglalkozást is bemutattak, amelynek során a résztvevők a korabeli politikai kultúra eszközeivel, röplapokkal és a debreceni nyomdát idéző kézi sajtó segítségével nyerhettek ismereteket, a Függetlenségi Nyilatkozat kiadásának emlékére pedig saját nyomatot is készíthettek.

Az MNL Jász-Nagykun-Szolnok Vármegyei Levéltára munkatársai a különböző íráshordozók történetébe, a papírmerítés gyakorlatába és a pecsétek világába kalauzolták az érdeklődőket. Az *Íráshordozók története, avagy papíron innen és túl* című foglalkozás egy képzeletbeli időutazás keretében ismertette meg a résztvevőkkel a különböző korokban használt íráshordozókat a természetben fellelhető anyagoktól a „fehér művészen” át a modern adathordozókig. A 17. századtól működő papírmerítő műhelyekben gyártott rongypapírok a mai napig tartós, az időnek ellenálló anyagok. A *merített papír nyomában* című, a korabeli gyártási technológia lépéseit környezettudatos alapanyag (tojástartók) felhasználásával bemutató foglalkozás során a résztvevők kipróbálhatták a papírmerítés mesterségét. Végül azok, akik a *Pecsétek és pecsétnyomók* című foglalkozást választották, a levéltár gyűjteményében megtalálható példákön keresztül ismerhették meg az oklevelek és hivatalos okiratok hitelesítésének módozatait és változatos megjelenési formáit az ostyapecséttől a viaszpecséten át az elektronikus bélyegzőig.

A mai Szabolcs-Szatmár-Bereg vármegye több történelmi vármegye részeinek egyesítésével jött létre, így az egyes területek fejlődése, hagyományai eltérnek egymástól. Az MNL Szabolcs-Szatmár-Bereg Vármegyei Levéltárának *Szabolcs, Szatmár és Bereg vármegyéik és levéltáraik* című foglalkozása során a résztvevők megismerkedhettek az egykor volt vármegyékkel, illetve azzal, hogy hová kerültek az egykori levéltárak. A foglalkozás célja, hogy a diákok felfedezhessék a helyi történelem különlegességeit, beillesztve azokat a nemzet történetébe. A levéltár munkatársai az élményalapú történelemoktatás keretében lehetőséget nyújtottak viaszpecsét készítésére és a 19. század íróeszközeinek (penna, merített papír) kipróbálására is. A *Mire is jó a pecsét? – Pecséttörténeti ismeretek* című foglalkozás során pedig meg lehetett ismerkedni a szfragisztika alapjaival, a pecsétek típusaival és funkciójukkal.

Az MNL Vas Vármegyei Levéltára foglalkozásai iránt érdeklődők számos játék közül válogathattak. A *Vas vármegye történeti földrajza* című foglalkozás a vasi településekkel és azok emblematisz épületeivel ismertette meg a résztvevő csapatokat. A levéltár munkatársai egy, a 14. századi Vas vármegye úthálózati térképén alapuló társasjátékkal is készültek. A *Comitatus Caroli* című játékban három embernek (kalmár, lovag és domonkos szerzetes) kell eljutnia a vármegye keleti feléből a nyugatiba. A játékosok akciókártyát húznak, amely segítségével megismerhetik Vas 14. századi történetének fontosabb személyeit, fogalmait, helyneveit. A vármegye reformáció történetéhez kapcsolódó forrásaival a *Reformáció Vas vármegyében* című foglalkozás során találkozhattak az érdeklődők. A *Tervezd meg a saját címered!* című foglalkozáson pedig sablonok segítségével elkészíthették saját, osztályuk vagy baráti körük címerét. A családtörténet és családfakutatás iránti érdeklődés felkeltésére szolgál a *Ki kicsoda a családomban?* című program, ennek során a diákok a családtagok megnevezéseit, a rokoni fokokat eleveníthetik fel.

Az MNL Veszprém Vármegyei Levéltára *Az elveszett pecsét nyomában – nyomozós játék a levéltárban* című levéltár-pedagógiai foglalkozását mutatta be. Ezzel a levéltári szabadulósobával játékos, interaktív formában, érdekes és ismeretterjesztő feladatok révén ismerhetik meg a diákok a vármegye történetét. A feladatok levéltári forrásokra épülnek, ez lehetőséget biztosít arra, hogy a résztvevők eredeti levéltári dokumentu-

mokkal találkozassanak. A workshop során a levéltár munkatársai a szabadulószoza háttérét, koncepcióját, valamint néhány izgalmas és érdekes feladatot is bemutattak.

Az idei workshopon a BFL *A budapesti hidak története* című foglalkozását ismertette meg az érdeklődőkkel. A Duna fővárosi szakaszán a város két partját összekötő hidak nemcsak fontos funkciót töltöttek/töltenek be a lakosok mindennapi közlekedésében, nemcsak különleges szerkezetükkel díszeli Budapestnek, hanem a történetük is számos izgalmas részletet rejt. A játékos foglalkozás során a főváros dunai átkelőinek történetével lehet megismerkedni.

A RETÖRKI gyűjtőkörének sajátosságait szemléltetve egy modern forrástípust választott ki a workshopra. A *Sokadrendű forrásból történetkutatás: rendszerváltás a plakátok tükrében* című foglalkozás kidolgozóinak célja átadni azt a tapasztalatot, hogy történeti ismereteink forrásokon és szakmai módszereken alapuló történetkutatásból erednek; illetve bizonyítani azt, hogy még kevésbé (el)ismert típusú történeti emlékek is jól, sőt a maguk egyedisége miatt akár a mai érdeklődők számára érthetőbb módon és nagyobb motiváló erővel szolgálják ezt az elsődleges célt.

Az ÁBTL két foglalkozását mutatta be a workshopon. A látogatók előtt a restaurátorműhelyt megnyitva, a „*Papírmentők műhelye: a restaurálás és konzerválás titkai*” című program során bemutatták, hogyan dolgoznak a restaurátorok, milyen eszközöket és módszereket használnak a régi, sérült papírok megmentésére. Az intézmény munkatársai interaktív módon ismertették meg a résztvevőkkel a restaurálás legfontosabb lépéseit, továbbá azt, hogy mit jelent, ha egy papír savas, ezért töredezik és sárgul, és hogyan készítik elő az iratokat a savtalanításhoz. Az érdeklődők végigkövethették a savtalanítás folyamatát, és megtudhatták, hogyan történik a papírok javítása vasalóval. A résztvevők kipróbálhattak egy szabadulószozobát is a levéltár állandó kiállításában. A *szabadság ára* című foglalkozás során megtudhatjuk, hogyan élhették meg a hidegháborús korszakot azok az emberek, akik emigráltak, ügynökként dolgoztak vagy az állambiztonság megfigyelése alatt álltak. Ebben az interaktív játékban a résztvevők különböző dokumentumok és nyomok segítségével tárhattak fel egy-egy személyes és megrendítő sorsot.

Az idei évben a workshop meghívott vendégei között diákok is szerepeltek. A Svábhegyi Jókai Mór Általános Iskola nyolcadik osztályos tanulói osztályfőnökükkel, Szlovencsákné Sütő Ágnessel közösen vettek részt a rendezvényen, ahol valamennyi levéltár foglalkozásait kipróbálhatták. A levéltár-pedagógiai foglalkozások után kerekasztal-beszélgetéssel folytatódott a program, amelynek résztvevői a meghívott iskola tanulói voltak. A beszélgetés – amelyet a BFL levéltár-pedagógusa, Rácz Attila vezetett – három fő téma köré szerveződött: a diákok elmondhatták aznapi tapasztalataikat az egyes foglalkozásokkal kapcsolatban, beszéltek korábbi élményeikről, és arról is, hogy mit várnak el egy levéltári foglalkozástól és az azt vezető levéltár-pedagógustól. A beszélgetésben részt vevő nyolc diák különösen a kreativitást igénylő foglalkozásokat élvezte. Véleményeik alapján megfogalmazódott, hogy a múzeumok mellett a levéltárak pedagógiai foglalkozásaira is nagy szükség van, ezekben az intézményekben teljesen új témákkal, módszerekkel ismerkedhetnek meg, a múzeumi látogatásokkal ellentétben a levéltárban lehetőség nyílik eredeti dokumentumok vitrin nélküli megtekintésére, akár kézbe vé-

telére is, ami izgalmas és egyedülálló élményt nyújt számukra. A foglalkozások során az IKT (információs és kommunikációs technológiák) eszközök használatát nem feltétlenül igénylik, hiszen, ha a foglalkozás témája és vezetője felkelti az érdeklődésüket, nincsen rá szükség, mivel – a diákokat idézve – a „kütyük” nyomkodása sok esetben csupán pótcselekvés. A tanulók a levéltár-pedagógiai foglalkozások fontosságát azok közösségépítő erejében is látják.

A workshopon részt vevők különböző típusú és módszertanra építő foglalkozásokat, élménypedagógiai játékokat próbálhattak ki: kézműves foglalkozások, levéltári forrásokkal dolgozó foglalkozások, szabadulószoa és társasjáték. A rendezvény szervezői remélik, hogy az idei levéltár-pedagógiai workshop és továbbképzés is hasznos tapasztalat- és ötletcserét biztosított a részt vevő levéltáraknak, szakmai érdeklődőknek, a pedagógusok és diákok pedig új élményekkel térhettek haza. A szervezők bíznak abban is, hogy jövőre, már hagyományként, újra megrendezhetik az országos találkozót. Addig is minden részt vevő levéltár nyitott kapukkal várja levéltár-pedagógiai foglalkozásaira az általános és középiskolás diákokat, valamint pedagógusait is.

Lengyel Eszter

Az Év Levéltári Kiadványa és Kiállítása 2024-ben

Az *Év Levéltári Kiadványa és Kiállítása* díjátadó ünnepségre 2025. április 29-én került sor Budapest Főváros Levéltárában (BFL) a Nyitott Levéltárak 2024–2025 programsorozat részeként. Az esemény felvezetőjében elhangzott, hogy a díj elsődleges célja a levéltárak kultúramegőrző, kultúrateremtő szerepének, tudományos eredményeinek bemutatása, ismertetése, népszerűsítése azon kiadványok középpontba állításával, amelyek a levéltári intézmények szellemi műhelyeiből kerülnek ki.

Kenyeres István, a Magyar Levéltárosok Egyesülete elnöke köszöntőjében kiemelte, hogy idén is számos kiváló pályázat érkezett a díjakra. Megjegyezte továbbá azt is, hogy a kezdetekhez képest milyen jelentős változás történt a díjazottak kiadványok tartalmát, műfaját tekintve. A korábbi években a levéltári segédletek voltak túlnyomó többségben, míg az elmúlt esztendőben egyre inkább a tudományos igényű, ismeretterjesztő kötetek, kiállítások kerültek a zsűri látóterébe.

A zsűri elnöke, Csorba László, a Budapesti Történeti Múzeum főigazgatója mutatta be és méltatta a díjazott munkákat. Kiemelte, hogy magas minőségű értékelést végzett a zsűri, amelynek munkáját egy könyvkiadó képviselője is segítette.

Az online publikációk értékelését Cseh Gergő Bendegúz, az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára főigazgatója végezte, javaslatát a zsűri teljes mértékben elfogadta. A győztes ebben a kategóriában a *Vác az I. világháború idején* (Vác Város Levéltára) című adatbázis lett, amely kb. 7500 személy adatait tartalmazza, amelyek gyűjtése a helyi közgyűjteményeken túl online forrásokra, könyvészeti és múzeumi anyagokra, valamint közel száz magánszemély adományaira is kiterjedt. A második helyre az *Oszmán összeírások gyűjteményének adatbázisát* (a Magyar Nemzeti Levéltár – MNL – Országos Levéltára gondozásában) sorolták, amely jelenleg 28 644 rekordot tartalmaz. A végső cél ugyanakkor a hódoltsági oszmán közigazgatás teljes összeírásanyagának feldolgozása, ezért egy folyamatosan bővülő adatbázisról beszélhetünk. A kategória harmadik díját a *Kiskun Napok története* című virtuális kiállításnak ítelték oda, amelyet az MNL Bács-Kiskun Vármegyei Levéltára a Kiskun Múzeummal és a Petőfi Sándor Városi Könyvtárral közösen hozott létre, s amely egyúttal tiszteleg az 1934-es első Kiskun Nap 90. évfordulója előtt.

A szakmai kiadványok kategóriában harmadik díjat nem osztottak ki, helyette két megosztott második díjat ítelt oda a zsűri. Csorba László a két díjazott kötetet méltatva kifejtette, hogy a két kiadvány – az Umbrai Laura által írt *Az éhes Budapest. A lakosság élelmezése a fővárosban az első világháború alatt* (kiadója a BFL), valamint a Dominkovits Péter, D. Szakács Anita és H. Németh István által jegyzett *Sopron élen. Sopron város polgármesterei 2.* című kötet (az MNL Győr-Moson-Sopron Vármegye Soproni Levéltára kiadásában) – műfajilag teljesen eltérő, de igazán kiváló munka. Összehasonlításához szemléletesen és humorosan a *körte és a mákostészta* példáját hozta, azaz egyik sem

hasonlítható a másikkhoz, mégis önmagában mindkettő szerethető. Emellett hozzátette, hogy a Sopron polgármestereiről szóló kötet megjelenésében a 2024. év legszebb kiadványa.

A szakmai kiadványok első helyezettje, Ordasi Ágnes *Társadalom és állam kapcsolata Fiumében a dualizmus korában* című kötete méltatásakor Csorba László elmondta, hogy az egyébként az MNL doktori disszertációk sorozatában megjelent könyv egyfajta közös, kulturális örökséget, a „fiumei élményt” adja át.

Az ismeretterjesztő kiadványok bemutatására áttérve a zsűri elnöke kiemelte: fontosnak tartja, hogy egy adott témában megjelent ismeretterjesztő kiadvány olyan módon legyen népszerű és tudományosan ismeretterjesztő, hogy valóban érthető legyen azok számára is, akik nem jártasak az adott tudományos témában. Az első helyezettnek járó díjat a zsűri V. László Zsófia *Budapest – a város hídjai* (BFL) című kötetének, a másodiknak járó pedig a *Szent Mihály veszprémi egyháza. A veszprémi püspökség (1993-tól érsekség) története* (Veszprém Főegyházmegyei Könyvtár és Levéltár) című könyvnek ítélte oda. Csorba László mindkét kiadványt gyönyörűnek titulálta és méltónak tartotta az ismeretterjesztő kiadványok iránt támasztott igény betöltésére. (E kategóriában nem került sor harmadik helyezés odaítélésére.)

A kiállítások kategóriájában a harmadik helyezett az MNL által megrendezett *Magyarul Európában, 1100 éve Európában, 20 év az Unióban* című kiállítás lett, amelyet remek, visszatérő témát feldolgozó, ismeretterjesztő kiállításként emeltek ki. A kategória második helyezettjét, a *Nő, anya, társ. Asszonyok a Károlyi családban* című kiállítást pedig, amelyet az MNL Fejér Vármegyei Levéltára rendezett, szintén dicsérő szavakkal illették. A kiállítás bemutatja milyen fontosak a nőkkel történt események, a nők önértékesítő képessége a modern világban, s milyen elképesztő tudományos feladatok is hárulhattak rájuk.

A zsűri az első helyre a *Budapest közlekedik. A főváros közösségi közlekedésének 150 éve* című kiállítást sorolta, amelyet a BFL-ben lehetett az elmúlt évben megtekinteni. Csorba László szerint csakúgy, mint az előző években a BFL-ben megrendezett kiállítások némelyikéből, így ebből is feltehetőleg – méltán – egy ismeretterjesztő kiadványt fognak megjelentetni.

Kenyeres István a díjátadó zárásaként ismertette, hogy a győztesek jutalma idén 3–3 db éves előfizetés az *Arcanum Újságok* adatbázisra (a cég jóvoltából), továbbá az első helyezett 100 ezer, a második helyezett 50 ezer, a harmadik helyezett pedig 25 ezer forintos könyvvásárlási keretet kaptak az intézményeik számára a Penna Könyvesbolt-nak köszönhetően.

AZ ÉV LEVÉLTÁRI KIADVÁNYA ÉS KIÁLLÍTÁSA 2024. DÍJAZOTTJAI

I. Online publikációk: Adatbázisok, online kiállítások kategóriában:

1. Vác Város Levéltára: *Vác az. I világháború idején*
2. Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára: *Oszmán összeírások gyűjteménye*
3. MNL Bács-Kiskun Vármegyei Levéltára: *A Kiskun Napok története*

II. Szakmai kiadványok (hagyományos, print változatban megjelentetett monográfiák, forráskiadványok, levéltári segédletek, tanulmánykötetek, levéltári évkönyvek) kategóriában:

1. Ordasi Ágnes: *Társadalom és állam kapcsolata Fiumében a dualizmus korában* (MNL Országos Levéltára)
2. (megosztott) Umbrai Laura: *Az éhes Budapest. A lakosság élelmezése a fővárosban az első világháború alatt* (Budapest Főváros Levéltára)
3. (megosztott) Dominkovits Péter – D. Szakács Anita – H. Németh István: *Sopron élén. Sopron város polgármesterei 2.* (MNL GYMSV Soproni Levéltára)

III. Ismeretterjesztő kiadványok (ismeretterjesztő kiadványok, kiállítási katalógusok, albumok) kategóriában:

1. V. László Zsófia: *Budapest – a város hídjai* (Budapest Főváros Levéltára)
2. „Szent Mihály veszprémi egyháza”. *A veszprémi püspökség (1993-tól érsekség) története* (Veszprém Főegyházmegyei Könyvtár és Levéltár)

IV. Kiállítások (hagyományos módon rendezett levéltári kiállítások) kategóriában:

1. *Budapest közlekedik. A főváros közösségi közlekedésének 150 éve* (Budapest Főváros Levéltára)
2. *Nő, anya, társ. Asszonyok a Károlyi családban* (MNL Fejér Vármegyei Levéltára)
3. *Magyarul Európában, 1100 éve Európában, 20 éve az Unióban* (Magyar Nemzeti Levéltár)

Borbély Anikó

A díjazottak egy-egy csoportja
(Fotó: Tálas Róbert, BFL)

Krónika – válogatás a levéltári élet híreiből

A Magyar Nemzeti Levéltár (MNL) Győr-Moson-Sopron Vármegye Győri Levéltára a Győri Törvényszékkel és Győr Megyei Jogú Város Levéltárával folytatott aktív együttműködés eredményeként több, az 1956-os forradalomban fontos szerepet játszott, kislelkező kötetű személy peranyagát vehette át, és rendeltetésszerű helyén, a Győri Törvényszék peres és egyéb iratok állagában (HU-MNL-GYMSMGYL-XXVI.11.b) helyezhette el.

2024. november 11-én együttműködési megállapodást kötött az **Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára** (ÁBTL) a **Rendszerváltás Történetét Kutató Intézet és Levéltárral** (RETÖRKI). A megállapodás célja, hogy elősegítse a két intézmény közötti együttműködést a 20. századi magyar történelem kutatása és bemutatása, a levéltári állományvédelem és értékmentés, valamint a levéltár-pedagógia területén. Az ÁBTL és a RETÖRKI együttműködik a magyar történelem 1944 és 1990 közötti időszakának tudományos feltárásában, különös tekintettel a korszakban működött állambiztonsági szervek tevékenységére, illetve e szervek áldozataira vonatkozó adatok feltárására és publikálására. Emellett az ÁBTL szakmai segítséget nyújt a RETÖRKI számára a Nemzeti Értékmentő Központ és a Nemzeti Értékmentő Protokoll létrehozásához.

Magyarország II. világháborús katonai birtokbavételéről készít interaktív online adatbázist a **HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum Hadtörténelmi Levéltára** és a **Magyar Nemzeti Levéltár**. A fejlesztésben nemzetközi partnerek – a német Állami Levéltár és az Amerikai Nemzeti Levéltár – is közreműködnek. A települési szintű, komplex II. világháborús adatbázis várhatóan 2025 őszén válhat hozzáférhetővé a nagyközönség számára.

2024. november 17-én, Pest, Buda és Óbuda egyesítésének 151. évfordulóján **Katona Csaba**, a **Magyar Nemzeti Levéltár** kommunikációs referense a magyar történelem megismertetéséért és népszerűsítéséért vehette át a *Budapestért díjat* Budapest Főváros Közgyűlésétől.

2024. november 21-én az **Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára** képviselőjében dr. Cseh Gergő Bendegúz, **Litvánia Népiártás és Ellenállás Kutatási Központja** (Genocide and Resistance Research Center of Lithuania) részéről pedig dr. Arunas Bubnys együttműködési megállapodást írt alá Vilniusban. A megállapodás kiterjed közös kiállítás-

sok, konferenciák és workshopok szervezésére, valamint – elsősorban az 1956-os magyar forradalom litvániai visszhangját bemutató, illetve a két ország szovjet megszállását összehasonlító – közös kutatási projektek megvalósítására. A megállapodás emellett ösztönzi a tudományos publikációk cseréjét, az új projektekben való együttműködést, és egyben előmozdítani kívánja az aláíró felek kutatási eredményeinek nemzetközi népszerűsítését is.

A Demján Sándor által alapított, a Vállalkozók és Munkáltatók Országos Szövetsége (VOSZ) által támogatott *Prima Primissima és a vármegyei Prima-díjakat* évente azoknak ítélik oda, akik kiemelkedő színvonalon képviselnek egy-egy szakterületet, és akiknek alkotómunkája elismerésre érdemes. A vármegyei díjazottakat a VOSZ kuratóriuma tíz kategória jelöltje közül választja ki. 2024. november 22-én, a 18. vármegyei Prima-gálán **Kujbusné dr. Mecsei Éva** főlevéltáros, a **Magyar Nemzeti Levéltár Szabolcs-Szatmár-Bereg Vármegyei Levéltárának** nyugalmazott igazgatója magyar tudomány kategóriában *Prima Primissima vármegyei különdíjat* vehetett át.

2024. november 26-án 71 esztendősen korábban **elhunyt dr. Ólmosi Zoltán**, a **Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárának** egykori főlevéltárosa. Ólmosi Zoltán érettségi után az Eötvös Loránd Tudományegyetemen történelem, német és politológia szakot végzett. A diploma megszerzését követően a pesterzsébeti Kossuth Lajos Gimnáziumban tanított, majd a Politikátörténeti Intézet tudományos munkatársa lett. Bölcsészdoktori fokozatát 1991-ben szerezte meg a Petőfi Kör történetét feldolgozó disszertációjával. 2003-tól nyugdíjazásáig a Magyar Országos Levéltár (2012-től Magyar Nemzeti Levéltár) levéltárosa, főlevéltárosa, főtanácsosa volt.

A „Nyitott levéltárak” programsorozat keretében tudományos konferenciákat, kiállításokat szervezett. Több konferencián, kerekasztal-beszélgetésen előadóként is részt vett, és bekapcsolódott az Országos Levéltár által rendezett közművelődési programok szervezésébe, lebonyolításába is. Tudományos tevékenységet is végzett, kutatásai az 1945 utáni politika- és társadalomtörténet kérdéseivel foglalkoztak. Számos cikket, tanulmányt, forrásközlő kötetet publikált.

Kiadványszerkesztői feladatokat is ellátott. 1979–1995 között a *Múltunk* című történeti folyóirat szerkesztője, 1989–1991-ben a *Magyar Nemzet* „Fehér Foltok” című sorozatának szerkesztője volt. 2003–2005 között, majd 2009-ben a *Levéltári Közlemények* szerkesztőjeként tevékenykedett. 2009–2017 között a *Levéltári Szemle* olvasószerkesztője, majd 2017-ben felelős szerkesztői feladatait látta el. 2010-től 2016-ig főszerkesztője volt a 20. század történelmével foglalkozó *ArchívNet* című elektronikus forrásközlő folyóiratnak.

1983–1987-ben az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karán 20. századi magyar történelmet, 2013–2014-ben a Magyar Nemzeti Levéltár által szervezett iratkezelő és segédlevéltáros képzést nyújtó OKJ tanfolyamok rendszeres előadójaként közigazgatástörténetet tanított.

Ólmosi Zoltán nyugdíjba vonulását követően is aktív maradt. A Habsburg Ottó Alapítványnál gyűjteményi munkatársként iratrendezési, segédletkészítési és adatbázis-építési feladatokat végzett. Az alapítvány és a Magyar Nemzeti Levéltár között, a Corvina Kiadónál megjelent Habsburg Ottó és az államhatalom – Levéltári források az utolsó magyar trónörökösről című, Kocsis Piroskával közösen szerkesztett munkája 2020-ban „Az Év Levéltári Kiadványa” első díját nyerte el a szakmai kiadványok kategóriában.

Elkészült az 1949 előtti civil szervezetekről szóló 19 vármegyei kötet és a polgári kori egyesületeket könnyebben kutathatóvá tevő online adatbázis, amelyeket a Magyar Nemzeti Levéltár Bécsi kapu téri épületében mutattak be. A **Nemzeti Művelődés Intézet** munkatársai, a **Magyar Nemzeti Levéltárral** mint stratégiai partnerrel való szoros együttműködés keretében mintegy 3000 magyarországi településen több mint 23 ezer társadalmi és civil szervezet adatait gyűjtötték össze.

2024. december 3-án *elhunyt* a **Magyar Nemzeti Levéltár Vas Vármegyei Levéltárának** egykori munkatársa, **Tóth Gabriella**, aki 1940-ben a Somogy vármegyei Kéthelyen született. A középiskolát Szombathelyen végezte. 1960-ban képesítés nélküli pedagógusként kezdett dolgozni, majd egy gyakornoki év után, 1963-ban lett a Szombathelyi Állami Levéltár munkatársa. 1973-tól fő feladata az illetékességi területi munka volt. Naprakészen kezelte és rendezte a Vas Megyei Levéltár felügyelete alá tartozó több mint ezer iratképző szerv dokumentumait és nyilvántartásait. Társszerzője volt a Vas megyében akkor működő tanácsi és termelőszövetkezeti irattárak ellenőrzésének tapasztalatairól készült, a Levéltári Szemleben 1974-ben megjelent és a témakör publikációiban napjainkig hivatkozott tanulmányoknak. 1981-ben elvégezte a Kulturális Minisztérium rendeletére szervezett levéltárkezelői tanfolyamot és eredményes középfokú szakvizsgát tett. Az elsők között lett tagja a Magyar Levéltárosok Egyesületének és rendszeresen részt vett annak konferenciáin, tanácskozásain. 1986-ban, amikor megszületett a döntés, hogy a Magyar Könyvtárosok Egyesülete kebelében működő levéltári szekció önálló egyesületként működjön tovább, Tóth Gabriellát is az azt megszervező bizottság tagjai közé választották. Fáradhatatlan tevékenységéért 1994-ben az egyesület balassagyarmati közgyűlésén vehette át a „Levéltárért” díjat.

Tóth Gabriella nyugdíjba vonulása után sem szakadt el az intézménytől. Szoros kapcsolatokat tartott egykori munkatársaival és rendszeresen jelen volt a levéltár szakmai és baráti rendezvényein.

Sopron Megyei Jogú Város Közgyűlése a város nemzetközi hírnevének öregbítéséért, fejlődéséért tevékenykedő személyek és közösségek kiemelkedő munkáját ismeri el a *Civitas Fidelissima*-díjjal. A 2024. évi elismerést a magánszemélyek kategóriájában (az év decemberében) **dr. Dominkovits Péter**, a soproni levéltár korábbi igazgatója

vehette át. Laudációja szerint „előbb főlevéltárosként, majd a **Győr-Moson-Sopron Vármegye Soproni Levéltárának** igazgatójaként sokat tett a város múltjának dokumentálásáért, a korábban alig vagy csak részben kutatott várostörténeti események feldolgozásáért és megismertetéséért”.

A **Magyar Nemzeti Levéltár Győr-Moson-Sopron Vármegye Soproni Levéltárának** újonnan kinevezett igazgatója **dr. Fiziker Róbert** történész, főlevéltáros lett. Kutatásai középpontjában az osztrák és a magyar műltfeldolgozás vitatott területei, az Osztrák–Magyar Monarchia időszakának közép-európai öröksége és a nyugat-magyarországi kérdés áll. Kiadványszerkesztői tevékenységéről is ismert, a Levéltári Közlemények felelős szerkesztője, a Soproni Szemle szerkesztőbizottságának tagja. 2023-ban Ember Győző-díjjal tüntették ki.

A vezető szakfelügyelő és a Levéltári Kollégium egyeztetett javaslata alapján a területért felelős szakminiszter a **VERITAS Történetkutató Intézet és Levéltár** levéltárvezetőjének, **Kissné Bognár Krisztinának** levéltári szakfelügyelői megbízást adott a 2025. január 1-től 2029. december 31-ig terjedő időszakra.

2025. január 6-tól az **Eötvös Loránd Tudományegyetem levéltára új helyen és szélesebb nyitvatartási időben** várja kutatóit és ügyfeleit. A levéltári szolgáltatások a könyvtár épületében (1053 Budapest, Ferenciek tere 6.), az első emeleten található kutatóteremben érhetők el.

A **Magyar Nemzeti Levéltár Nógrád Vármegyei Levéltárának** igazgatói pozíciójára újabb öt esztendőre kapott kinevezést **Gusztiné dr. Toronyi Judit**. Így ezzel 2014 decemberétől már a harmadik igazgatói ciklust kezdhette meg idén.

A Nemzeti Emlékhely és Kegyeleti Bizottság megalakulásának 25. évfordulója alkalmából, 2025. január 15-én **Prof. Dr. Szakály Sándor**, a **VERITAS Történetkutató Intézet és Levéltár** főigazgatója a *Nemzeti Emlék-ör* díjat vehette át.

2022 márciusában indította útjára **Budapest Főváros Levéltára** közösségi oldalain a *Levéltári egyperces* címet viselő sorozatot. Ennek célja, hogy a levéltár ismert és kevésbé ismert irataiból, a hozzájuk kapcsolódó történetekből adjon ízelítőt, valamint a főváros történetéhez kötődő évfordulókról, híres emberekről, eseményekről közöljön tudományos igényű, ugyanakkor közérthetően megfogalmazott rövid írásokat. Az eddig megjelent 129 írás immáron a levéltár honlapján is elérhetővé vált mintegy archívum jelleggel.

2025. január 20-án Szekszárdon *megnyílt* a **Magyar Nemzeti Levéltár Tolna Vármegyei Levéltárának** és az Illyés Gyula Könyvtárnak otthont adó Tudásközpont. Az ünnepélyes megnyitót többnapos programsorozat előzte meg. A Tudásközpont aulájában a magyar nemzet történetét bemutató, levéltári iratokon alapuló, húsz rollupból álló, Magyarul Európában – 1100 éve Európában 20 éve az Európai Unióban című kiállítás volt megtekinthető. A kiállítóteremben pedig elérhetővé vált a levéltár 26 ezer kötetes könyvtárának muzeális értékű könyveit is láttató történeti tárlat, ahol kiállították a vármegye első közintézményének számító, az 1723. évi törvény alapján létrehozott levéltár korábbi (első) épületének alaprajzát is.

Vida Ákos, Vác Város Levéltárának segédlevéltárosa „*Vác Város Közművelődését Segítő Munkáért*” *kitüntetést* kapott, amelyet a Magyar Kultúra Napja alkalmából szervezett ünnepség keretében vehetett át.

Életének 80. évében tragikus hirtelenséggel *elhunyt* **Balázsné Paulovkin Györgyi**, a **Magyar Országos Levéltár** főigazgatói titkárságának egykori vezetője. 1945. december 19-én született Újpesten. A számára korábban ismeretlen levéltárban hosszú külföldi tartózkodás után hazatérve, 2003 nyarán, élete váratlan fordulataként helyezkedett el. Ennek ellenére nagyon hamar megtalálta a helyét és sok éven át, nyugdíjazásáig koordinálta az intézmény központi adminisztrációját roppant felelősségteljes munkakört látva el.

2025. január 19-én titkos urnás szavazáson 15 igen szavazattal, egyhangúlag **dr. Horváth Ferencet választotta meg** a képviselő-testület **Vác Város Levéltárának** élére. Dr. Horváth Ferenc, aki 2004 óta igazgatja a városi levéltárat, újabb öt évre kapott bizalmat a városvezetéstől.

Megtekinthető a **Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára** Youtube-csatornáján az intézmény történetét és munkáját bemutató, *A magyar nemzet levéltára* című új dokumentumfilm.

Életének 60. évében súlyos betegség következtében *elhunyt* **Dominkovitsné Szakács Anita**, a **Magyar Nemzeti Levéltár Győr-Moson-Sopron Vármegye Soproni Levéltárának** főlevéltárosa. Dominkovitsné Szakács Anita első és egyetlen munkahelye a mindenkori soproni levéltár volt, 1986. augusztus 15-étől dolgozott az intézményben. Példamutató szorgalma és alapos módszertani tudása révén nem volt olyan helyi iratanyag, amelyről

ne rendelkezett volna ismeretekkel. Fő kutatási területét a 16–18. századi német nyelvű, Sopront, Mosonmagyaróvárt és Esztergomot érintő városi források feltárása jelentette. Kimagasló nyelvi, paleográfiai tudása révén bármilyen történeti korszak forrását magabiztosan kezelte. 2019-ben – elsődlegesen a forrásfeltárás és forráspublikálás területén végzett levéltárszakmai munkája elismeréséül – a Magyar Levéltárosok Egyesülete által alapított Dóka Klára-díj I. fokozatában részesült. Szakmai és emberi érdemeiért személyét Ausztriában is tisztelet övezte, így pályája során számtalanszor együtt dolgozott határon túli egyetemi tanárokkal, burgenlandi és alsó-ausztriai szakemberekkel.

Elkészült a **Magyar Nemzeti Levéltár** legújabb *adatbázisa*, amelyben a Szovjetunióba elhurcolt II. világháborús hadifoglyokkal kapcsolatos olyan anyagokat digitalizáltak és tettek kutathatóvá, amelyeket 1945 után a hadifogoly osztályon kezeltek. Az adatbázis csaknem 300 ezer dokumentumot tartalmaz.

Nemzetközi együttműködésben a **Magyar Nemzeti Levéltár** és a **Szatmár Megyei Múzeum** sikeresen pályázott a VI-A Románia-Magyarország Interreg Program felhívására. A *Nemzetek emlékezete – A szövetkezetek építészeti és társadalmi öröksége* című projekt előkészítéseként a felek 2025. február 26-án Szatmárnémetiben konzorciumi megállapodást kötöttek. A közös vállalkozás keretében látogatóközpont nyílik Debrecenben és megújul az Ady Emlékmúzeum.

Stratégiai együttműködési megállapodást kötött a **Herendi Porcelánmanufaktúra Zrt.** és a **Magyar Nemzeti Levéltár** a kulturális örökség megőrzésének érdekében. A partnerség számos célt tűzött ki, így többek között közös kutatómunkát, valamint kiállítások szervezését és kötetek készítését is.

Életének 92. évében *elhuny*t a **Magyar Nemzeti Levéltár Szabolcs-Szatmár-Bereg Vármegyei Levéltárának** egykori munkatársa, **Veczán Károlyné szül. Kiss Éva**, aki az 1970-es évektől egészen nyugdíjazásáig dolgozott az intézményben előbb levéltári kezelőként, majd levéltárosként.

Magyarország köztársasági elnöke a **VERITAS Történetkutató Intézet és Levéltár** munkáját támogató adminisztratív, gazdasági, üzemeltetési, humánpolitikai és kommunikációs feladatok ellátásának szervezése és irányítása terén végzett magas színvonalú munkája elismeréseként **dr. Kunetz Szabolcsot**, az igazgatási és jogi főosztály vezetőjét a *Magyar Érdemrend lovagkeresztje* kitüntetésben részesítette.

2025. március 13-án a Kulturális és Innovációs Minisztérium díjazottjai sorában – egyedi levéltárosként – a *Magyar Érdemrend lovagkeresztje* polgári tagozat kitüntetésben részesült **dr. Dominkovits Péter** történész, főlevéltáros, a **Magyar Nemzeti Levéltár Győr-Moson-Sopron Vármegye Soproni Levéltárának** címzetes igazgatója.

A köztársasági elnök az indoklás szerint „példaértékű levéltárosi munkája, valamint Sopron város múltjának feltárása és megismertetése terén elért eredményei, történettudományi és helytörténeti kutatásai elismeréseként” adományozta számára a rangos elismerést.

A **Borsod-Abaúj-Zemplén** Vármegyei Önkormányzat idén **Kis József** vármegyei levéltár-igazgatónak adományozta a *Lévay József-díjat*. A kitüntetést 2025. március 13-án, a vármegyei önkormányzat ünnepi díszközgyűlésén Bánné dr. Gál Boglárka, a vármegyei közgyűlés elnöke és Gulyás Gergely Miniszterelnökséget vezető miniszter adta át. A Lévay József-díjat olyan, a vármegyében élő és tevékenykedő, vagy a vármegyében született, vagy munkásságukkal oda kötődő személyeknek adományozzák, akik magas színvonalú tevékenységet fejtettek ki a közösség közigazgatási, közéleti, hatósági munkájával és működésével kapcsolatban, illetve a közszolgálat területén kimagasló teljesítményt értek el. A kitüntetés indoklása szerint Kis József az elismerést a 20. század történelmének feltárására irányuló történészi, valamint levéltárosi munkásságával érdemelte ki.

A Budapesthez csatolt települések iratai a legtöbb esetben erős hiányokkal maradtak az utókorra, és ez alól nem kivétel *Soroksár* sem. Önálló települési múltja ugyan a 18. századtól folyamatos, ám képviselő-testületi jegyzőkönyvei csak 1890-től, az előjáróság ügyviteli iratai pedig 1906-tól maradtak fenn. *Dr. Klébl József* (1889–1943) egykori községi állatorvos visszavonulása után a község történetével foglalkozott, s ehhez a községházáról is kölcsönzött iratokat. Az általa használt *dokumentumokat* a család őrizte meg, s 2024 végén azokat *rendezett formában, jegyzékelve* adta át **Budapest Főváros Levéltárának**. A 0,12 iratfolyóméter terjedelmű irategyüttes zömmel az 1840–1890-es évekből származó iratokat tartalmaz, vagyis éppen annak az időszaknak a forrásanyagát egészíti ki, amelyről korábban egyáltalán nem állt rendelkezésre a fővárosi levéltár őrzésében községi irat.

2025. április 8-án a Dunakeszi Radnóti Miklós Gimnáziumban mutatták be a *HistóriApp* nevű, tanulást segítő applikációt. A **Rendszerváltás Történetét Kutató Intézet és Levéltár** által fejlesztett alkalmazással a felhasználók szórakoztató módon, korszakokra, témakörökre és témákra osztva, kvízzjátékokon keresztül tesztelhetik tudásukat a 20. századi magyar történelemből, míg a „Tudástárban” található több mint 550 rövid szócikk

segíti a tájékozódást, az ismeretek bővítését. Az applikációban lehetőség van egyéni és csoportos versenyek, megmérettetések szervezésére is.

A **Magyar Felsőoktatási Levéltári Szövetség** (MFLSZ) különleges helyszínen, a Nemzeti Népegészségügyi és Gyógyszerészeti Központ könyvtárában *tartotta éves közgyűlését, tisztújító közgyűlését és tavaszi szakmai napját.*

A 2024. évi beszámoló dokumentumok és a 2025-ös munkaterv elfogadását követően került sor a tisztújításra. A választás eredményeként 2025–2029 között az **MFLSZ elnöke Osváth Zsolt**, a Semmelweis Egyetem Központi Levéltárának főlevéltárosa, *alelnöke dr. Sági Éva*, a Soproni Egyetem Központi Levéltárának levéltárvezetője. *Elnökségi tagoknak Acél Róbertet*, a Pécsi Tudományegyetem Egyetemi Levéltár főlevéltárosát, **Bozó Bencét**, az Állatorvostudományi Egyetem levéltárosát, **Homor Pétert**, a győri Széchenyi István Egyetem levéltárvezetőjét, **dr. Kalmár Miklóst**, a Budapesti Corvinus Egyetem levéltárosát és **dr. Tóth Krisztinát**, az ELTE Egyetemi Könyvtár és Levéltár levéltárvezetőjét választották meg.

Für Lajos (1930–2013) történész, a Magyar Demokrata Fórum alapító tagja, az Antall-kormány és a Boross-kormány honvédelmi minisztere örökösei úgy döntöttek, hogy *magánirat-hagyatékát letétként a Rendszerváltás Történetét Kutató Intézet és Levéltár* őrizetére bízják. A felek egyetértenek abban, hogy Für Lajos történészi és közéleti tevékenysége és a most levéltárba került magániratai a rendezést és feldolgozást követően számos kutató érdeklődésére tarthatnak számot.

2025. április 29-én *együttműködési megállapodást kötött az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára* (ÁBTL), valamint a *Collegium Hungaricum Bécs* és az annak keretei között működő Bécsi Magyar Történeti Intézet (CH/BMTI). Az együttműködés keretében az ÁBTL részt vesz a CH/BMTI kommunista múltat feldolgozó szakmai projektjeinek kidolgozásában, illetve az ÁBTL tudományos kutatói a jövőben több, a CH/BMTI által szervezett rendezvény szervezésébe és lebonyolításába is bekapcsolódhatnak majd. Ezen rendezvények a jövőben tervezetten a CH/BMTI YouTube-csatornáján lesznek visszanézhetőek. A Collegium Hungaricum Bécs egyben az ÁBTL-ben található anyag iránt érdeklődő ausztriai tudományos kutatóknak és magánszemélyeknek is segítséget nyújt a kapcsolatfelvételben.

Csizi István, a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára főlevéltárosa kapta idén a *Pro Archivio Regni* díjat. A hosszú időn át végzett kiemelkedő munka elismeréseként odaítélt kitüntetést dr. Szabó Csaba, az intézmény főigazgatója adta át.

■

A Magyar Levéltárosok Egyesülete 2024-ben a **Magyar Nemzeti Levéltár Békés Vármegyei Levéltárának** ítélte oda Az *Év Levéltára-díjat*. Az ünnepélyes díjátadásra 2025. május 6-án került sor Gyulán a polgármesteri hivatal dísztermében.

■

2025. május 12–14. között Budapesten a Magyar Nemzeti Levéltár szervezésében rendezték meg az **ICARUS** (International Centre for Archival Research) nemzetközi levéltárszakmai szervezet 34. konferenciáját. A rendezvény többek között helyet adott az *AToM* (Archives and Traces of Migration) projekt záró eseményének, a *SAGA* (Sustainable Archives and Greener Approaches) projekt műhelykonferenciájának, valamint az ICARUS által több mint két évtizede életre hívott – középkori oklevelek feldolgozását és publikálását elősegítő – *Monasterium* programnak is.

■

2025. május 15-én a Magyar Levéltárak Vezetőinek Tanácsa *Böszö Sándor*-díjban részesítette **dr. Lakatos Andort**, a **Kalocsai Főegyházmegyei Levéltár** vezetőjét. Az elismeréssel a díjazott három évtizedes levéltárszakmai munkáját jutalmazták.

Hamarosan lezárulhat a **Magyar Nemzeti Levéltár és Románia Nemzeti Levéltára** közös programja, amely során az *erdélyi megyék fondjegyzékeit* állítják össze, fordítják, szerkesztik és adják ki. Az utolsó három kézirat a tervek szerint 2026 végéig készülhet el.

■

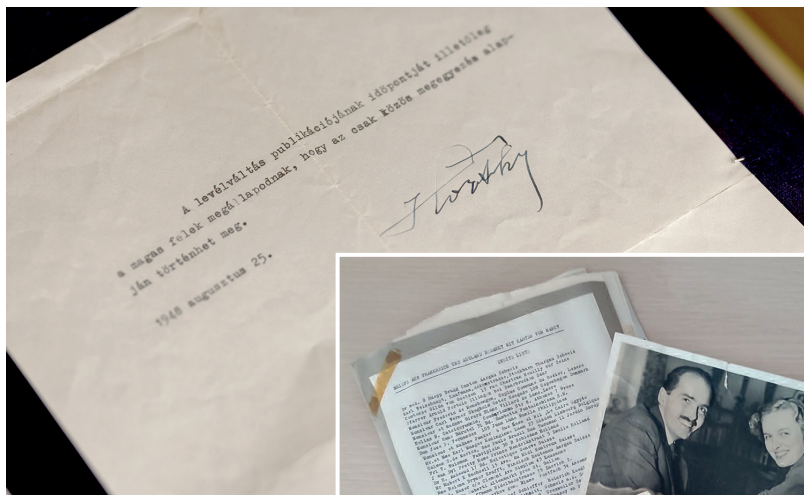
Elkészült és az *AdatbázisokOnline* oldalon elérhető *Pest vármegye állami anyakönyvi másodpéldányainak digitalizált képállománya* és az arra épülő adatbázis, amely komoly mérföldkő a családtörténet-kutatás világában. Az adatbázisban településnév, dátum és anyakönyvi típus alapján egyaránt lehet keresni. Fontos, hogy a munka folytatódik tovább, és a tervek szerint a jövőben újabb vármegyék anyakönyvi másodpéldányai lesznek elérhetőek digitálisan, adatbázisba rendezve. Borsod-Abaúj-Zemplén vármegye anyakönyveit már elkezdték digitalizálni, és hamarosan a korábban mikrofilmezett anyagok digitális változatait is feltöltik. Emellett a **Magyar Nemzeti Levéltárban** zajlik egy kutatásfejlesztési program, amely a digitalizált anyakönyvek teljes szövegű felismer-tetését és kereshetővé tételét célozza a mesterséges intelligencia segítségével.

Világi Dávid

HOAL I-6-e Tárgyi gyűjtemény. Tárgyak

HOAL I-10
Heinrich Degenfeld iratanyaga

HOAL I-10 Heinrich Degenfeld iratanyaga

HOAL I-6-b Tárgyi gyűjtemény. Kitüntetések.
Katonai Mária Terézia Rend
nagykeresztje csillaggal

A Levéltári Szemle szerzőinek figyelmébe!

A Levéltári Szemle aktuális közlési és hivatkozási szabályzata, valamint a levéltáros interjúkra vonatkozó útmutató elérhető a Magyar Levéltári Portálon:

[https://archivportal.hu/index.php/egyesulet/
leveltari-szemle/](https://archivportal.hu/index.php/egyesulet/leveltari-szemle/)

Kérjük jövőendő szerzőinket, hogy kéziratuk elkészítésénél ezen útmutatókat vegyék figyelembe!

A borítón:

illusztráció a Hagyaték a hagyatékban. *A Habsburg Ottó Alapítvány gyarapodása a Heinrich von Degenfeld-gyűjteménnyel* című íráshoz.

1000 Ft

WWW.ARCHIVPORTAL.HU/LEVELTARI-SZEMLE